bir yurttaş yaratmak

muâsır bir medeniyyet için seferberlik bilgileri

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

YAPI KREDİ
KÜLTÜR SANAT
YAYINCILIK

Levent Şahverdi Arşivi

Zafer Toprak, ***Bir yurttaş yaratmak: Muasır bir medeniyet için seferberlik bilgileri***, İstanbul; Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998.

CUMHURİYET VE YURTTAŞ
1923-1950

ÖNSÖZ

Osmanlı'nın reayadan, Tanzimat'la ahaliye, II. Meşrutiyet'le birlikte halka yönelişi, birey düzeyinde de benzer bir çizgiyi izlemiştir. Kuldan ferde, fertten ise yurttaşa varılmıştır. Toplum ve birey arasındaki bu birliktelik aslında çağdaş bir toplumun genelinde izlediği ana çizgidir. Cumhuriyet'e yöneliş beraberinde örgütlü toplum anlayışı, ve hak ve özgürlükle donanımlı bir yurttaş kimliğini getirmiştir. Bir başka deyişle "sivil toplum"a yöneliş, uluslaşma süreciyle uyum içersinde yürümüş, Tanzimat sonrası kristalleşmeye başlayan bir dizi temel hak ve özgürlükler kulu bireye dönüştürmüştür. Anayasal bir düzen olan meşrutiyetle birlikte kamuoyunun oluşumu ve siyasetin genişlemesi vatandaş kimliğini ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyet seçimlerinde ünlü hatipler vatandaşlara seslenir. Bundan böyle siyasi ve bir ölçüde toplumsal-ekonomik hak ve özgürlüklerle donatılmış yeni bir kimlik ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ancak Osmanlı bir imparatorluktur. Anayasal vatandaşlık kavramı sağlıklı olmasına karşın etnik kesitler ve Batı'nın dinsel kaygılarla bu kesitler üzeride nüfus kurma emelleri anayasal vatandaşlığı kısa sürede dar bir dinsen boyutlu kimliğe dönüştürmüştür. Bundan böyle Osmanlı'nın son döneminde Müslümanlar ve gayrimüslimler vardır. Osmanlı "vatandaşı"

Levent Şahverdi Arşivi

anlayışı kök salmamıştır. Cumhuriyet bu açmaza bir çözüm getirme kaygısındadır. Bundan böyle devlet din karşısında yansız bir konuma sokulmuş ve vatandaşlık eşit koşullarda hak ve özgürlüklerden yararlanan yurduyla özdeşleşen bir yurttaşa dönüşmüştür. Bundan böyle etnik ve dinsel kisvelerin ötesinde bir üst kimlik olarak yurttaş vardır. Bu Türk vatandaşıdır.

Yurttaşlık toplumsallaşma sonucu edinilen bir kimliktir. Gecikmiş uluslaşmalarda özellikle merkezi otoritenin yönlendirdiği bir oluşumdur. Bu Türkiye için de geçerlidir. Başka bir deyişle yurttaş Türkiye gerçeğinde devletin biçimlediği bir kimliktir. Osmanlı'da "malumat-ı vataniyye" ya da vatan bilgileri bu yolu açan sürecin başıdır. Yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, vatandaş için medeni bilgiler, vatandaşlık, Cumhuriyet ile birlikte toplumsallaşma sürecinin temel kavramlarıdır.

Daha ilk okul sıralarından itibaren yurttaş kimliği yurduyla bütünleşmiş bir kimlik olarak verilmeye başlanır. Siyasi boyutuyla bu "ittihad"ı gerektirir. O nedenle "rehber-i ittihat" yurttaşın siyasi bağlamda ortak paydasını oluşturur. Bu nedenle Meşrutiyet iptidailerinde, ya da ilk okullarında "rehber-i ittihad" okutulur. Cumhuriyet'e doğru ise yurttaş hukuk ortamında da bu birliğe çekilir. Bundan böyle kilit sözcük "tevhid"dir. Eğitimin, adaletin, hatta, ölçü ve para birimlerinin ulus ölçeğinde birleştirilmesi yurttaşın da eşit hak ve özgürlüklerle donatılmış bir kimliğe bürünmesine neden olur. Tevhid-i adalet, tevhid-i tedrisat, tevhid-i meskukat hep bu anonimleşmenin aşamalarıdır. Yurttaş bundan böyle ırk, din, dil, sınıf ayırımı gözetilmeksizin Türk vatandaşıdır. Her türlü ayırımcılık ortadan kaldırılmalıdır. Bey, paşa, efendi gibi unvanlar bile görünürde eşitliği bozan unsurlardır. Cumhuriyet'in bunda böyle Bay ve Bayan'ı vardır. Farklılık toplumsal cinsiyet düzeyindedir.

Bu kimlik doğal olarak romantik bir boyutu da birlikte getirir. Yurttaşa güven vermek gerekir. Yurttaşı yüceltmek gerekir. O nedenle içe dönük değerler ön safta yer alır. Yurt bilgisi kitaplarında "Türkiye dünyanın en güzel, en geniş memleketlerinden biridir." Yurttaş öncelikle yurdunu tanımalı. Coğrafyasını bulunduğu dar mekanın dışına taşımalıdır. Bundan böyle mahalle ölçeğinden, ülke ölçeğine geçilir. Yurttaşın Türk kimliği onun yerel kimliğinin yerine geçer.

Yurttaşlığı güvence altına alan hukuktur. Bu nedenle yurttaşın inşasında hukukun ayrı bir yeri vardır. Cumhuriyet'in hukuk reformları işte bu işlevi

Levent Şahverdi Arşivi

hakkıyla görür. Dinden arındırılmış, laik hukuk normları yurttaşa geniş bir özgürlük alanı açar. Ancak, iki dünya savaşı arası dönemin bir "bunalım" evresi olduğu unutulmamalıdır. Yurttaş ülkesiyle bütünleştiği oranda kimliğini bulur. Bir başka deyişle bireyle toplum örtüşür. Toplumdan arındırılmış bir yurttaştan söz edilmesi güçtür. Bu nedenle Gökalp'e göre "fert yok cemiyet var"dır. Yurttaştan öncelikle devlete sadakat beklenir. Tek tip yurttaş kimliği kimi kez özgürlüklerle çatışır.

Yurttaş kimliğinin oluşumunda hak ve özgürlüklerin kazanımı geniş bir zaman dilimine yayılır. Ancak Cumhuriyet devrimleri bu kazanımların ortak paydasını oluşturur. Cumhuriyet için önce simgeler gelir. Dış görüntü önemlidir. Görsel boyut giderek derinlik kazanır. Bundan böyle şapka, giyim kuşam, Latin harfi, ve bir dizi görsel öğe yurttaş kimliğinin tuğlalarıdır. Belki de Osmanlı'dan kopuşun en belirgin göstergesi bu dışa vurumcu yurttaş arayışıdır. Cumhuriyet'in erkek yurttaşı fes yerine şapka giyer, kadın yurttaşı çarşaftan arınır, kostümüyle kamusal alana açılır, genci Darülfünun'dan üniversiteye geçer, çocuğu her keseye elverişli üniter önlük giyilen Talim Terbiye çatısı altında yapılanmış ilkokuluna gider . Orta okulunda başta kasket, sırtta ceket, gömlek-boyunbağı tek tip Cumhuriyet yurttaşının inşası güdülür.

Cumhuriyet yurttaşı "tevhid"in, ya da üniter bir arayışın ürünüdür. Cumhuriyet öncelikle ortak paydaların arayışı içersindedir. O nedenle ilk evrede çoğulculuk, ya da farklılık geri planda yer alır. Tüm yurtta aynı müfredat okutulur. Hatta devlet tüm ders kitaplarını bizzat sağlar. Tek Parti dönemi dışa duyarlıdır. Yüzyıllardır dış tehdide karşı zaaf göstermiş Osmanlı'ya bir tepkidir. İçerde yekvücut bir yurttaş kitlesi hedeflenmektedir. Ancak tüm bu türdeşliğe karşın ortak payda oluştukça çoğulculuğun maddi tabanı da biçimlenmektedir. Eğitim önceliklidir; sağlık önemlidir. Okuyarak yurttaş olunur, sağlıklı kalınarak yurttaşlık görevleri yerine getirilir.

II. Dünya Savaşı ertesi Türkiye demokrasiye geçerken işte bu yurttaş birikimini temel alır. Bundan böyle siyasal tercih gündemdedir. İktidar-muhalefet ikilemi yurttaşa siyasal bir kimlik kazandırır. Yurttaş farklı düşünebilen, ve iradesini ulus düzeyinde ifade edebilen bir bireydir. Giderek kitleden ayrışır. Farklı düşünebilir, yazabilir, kendini ifade edebilir. Kuşkusuz bu farklılığın kazanımı kolay bir süreç değildir. On yıllarca devletin güçlü kimliği vurgulanmış birey olarak vatandaş toplumsal iradenin bir uzantısı olarak biçimlenmiştir. Bundan böyle temel

Levent Şahverdi Arşivi

hak ve özgürlükler bireyin alanıdır. Kişiliğini serbestçe geliştirebilecek bir yurttaş arayışı öncelik kazanır. Siyasal hak ve özgürlükler, giderek ekonomik ve toplumsal hak ve özgürlüklere ortam açar. Yönetimin farklı düşünen yurttaşa karşı tavrı ancak zamanla yumuşar. Geçiş sorunsalı bir "suç ve ceza" öyküsüdür. Yurttaş yargılanır, hapse girer, ama her geçen gün yurttaşın yaşam alanı genişler. 60'lı yıllara gelindiğinde bu alanda da göz ardı edilemeyecek kazanımlar elde edilmiştir. 75 yıllık bir geçmişe bakıldığında, son kertede Cumhuriyet kendi yurttaş kimliğini oluşturmuştur. Bu oluşum sürecinde laik toplum anlayışı özellikle toplumsal cinsiyet açısından önemli bir rol oynamıştır. 21. yüzyıla girerken Türkiye'de cumhuriyetle demokrasi artık bir bütündür.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE ULUS EGEMENLİĞİNİ BENİMSEYEN YENİ BİR DEVLET YAPISININ DOĞUŞU

Dünyada çok az ülke bu denli kısa bir zaman diliminde Türkiye'de izlenen ölçekte dönüşümlere sahne olmuştu. Bir nesilde geleneksel toplum köklü dönüşümlere uğramış çağdaş bir görünüm kazanmıştı. Yüzyıllardır süregelen Osmanlı dokusu 19. yüzyılla birlikte çözülmeye yüz tutmuştu. Ancak, Tanzimat ve Meşrutiyet evrelerinden geçilmeksizin Cumhuriyet'e varılamazdı. Bu ara aşamalar Osmanlı'yı Batı'ya yöneltmiş, Osmanlı insanı yeni bir arayışa girişmişti. Ulusçu, liberal düşünce genç Osmanlı kadroları arasında yandaş bulmuş; anayasal düzene geçiş 1876'da ve 1908'de iki kez denenmişti. Ancak, her ikisi de devleti kurtarmakta yeterli olmamış, I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı tarih olmuştu. 29 Ekim 1923 Osmanlı Devleti'nin kalıntıları üzerinde yeni bir devletin doğuş tarihiydi.

Cumhuriyet'le ulus egemenliğini benimseyen yeni bir devlet yapısı doğuyordu. Hilafet ve Saltanat kalkıyordu. Bireyin özgürlüğünü güvence altına alan laik bir düzene geçiliyordu. Cumhuriyet, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda kalıcı bir birikim sağlıyor, çağdaş normları benimseyen din, dil, ırk ayırımı gözetmeksizin yurttaş kimliğine sahip

Levent Şahverdi Arşivi

bireyi yaratıyordu. Ancak yurtlaşın oluşumunda Batı'dan farklı bir çizgi izlendi. Devlet bilfiil bu süreçte etkin rol oynadı. Türkiye gibi Batı diye nitelendirilen yörüngenin dışında kalan ve siyasal, toplumsal ve ekonomik bağlamda köklü dönüşümlere gitmekte gecikmiş ülkelerde siyasal yapılanma ve demokratikleşme süreci karmaşık bir nitelik taşıyan bir ideoloji yumağını gündeme getirdi. Gelenekselcilik-çağdaşçılık, muhafazakarlık-köktencilik, ulusçuluk-toplumculuk gibi çelişik gibi gözüken düşünce açılımları bu toplumlarda birlikte var olabildi. 20. yüzyıl Türkiyesi pratiğiyle bunu somut olarak kanıtladı. Türkiye'de hızlı toplumsal dönüşüm, kentleşme, modernizasyon, yeni-eski çatışması, kırsal nüfusun göreli yoksullığı siyaset-toplumbilim yazınında popülizm ya da halkçılık diye bilinen beklentileri gündeme getirdi.

Milli Mücadele yıllarında ulusal düşünce halkçılıkla pekiştirilmişti. Halkçılık ulus-devlet'i amaçlıyordu. İktidar sorununa çözüm arayan, İstanbul hükümetine karşı güçlü bir seçenek olarak ulusal egemenliği benimseyen, toplumsal içerikten çok siyasal yönü ağır basan halkçılık, ulusal bağımsızlık yanı sıra siyasal hak ve özgürlüklerin kristalleştiği siyasal demokrasiyi gündemine alıyordu. Milli Mücadele halkçılığı, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığı savunan, sultana karşı ulusal egemenliği vurgulayan, gündemdeki ivedi sorunların çözümüne yönelik geniş bir program niteliğindeydi. Ulusal içerikli halkçılık yeni siyasal yapılanmanın kültür ve sanat politikalarını da belirleyecek bir çizgiydi. Bir yandan ulusal kimlik halkta aranacaktı. Öte yandan çağdaş toplum Batı'daki gelişmeler doğrultusunda biçimlenecekti. Böylece yerelle evrenselin bütünselliği Cumhuriyet'in gündemini oluşturacaktı.

20. yüzyılın ilk yarısında dönüşüm arayışı içersinde olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de popülizm demokratik toplum beklentilerinin yerini aldı. Bunda I. Dünya Savaşı'na neden olan sorunların payı büyüktü. Özellikle Düvel-i Muazzama diye bilinen büyük devletlerin dünya ölçeğinde paylaşım sorunlarını çözemeyişleri ve dünyayı büyük bir felakete sürüklemeleri kapitalizm ve demokrasiye olan güveni büyük ölçüde sarstı. 19. yüzyılın inşasında başı çeken liberalizm yıprandı; yeni arayışlara neden oldu. Bu arayışlar ikin dünya savaşı arası daha da belirginleşti. Bu dönem bir anlamda demokrasinin karanlık çağıydı. Bunalımların buluştuğu, örtüştüğü ve çöküntülerin birbiri ardı sıra geldiği bir evreydi. Demokrasiler giderek geriledi; yerini otoriter ve totaliter rejimlere bıraktı. İşte bu denli sorunlu bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti kuruldu; yeni bir ulus-devlet doğdu.

Levent Şahverdi Arşivi

İki savaş arası 1914'e kadar yükselen liberal demokrasinin çöküş evresiydi. 1918-20 arası iki, 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz, ve Alman işgali altında diğer beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvedildi. Tüm iki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre'ydi. Daha geniş bir dünya kapsamında, otoriter olmayan anayasal düzen Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve "Güney Amerika'nın İsviçresi" diye bilinen Uruguay'dı. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonları arasında dünyada siyasal hareketler liberal yörüngeden koparak sola ya da sağa kaykılmıştı. Büyük kısmı kolonilerden oluşan ve tanım gereği liberal olmayan dünyanın geri kalan kısmında ise, olduğu kadarıyla, liberal anayasalardan uzaklaşılmaktaydı. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini nasyonalist-militer rejime bıraktı. Tayland anayasal hükümetler doğrultusunda birkaç girişimde bulundu. Amerika ve Avrupa dışında kıtalarda Avusturalya ve Yeni Zelanda dışında demokratik rejim yoktu. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halindeydi. Bu ricat Hitler'in iktidara gelişiyle daha da hızlandı. Tüm dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düşte. 1944'te ise dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahipti. Ancak liberalizm ve demokrasi bunalımlı bir evre geçirse de ulus-devlet özlemi dönüşümde geciken birçok ülkenin gündemindeydi. Ulus-devlet toplumu türdeş kılacak bir çözümdü. Yeterince yapılanmamış bir toplumda çoğulculuğun uzlaştırıcılığının olmadığı görülerek ulusal kimlik bütüncü, dayanışmacı bir toplum modeli üzerine kurulmaya çalışıldı.

19. yüzyıl Rusyası birçok gelişen ülke için ideolojik stereotip kaynağı oluşturmuştu. Rus popülizmi Balkanlar'ı etkilemekte gecikmedi. Bu etki kısa sürede Osmanlı topraklarına ulaştı. 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında bağımsızlığı kazanmış birçok ülkenin entellektüel ve siyasal kesitlerinde görülen popülizmin ilk örneklerinden biri Türkiye'deki halkçılıktı. Eski kolonilerin ya da bağımlı "çevre" ülkelerinin 20. yüzyılla birlikte dünya tarihinin bir parçası olması ideolojik seçenekleri büyük ölçüde renklendirmişti. Ulusal kurtuluş hareketleri, Asya, Afrika, Latin Amerika'da yeni bağımsız ülkelerin doğuşu bu renk çeşnisini özendiren gelişmelerdi. Özellikle II. Dünya Savaşı ertesi bir tür "ideolojik patlama" ile karşılaşmıştı çağın insanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Popülizm değişik tarihsel ve coğrafi koşullarda, ancak özel bir toplumsal durumda sık sık gözlenen bir zihniyetti. Hızlı toplumsal dönüşüm uzlaşmazlığı, yeni ile eski arasındaki çatışma, kentleşme, modernizasyon, kırsal nüfusun yoksulluğu toplumsal durumu belirleyen temel etmenlerdi. Popülist hareketler, hızlı ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişikliğin baskısına, var olan siyasal yapıdan yabancılaşmış entellektüeller başta olmak üzere, başkaldıranların ya da tepki duyanların tüm halkın çıkarları için iktidarı hedefledikleri hareketlerdi. Bu hareketler halktan, özellikle faziletin yuvası olarak değerlendirilen arkaik kesiminden, kaynaklanan basit ve geleneksel biçim ve değerlere dönme, ya da bunları benimseme inancı bu hareketlerin temel niteliğiydi.

Türkiye'de 20. yüzyılın başından itibaren popülizm için uygun bir ortam oluşmuştu. Batı'da köylülüğün kitlesel zor ve mal-mülkünden arındırılmasıyla birikim oluşturulmuştu. Diğer bir deyişle kırsal kesimde hızlı bir çözülme görülmüştü. Oysa Rusya gibi popülizmin ilk yeşerdiği ülkelerde pre-kapitalist yapıların çözülmesi çok daha yavaş gerçekleşmiş ve sanayileşmeden önce başlamıştı. Sanayileşme sürecine girildikten sonra da köylü nüfusunu varlığını sürdürmüştü. Bu nedenle Osmanlı popülizmi ile Rus popülizmi benzer çizgileri paylaşıyordu.

Rus "halka doğru" hareketi Osmanlı aydınlarına Balkan aydınları ve göçmen Türkler aracılığıyla ulaştı. Balkanlar'da yazar ve öğretmenler arasında Rus "narodnik" hareketi 19. yüzyılın son çeyreğinde itibaren etkin olmaya başlar. Öte yandan Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali vb. Türkçü göçmenler panislavism ve Rus popülizminden etkilendiler; Bu göçmen kitle II. Meşrutiyet'le birlikte uluslaşma sürecinde gündeme gelen Türkçülük ve Halkçılık akımlarında etkin rol oynadılar. Ve nihayet Ermeni aydınlarının ulusçu Taşnak akımına karşı geliştirdikleri sosyalist Hınçak akımı narodniki fikirlerin etkisi altındaydı. Türkçü aydınların bundan etkilenmeleri de doğaldı.

II. Meşrutiyet yayın organlarından Halka Doğru dergisi yazarlarından İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi Hüseyinzade Ali (Turan), Türkçülükle halkçılığın "mürşidi" olarak görülüyor, Rusya'daki panislavizm ve sosyalizmi Türkiye'ye uyarlayan kişi olarak gösteriliyordu. Ziya Gökalp, Yeni Mecmua'da yayımladığı "Türkçülük nasıl doğdu" başlıklı yazısında şu satırlara yer veriyor: "Ali Bey Petersburg darülfünununda iki tesir altında kalmıştı: Panislavizm, sosyalizm. Ali Bey

Levent Şahverdi Arşivi

panislavizmden Pantürkizm mefkuresini çıkardığı gibi, sosyalizmden de halkçılık ahlâkını aldı."

Nitekim Niyazi Berkes de bu esin kaynağını kaydetmiş, Petersburg Üniversitesi'nde okuyan Hüseyinzade Ali'nin orada devrimci öğrenci komünlerine gördüğünü, hatta Namık Kemal'in adını bile ilk kez bunlardan duyduğunu, İstanbul'a gelip Tıp Fakültesi'ne girince, birkaç arkadaşıyla birlikte narodnik modelinde ilk üniversiteli gizli öğrenci derneği olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurduğunu yazıyordu. Ancak, Niyazi Berkes Meşrutiyet halkçılığının sosyalizmden kopup sosyolojizme yöneldiğine işaret ediyordu. Ziya Gökalp halkçılığı Marksist sosyalizmden ayırarak Durkheim'in sosyolojizmine bulamış; onu Osmanlı Devleti'nin zorlu günlerinde tesanütçülük diye adlandırdığı solidarizm ve mesleki temsilcilik ideolojisine ulaştırmıştı.

Güçlü orta sınıf tezi ya da sınıf mücadelesinin reddi Türk popülizminin ana ekseniydi. Dünya krizinin giderek yoğunlaştığı bir ortamda var olanı korumak temel kaygıyı oluşturdu. Bu nedenle köylücük ön plana çıktı. Köy duru ırkın, ya da ulusal değerlerin arandığı ortamı simgeledi. Sınıflaşmanın kentleşme sonucu oluştuğu vurgulandı. Kimi çevrelerde toplumu çökerten sınıf mücadelelerinden kaçınmak için kentleşmenin önlenmesi gerektiği ileri sürüldü.

Türk popülizmi bir anlamda toplumsal yapının dönüşümündeki gecikmeden ve uyumsuzluktan kaynaklandı. Gelenekçi olduğu kadar köktenci unsurlar içerdi. Modernleşme ve geleneksel değerleri bir ölçüde popülizmin bağrında özümledi. Ancak Cumhuriyet'le birlikte modernleşmeci boyutu ağır bastı. Dünyada çok az ülke bu denli kısa bir zaman diliminde Türkiye'de izlenen ölçekte dönüşümlere sahne oldu. Türkiye'de popülizm 1940'ların ortalarına kadar etkinliğini sürdürdü. Çok partili rejime geçişle birlikte demokrasi söylemi popülist söylemin yerini aldı.

Türkiye'de bu dönüşümlerin semantik temelleri II. Meşrutiyet yıllarında atıldı. Halk, cemiyet, ictimaiyyat, tesanüt, millet ve benzeri birçok sözcük gerçek anlamlarını II. Meşrutiyet yıllarında kazandı. Reaya, teb'a, ahali ve halk sözcükleri değişik dönemlerde aynı beşeri unsura verilen adlardı. Halk sözcüğüne, 19. yüzyıl sözlüklerinde rastlanırsa da günlük konuşmalarda, ya da yazında ahali yeğlenen bir terimdi. Ahali sözcüğü, reaya ya da teb'adan halka geçişi simgeledi. Diğer bir deyişle "kul"dan

Levent Şahverdi Arşivi

"vatandaş"a uzanan engebeli yolun bir ara aşamasıydı. II. Meşrutiyet yılları halk sözcüğünün giderek günlük dilde yer ettiği dönemdi. Halk bir anlamda "vatandaş"lardan oluşuyordu. Ancak, vatandaşlar topluluğu olmanın ötesinde kollektif bir boyutu vardı. Tıpkı "millet" gibi bütüncü bir sözcüktü.

Osmanlı'da "millet" bu günkü anlamından çok daha farklı anlam içeriyordu. Millet bir tür "cemaat"tı. Çoğu kez gayrimüslim unsur için kullanılıyordu. Ancak, II Meşrutiyet yıllarında Müslümanları da içeren biçimde "Osmanlı milleti"nden söz edilmeye başlandı. "Türk milleti" deyişi, türdeş Cumhuriyet Türkiyesi'ni beklemek durumundaydı. II. Meşrutiyet yıllarında halk sözcüğü bir anlamda bugünkü ulus ya da millet sözcüğüyle eşanlamlı kullanılıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki halk sözcüğü de bu kavram örtüşmesinin bir uzantısıydı. Tek-Parti döneminde bu iki kavram giderek farklılaştı. "Millet" sözcüğünün toplumsal içeriği "halk" sözcüğünde kristalleşti. Milliyetçilik ve halkçılık bundan böyle rejimin ve partinin altı ilkesi arasında ayrı ayrı yer aldı.

Aslında her iki ilkenin temelleri Meşrutiyet yıllarında atılmıştı. Milliyetçilik ve halkçılık İttihatçıların "ictimaî inkılâb" dedikleri "yeni hayat"ın temel dayanaklarıydı. Gerek Mustafa Kemal'in 1920 tarihli "Halkçılık Programı"nda yer alan, gerekse l931 CHF Programı'nda ve 1937'de Anayasa'da altı oktan biri olarak beliren "halkçılık" sözcüğünü ilk kez Ziya Gökalp kullanmıştı. Yeni Mecmua'nın 14 Şubat 1918 günlü 32. sayısı İttihatçı ideologun "Halkçılık" başlığını taşıyan bir yazısına yer verdi. Halk ve halkçılık, Gökalp'in düşün sisteminin önemli bir boyutuydu. İttihatçı düşünür, birçok meşrutiyet aydını gibi evrimden yanaydı; "tekamül"ü ilke edinmişti: Toplumsal yaşamın aşamaları ancak evrim yasalarının ışığında izlenebilirdi. II. Meşrutiyet "ictimaiyyat"ı, evrimci pozitivizminin bir uzantısıydı.

II. Meşrutiyet'in gündeme getirdiği "ictimaiyyat"ın boyutları bugünkü toplumbilimden çok daha genişti. Eli kalem tutan herkes "ictimaiyyat"tan dem vuruyordu. İctimaiyyatın çözüm önermediği sorun hemen hemen yok gibiydi. Toplumla ilgilenmek, kişiyi ictimaiyyata sevk ediyordu. İctimaiyyat orta öğrenimde yer alıyordu. Darülfünun'da okutuluyordu. "Halk için ictimaiyyat" gazete ve dergi sayfalarında yer alıyordu. Din, aile, çocuk, gençlik, vatan, millet, devlet ictimaiyyatın günlük konularıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

HALKÇILIĞIN EVRİMİ, HALK FIRKASI'NIN DOĞUŞU, PROGRAMDA HALKÇILIK

Milli Mücadele döneminde benimsenen halkçılık ulus-devlet'i amaçlıyordu. İktidar sorununa çözüm arayan, İstanbul hükümetine karşı güçlü bir seçenek olarak ulusal egemenliği benimseyen, toplumsal içerikten çok siyasal yönü ağır basan bir halkçılıktı. Ulusal bağımsızlık yanı sıra siyasal hak ve özgürlüklerin kristalleştiği siyasal demokrasiyi gündemine alıyordu. *Halk Hükümeti ve Halkçılık* adlı risalede halkçılığı uluslaşma anlamında kullanılıyor, "artık padişah yok, millet var; saray yok, vatan var; keyif yok, kanun var; zulüm ve esaret yok, hak ve hürriyet var" deniyordu.

Milli Mücadele halkçılığı, en genel anlamıyla, "kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenen doğrudan doğruya halka verilmesi, halkın elinde bulundurulması"ydı. Halkçılıkla amaçlanan "hakimiyet-i milliye esasına müstenid halk hükümeti"ydi. Hükümetin, Halkçılık Programı diye anılan ve 18 Eylül 1920 günü Büyük Millet Meclisi'nde okunan 13 Eylül tarihli Teşkilat-ı Esasiye kanun layihası iki ay süren görüşmeler sonunda 20 Ocak'ta kabul edilerek kanunlaştı. Kanunun ikinci maddesinde ulusal bağımsızlık sorunu ele alınıyor; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve istiklâlini kurtarmayı yegâne maksat ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakiki sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı itikadındadır" deniyordu. Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundu. Halk kendi kaderini bizzat belirleyecekti.

Ulusal egemenlik siyasal halkçılığın hedeflediği ana ilkeydi. Milli Mücadele halkçılığı saltanata karşı ulusal egemenliği vurgulayan, gündemdeki ivedi sorunların çözümüne yönelik geniş bir program niteliğindeydi. Cumhuriyet yıllarında halkçılığın toplumsal içeriği Milli Mücadele ertesi Halk Fırkası kuruluş çalışmaları sırasında billurlaşmaya başladı. Mustafa Kemal 6 Aralık 1922 günü Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün ve Öğüt gazetelerine verdiği bir demeçte halkçılık ilkesinden

Levent Şahverdi Arşivi

kaynaklanan Halk Fırkası adında bir siyasal parti kurmak niyetinde olduğunu açıklıyordu. 13 Ocak l923 günü İleri Gazetesinde, Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili demecinde "Ben öyle bir firka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu firka milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine mâtuf bir programa mâlik olsun" diyordu. Daha Cumhuriyet kurulmadan önce Mustafa Kemal parti için ortam hazırlamak amacıyla uzun bir yurt gezisine çıkıyor; yaptığı konuşmalarda kuracağı firkanın halkçılık anlayışını, toplumsal içeriğini ayrıntılı bir biçimde ele alıyordu. 30 Ocak 1923 günü İzmir'de gazetecilerle yaptığı bir söyleşide ulusun birbirinden farklı menfaatler peşinde koşacak ve bu nedenle birbiriyle mücadele edecek muhtelif sınıflara sahip olmadığını, mevcut sınıfların yekdiğerine gerekli olduğunu vurguluyordu: "Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menâfi takip edecek ve bu itibarla yekdiğerleriyle mücadele halinde buluna gelen muhtelif sunufu mâlik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir." 7 Şubat 1923 günü Balıkesir'de Paşa Camii minberinden okuduğu söylevde aynı görüşü daha ayrıntılı bir biçimde ele alıyor, Tek Parti'nin zorunluluğuna dikkati çekiyordu:

"Bu milletin siyasi fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, başka memleketlerde fırkalar behemehal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir fırkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla başka bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler mâlumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim:

Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin azim ekseriyeti de çiftçidir. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir ? Bu arazinin miktarı nedir ? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüs'atine nazaran hiç kimse büyük araziye mâlik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır.

Sonra san'at sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve âtilerini temin ve muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye

Levent Şahverdi Arşivi

sahipleri insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var ? Hiç...Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.

Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve saire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacız; bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farklı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icab eder.

Bundan sonra da münevverler ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverler ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi ? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddünde yol göstermektir.

İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yekdiğeriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumi heyetiyle hepsi halktan ibarettir."

Aynı yıl toplanan İzmir İktisat Kongresi "mesleki dayanışma"yı gündemine alıyordu; değişik meslek erbabının birbiriyle bütünleşen çıkar birliği savunuluyordu. Oturumlarda toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkileri yadsınıyor, "milli tesanüd"ün temel ilke olduğu vurgulanıyordu. Amaç on yılı aşkın savaşan bir ülkede bağımsızlıkla birlikte güçlü bir dayanışma bilinci oluşturmaktı. Bundan böyle tenanütçülük ya da dayanışmacılık Cumhuriyet'in felsefi boyutunu oluşturacaktı.

Kongre'de benimsenen Misak-ı İktisadi ilkelerinin ll. maddesinde "Türkler hangi sınıf ve meslekten olurlarsa olsunlar, candan sevişirler" deniyordu. Açış konuşmasında Mustafa Kemal, halkın "mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibaret" olduğunu belirtiyor; toplumdaki "tesanüd"ü şöyle ifade ediyordu: "Bu dakikada sâmi'in çiftçilerdir, san'atkârlardır, tüccarlardır. Ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir ? Çiftçinin san'atkâra, san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir ?"

Bütün halk için program olarak bir "say misak-ı millisi" öneren Mustafa Kemal, oluşturulacak siyasal örgütün de basit bir siyasal parti olarak

Levent Şahverdi Arşivi

görülmemesi gerektiğini, barış sonrası kurulacak partinin "milletin azim ve imanıyla ve vahdet ve tesanüdün birbirine müzahir olmasıyla" başarıya ulaşabileceğini söylüyordu. Keza İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de yaptığı konuşmada "dün olduğu gibi bugün de bizde iktisadi manasıyla mütebellir bir sınıf meselesi mevcut değildir" diyordu. Önemli olan dışa karşı birlikti. Tüccar, çiftçi, sanayi erbabı, amele, kısaca bütün ekonomik unsurlar doğrudan doğruya yabancı sermayenin esir ve hizmetkârıydı. "Bütün bu iktisat zümrelerinin birleşmesi ve kendilerini teşkilâta bağlaması lâzımdı..."

Halk Fırkası kuruluş çalışmaları doğrultusunda Birinci Büyük Millet Meclisi seçimlerin yenilenmesine karar verilecekti. 1 Nisan 1923 günü dağıldı. Yapılan seçimlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayları "oybirliğiyle" meclise gönderildiler. Milletvekilleri 7 Ağustos 1923 günü toplanarak Halk Fırkası tüzüğü üzerine görüşmelere başladılar. 9 Eylül 1923 günü parti tüzüğü kesin olarak kabul ediliyor ve Halk Fırkası resmen kuruluyordu. Fırka'nın tüzükten ayrı bir programı yoktu. Nizamnamenin Umumi Esaslar başlığını taşıyan ilk yedi maddesi fırkanın programını içeriyordu. İkinci maddede halkçılık ilkesi şöyle ifade ediliyordu:

"Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, her hangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir musâvâtı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiç bir ailenin, hiç bir sınıfın, hiç bir cemaatin, hiç bir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz' etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir."

Halk Fırkası toplumun tüm katmanlarının çıkar birliğini savunuyorsa da köklü dönüşümlerin olduğu bir ortamda muhalefetin doğuşu doğaldı. Bu nedenle çok partili düzene geçişi amaçlayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası geniş bir kesimden ilgi gördü. Ancak Cumhuriyet kuruluş aşamasındaydı; Şeyh Sait isyanı rejimi güç duruma düşürmüştü. Takrir-i Sükun Kanunu ile köklü önlemler alındı. Bu arada Terakkiperver Fırka kapatıldı.

1927'de toplanan İkinci Kurultay'da tüzük kısmen değiştirildi. Programa ait maddeler yine tüzük içinde yer aldı. Dördüncü madde halkçılık ilkesini bu kez şöyle açıklıyordu: "Kanun nazarında mutlak bir musâvâtı kabul eden hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri, halktan ve halkçı kabul

Levent Şahverdi Arşivi

eder." Keza 1931'de gündeme gelen Fırka'nın ilk programında halkçılık ilkesi bir kez daha vurgulandı: "Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir yerde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz."

Çok partili düzene yönelik ikinci bir deneme 1930 yılında Serbest Fırka ile gündeme geldi. Serbest Cumhuriyet Partisi deneyi geniş bir kesimden ilgi gördü. Başlangıçta güdümlü muhalefet gibi gözüktüyse de kısa sürede Halk Fırkası iktidarını zorlamaya başladı. Geniş bir çevreden, bu arada Cumhuriyet'e karşı tavır koyan kesimden, destek gördü. Kısa sürede güdümlü muhalefet niteliğini yitirdi. CHF iktidarını tehdit etmesi bu partinin yönetici kadrolarını ve Atatürk'ü kaygılandırdı. Hükümet çevreleri ve CHF'ye yakın basın Serbest Fırka'yı gericilikten, anarşistlik ve komünistliğe kadar suçlayan bir yıpratma kampanyasına girişti. Atatürk'ün de onayından yoksun kalışı üzerine fırka kendisini feshetmek zorunda kaldı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyinden sonra Serbest Fırka girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Bu arada Vekiller Heyeti kararıyla Ahali Fırkası kapatılmış, Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'nin kurulmasına izin verilmemişti. Artık Tek Parti düzeni uzun yıllar ülkenin yönetimini belirleyecekti. Bu gelişme Kıt'a Avrupası'ndaki gelişmelere de ters düşmüyordu. CHF'nin bütünleyici yönü tekrar vurgulanacak, parti, hükümet ve devletle bütünleşecekti. Bundan böyle Tek Parti bütün ulusu kapsayacak, başka bir partiye ya da toplumsal kuruluşa gerek duyulmayacak, bu tür girişimler ulusal birlik adına engellenecekti.

Otuzlu yıllarda Kıta Avrupası'ndaki gelişmeler ve silahlanma süreci Türkiye'yi de etkisi altına almakta gecikmedi. Cumhuriyet savunma güdüsüyle savaş esintilerinden etkilenmiş, toplumda dayanışmacı görüşü bir kez daha vurgulamıştı. İşe CHF bünyesinde yapılan değişikliklerle başlandı. Saffet Arıkan genel sekreterlikten alındı; yerine partinin "kuvvetli adamı" Recep Peker getirildi. Ahmet Ağaoğlu hariç Serbest Fırka milletvekilleri Halk Fırkası'na alındılar. Atatürk'tün direktifi üzerine Türk Ocakları Kongresi de kendi örgütlerini kapatmaya ve Halk Partisi'ne katılmaya karar verdi. Ülkedeki toplumsal çalışmaların tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için Halkevleri kuruldu.

Serbest Fırka deneyi ertesi gelişmelerin mecliste bazı kesimlerce benimsenmeyişi üzerine erken seçimlere gidilme kararı verildi. Atatürk

Levent Şahverdi Arşivi

seçim arifesi ulusa yayınladığı bildiride Türkiye Cumhuriyeti halkının ayrı ayrı sınıflara bölünmediğini, işbölümü esasına göre ayrışmış, toplumsal yaşam için gerekli "mesai erbabı"a ayrılmış bir camia olduğunu vurguladı: Çiftçiler, küçük sanat erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını oluşturan başlıca "çalışma zümreler"iydi. Bunların her birinin çabası diğerinin ve genel camianın yaşam ve mutluluğun için zorunluydu.

Atatürk'e göre, Cumhuriyet Halk Fırkası bu prensiple sınıf mücadelesi yerine toplumsal düzen ve dayanışmayı, o günkü deyişle "içtimai intizam ve tesanüd"ü hedefliyordu. Menfaatlerde uyum arıyordu. Bu bildiri 1931 Cumhuriyet Halk Fırkası programında halkçılık ilkesi olarak benimsenecekti. Yurttaşlar, birey, aile, sınıf, cemaat ayırımı gözetmeksizin yasalar önünde mutlak eşitti. Halk, "işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia" idi. Ziya Gökalp'in meslekçi yönelimlerini anımsatan bu eğilim toplumsal sınıfları ve sınıf çatışmasını reddederek, ulusal bütünlük adına "çalışma zümrelerinin" birlik ve dayanışmasını öneriyordu.

İkinci Kurultay'ca benimsenen tek dereceli seçim ilkesi, seçim öncesi, "memleketin şartlarının henüz tek dereceli seçime elverişli olmadığı" gerekçesiyle bir kenara bırakılmıştı. Dördüncü Büyük Millet Meclisi'yle birlikte "Kuvvetli Devlet Otoritesi" ve "Kuvvetli Hükümet" kavramları siyasal yaşama sokuluyordu. Cumhuriyet, Recep Peker'in deyişiyle "Tek Parti Devleti"ne dönüşüyor; Parti ile devlet bütünleşiyordu.

SINIFA KARŞI MESLEK, MESLEKÇİLİĞİN DOĞUŞU, CUMHURİYET VE MESLEKÇİLİK, KOOPERATİFÇİLİK

Dayanışmacı görüş bir boyutuyla çoğulculuktan uzaklaşma anlamına geliyordu. Ya da çoğulculuğu zorunlu olarak uzlaştırıyordu. Dayanışmacılıkla meslekçilik o yıllarda birçok ortamda tartışıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de mesleki temsil Milli Mücadele'nin ilk yıllarında eski İttihatçı Kör Ali İhsan ve çevresince savunuldu. Halka Türk Karl Marx'ı diye tanıtılan Ali İhsan aslında korporatif bir devlet düzeni öneriyordu. Kör Ali İhsan meslek zümreleri ilkesine korporatif boyutlar kazandırarak *mesleki temsil* adı altında meclise getiriyordu. Program İstanbul'da hazırlanmıştı. Tasarının ilk şekli karma bir korporatif yapı öneriyordu: Toplumsal ve iktisadi meslek temsilcilerinden oluşan meclis yanı sıra demokratik seçimle işbaşına gelmiş bir meclis vardı. Ancak, Ankara'da ikinci meclis kaldırılacak; meslek temsilcilerinden oluşan tek meclisle yetinilecekti. Bu meclis toplumdaki iş bölümünün, dayanışmanın bir semgesiydi. Meclis komisyonunda, çiftçiler ve çobanlar, tüccarlar, denizciler, madenciler, ırgatlar, serbest meslekler, sanatkârlar, memurlar ve askerler olmak üzere toplam dokuz meslek gurubu oluşturuyordu.

Ekim 1920'de Büyük Millet Meclisi komisyonunda (Encümen-i Mahsus) görüşüldü ve seçimlerde mesleki temsilin uygulanması kabul edildi. *Anadolu'da Yeni Gün*'de Yunus Nadi, "hayat-ı milliyyemizde hakiki bir inkılab" tümcesiyle mesleki temsili savunuyordu. Muhittin (Birgen)'e göre ülkede ne teşekkül etmiş bir sınıf savaş, ne de olgunlaşmış bir meslek tesanüdü vardı. Mademki, bunların yeniden kurulması gerekmekteydi, bugün ihtiyaca yetmeyen ve doğaya aykırı olan sınıf savaşı yerine meslek dayanışmasını oluşturmak gerekirdi.

Kör Ali İhsan'a göre Türkiye'de Batı benzeri toplumsal sınıflar yoktu. Batı'da emperyalizm, kapitalizm ve istibdat, asilzadelere, ruhanilere, büyük endüstriye ve bankerlere dayanıyordu. Ülkeler bu sınıfların çıkarlarına göre yönetiliyorlardı. Türkiye'de ise bu tür kristalleşmiş sınıfların olmayışı sınıf sorununun çözümünü kolaylaştırıyordu.

Mesleki temsilci kesim, toplumsal sınıfları Türkiye'nin gündemine almamalarına karşın, mesleki temsili zaman zaman sosyalizme benzetiyor ve kuzey yamaçtaki sovyet modeliyle paralellik kuruyordu. Muhittin (Birgen)'e göre mesleki temsil ne yepyeni, ne de mevcut olan dışında başka bir şeydi: Rusya'da uygulanan usulün aynıydı; tek fark, mesleki temsilde sınıf mücadelesi yoktu, meslek dayanışması vardı. Zaten Türkiye'de sınıf savaşı da yoktu. Bu tür bir savaş, niteliği açısından da doğaya aykırıydı. Öte yandan Muhittin'e göre, sınıf kavgası yerine "say" ya da emek ilkesini konduğu için bir anlamda sosyalizm de kabul edilmiş oluyordu. Mesleki temsil esasen sosyalizmin bir kurumuydu. Amacı

Levent Şahverdi Arşivi

ülkenin bütün yönetimini tek olarak çalışanlara, say erbabına vermekti. Mesleki temsilciler, Türkiye'de meslek dayanışmasının da olmadığı kanısındaydılar. Kör Ali İhsan'a göre dünyada Türkiye kadar tesanütten, dayanışmadan yoksun bir ülke yoktu. Bu nedenle meslek dayanışması gündemdeki ilk maddeydi.

Mesleki temsil, Batı'daki demokratik seçim sistemine alternatif olarak geliştirilmişti. Batı demokrasisi I. Dünya Savaşı ile birlikte önemli ölçüde yıpranmıştı. Mesleki temsilcilere göre demokratik seçim sistemi oligarşik egemenliği gideremezdi. Mesleki örgütlenme gerçekleşmedikçe egemenlik belirli çevrelerin denetiminde kalacaktı. Halk mesleklere göre sınıflandırılmadıkça ve demokratik seçim sistemi yerine mesleki temsil sistemi konmadıkça, egemenlik gerçekten halkın olmayacaktı.

Mesleki seçim halkı kategorilere ayıracak bir Cemiyetler Kanunu gerektiriyordu. Ülkeyi yönetecek ulusal kurumların, ülkede mevcut çalışma mesleklerini, oranlarına uygun olarak temsil edecek tarzda oluşturulması gerekiyordu. Seçim sistemi de buna göre ıslah olmalıydı. Böylece meslekler gelişirler ve ülkede mesleki ve bilimsel güçler yekdiğerine karşı görev ve konumlarını belirleyecekti.

Anadolu'da Yeni Gün'de yazan Yunus Nadi'ye göre, halk hükümeti demokrasi demek değildi. Mesleki temsilciler teoride değil pratikte halkı egemen kılacaklardı. Yönetimi şu ya da bu sınıfa değil, tüm halka devretmek gerekliydi. Türk halkının yaşamında partilere yer olmadığını savunan Yunus Nadi, değişik mesleklerde çalışan insanların birbiriyle mücadele etmediklerini, aksine birbirlerini tamamladıklarını ileri sürüyordu: Rençperler ekiyor, marangoz ambarı, çilingir arabayı yapıyor, hamal taşıyor, fırıncı pişiriyor, terzi dikiyordu... Kısaca yaratılıştan kurulmuş bir düzen, bir ahenk vardı. Bu nedenle tüm insanları belli ve sayılı mesleklerde toplamak ve seçimleri en adil oranlarda bu ilkeler ışığında yaparak "hayatı Meclis'e taşımak" gerekiyordu. Mecliste aynı programı destekleyen Yunus Nadi meslek zümrelerinin dayanışmasının ve mesleki temsilin zorunluluğun savunuyor, Halk hükümetinin böyle bir meclisin ürünü olacağını ileri sürüyordu. Aslında programda önerilen, Gökalp Halkçılığında olduğu gibi, toplumsal sınıfları yadsıyan, yerine meslek zümrelerini koyan, tesanütçü, politik iktidara mesleki temsille yansıtılmış korporatif bir sistemdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Mesleki temsil, Meclis komisyonunda kabul görmesine karşın Mustafa Kemal'ce benimsenmedi. Ancak, meslekçilik zaman zaman tekrar gündeme geldi. Mahmut Esat (Bozkurt), *Hakimiyet-i Milliye*'de egemenliğin üreticilere devredilmesini savundu; Yeni Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken temel dönüşümlerden birinin lonca örgütlerinin yeniden kurulması olduğunu ileri sürdü.

Ziya Gökalp, meslekçi görüşlerini Cumhuriyet'in ilanı arifesi yayınladığı *Türkçülüğün Esasları* başlıklı yapıtında ayrıntılandırdı. Korporatif dönüşümlerin zorunluluğunu vurguladı. Yöresel esnaf loncalarının yerine merkezi "milli loncalar" önerdi. Gökalp'in mesleki temsil modelinde kentlerde tüm loncaların temsilcilerinden oluşacak birer "merkez heyeti" yer alıyor ve buna "iş borsası" adını veriliyordu. İş borsasının görevi o kentteki loncaların ortak işlerini görmek ve kentin ekonomik yaşamını düzenlemekti. Böylece kentsel düzeyde yatay örgütlenme gerçekleştirilmiş olacaktı. Loncalar ayrıca dikey olarak bir üst düzeyde, ulusal düzeyde örgütleneceklerdi. Kentlerde, örneğin debbağ loncaları kurulacak, bunlar kendi aralarında bir federasyona giderek başkentte bir "debbağ federasyonu merkez-i umumisi" oluşturacaklardı. Tüm loncaların devlet merkezinde bir genel merkez kurmalarını öneren Gökalp, bu genel merkezlerin seçtikleri temsilcilerin bir araya gelip loncalar konfederasyonunu oluşturmalarını ve konfederasyonun millet meclisi üyelerini seçmelerini salık veriyordu.

Gökalp'in millet meclisi karma bir korporatif modeldi. Durkheim'in mekanik dayanışma -organik dayanışma kavramlarından esinlenerek, millet Meclisi'nde mekanik dayanışmayı simgeleyecek liva mebusları yanı sıra organik dayanışma temsilcileri olarak mesleki mebuslara yer veriyordu. Liva mebusları genel seçimlerle gelirlerken, mesleki mebuslar hey'etleri tarafından, diğer bir deyişle işbölümü esası üzerine kurulu mesleki zümreler tarafından seçiliyorlardı. Gökalp, Cumhuriyet'in ilk seçimlerinde Büyük Millet Meclisi'ne elli adet mesleki mebusun gönderilmesini öneriyordu. Gökalp'in II. Meşrutiyet yıllarında geliştirdiği korporatist halkçılık, Kör Ali İhsan aracılığıyla Milli Mücadele Ankarası'nda tartışılmış, ancak benimsenmemişti. Korporatizmin gerekli kıldığı mesleki temsil, 1925 yılında Meslek dergisinde bu kez iktisatçılık adı altında ele alınacaktı.

Türkiye tarihinde meslekçilik, halkçılık ve tesanütçülükle (dayanışmacılık / solidarizm) birlikte değerlendirilmelidir. Çoğulcu demokrasi öncesi ulus-

Levent Şahverdi Arşivi

devlet oluşumunda bu üç kavram belirleyici bir nitelik taşır. Türkiye'de milliyetçiliğin gelişimi bu kavramlar ışığında değerlendirildiğinde gerçekçi bir konuma oturtulabilir. Türkiye'nin demokrasi sorunları ancak bu üç kavramın izdüşümlerinde beliren korporatif beklentilerin aşılmasıyla çözüm bulur.

Yukarıda belirtildiği gibi, TBMM mesleki temsil esasına dayalı bir halkçılığı benimsenmemişti. Ancak siyasal devlet aygıtına yansıtılmasa da toplumsal sınıf kavramını gündem dışı bırakacak meslek zümreleri görüşü tüm Tek Parti dönemi toplum felsefesinde ağırlığını koruyacaktı. 1923 yılında A. Mithat (Metya) Durkheim'ın, ikinci baskıya önsözünde meslekçi görüşlerine ayrıntılı yer veren, *İçtimaî Taksim-i Amel* (De la division du travail social) adlı kitabını, Büyük Millet Meclisi yayını olarak Türkçeye kazandırıyordu. Ziya Gökalp aynı yıl yayınlanan *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Durkheim'dan esinlenen meslekçi görüşlerini işliyor, "vatani ve medeni ahlâk" yanı sıra "milli tesanüdü" güçlendirici bir "mesleki ahlâk"ın zorunluluğunu vurguluyordu:

"Her millet, içtimai taksim-i âmâl neticesi olarak bir takım meslek ve ihtisas zümrelerine ayrılır. ... Bu zümreler biririnin lâzım ve melzumudurlar, yekdiğerinin yaptıkları hizmetler bu mütekabil muhtaçlıklarda bir nevi tesanüd değil midir ?

Bu nevi tesanüdün kuvvetlenmesi için, evvelâ taksim-i âmâlin, ancak müşterek vicdana mâlik bir cemiyet dahilinde vukua gelmesi şarttır. ...

Bu nevi tesanüdün kuvvetlenmesi için, ikinci şart da, meslek zümrelerinin bütün memlekete şâmil milli teşkilâtlar halinde taazzisinden sonra, her meslek zümresinde mesleki bir ahlâkın teessüs etmesidir."

Bu tür korporatif görüşler ileriki yıllarda da zaman zaman gündeme gelecekti. Örneğin 1925'te çıkmaya başlayacak olan *Meslek* dergisi devletle birey arasında meslek kuruluşlarının geliştirilmesini amaçlıyordu. Takrir-i Sükun Kanunu'na kadar 38 sayı çıkan Meslek dergisinin yazarları arasında, 1919'da Kör Ali İhsan'la birlikte mesleki temsil programını hazırlayan Memduh Şevket (Esendal) da yer alıyordu. *Meslek* dergisi, daha önce meslekçilerden farklı olarak toplumsal sınıfları bir olgu olarak benimsiyordu. Ancak, bunları devlet bünyesinde oluşturulacak mesleki kuruluşların bağrında eritmeyi amaçlıyordu. Diğer bir deyişle, *Meslek* Marx'tan kaynaklanan tarihsel maddecilikle Durkheim'in spiritüalizmini

Levent Şahverdi Arşivi

uzlaştırma çabası içindeydi. *Meslek* bu yeni bireşime iktisatçılık adını veriyordu.

Siyasal partilere ve demokratik seçim yöntemlerine dayalı bir seçim sisteminin yetersizliğini vurgulayan *Meslek*'e göre Parlamentarizm iflas etmişti. Parlamentarizmin yerine almakta olan mesleki temsilde kooperatifler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları ve benzeri ekonomik örgütler önem kazanacaktı. Almanya'da kurulan İktisat Meclisi bunun somut örneğiydi. Bundan böyle "siyasi parlamento" yerini "iktisat parlamentosu"na bırakmaktaydı. *Meslek*'in bu konudaki çabaları sonuçsuz kalmayacaktı. Nitekim bir süre sonra istişarî nitelikte Alî İktisat Meclisi kurulacaktı.

Meslek'te esnaf ve işçi sorunlarına geniş yer veriliyordu. Milli iktisat, devlet sermayedarlığı, kooperatifçilik, inhisarlar ve İttihat ve Terakki'nin icraatı sık sık tartışılan konulardı. *Meslek* dergisi, Bolşevik devlet modelini yadsımasına karşın, tarihsel maddeciliği benimsediğini ileri sürüyordu. Bu amaçla, Osmanlı toplumunun sınıfsal analizine girişiyordu; tarihsel bir kategori olarak "kapıkulu" sınıfını oluşturuyordu.

1920'lerin "içtimaiyyat"ına hâkim olan meslekçi görüşler Durkheim geleneğinin bir devamı olan Ziya Gökalp'ın yandaşlarınca savunuluyordu. Necmettin Sâdık'ın (Sadak), Max Bonafous ile birlikte hazırlayıp 1927'de yayınladığı *İçtimaiyyat* ders kitabı şu satırlarla son buluyordu:

"... asırlarca müddet insanları kendisine raptetmiş olan dini zümre, dini cemaat, artık bu eski rolünü oynayarak, fertlerin ruhunda kuvvetli bir istinatgâh, bir mefkure vazifesi göremez. ... Hiç şüphe yok ki memleketimizde milliyet mefkuresi çok kudretli bir ruhani mesnet vazifesi görmüştür. Fakat bu milliyet alevi kalpleri tarihin ve zamanın her anında ısıtmaya kafi gelmiyor. ...

Fakat dinden, aileden, milletten artık ümit etmediğimiz bu ruhi istinatgâhı yeni bir zümrede, meslek zümresinde bulabiliriz. Bu asırda bir adam için hayat ve faaliyet merkezi gitgide meslek teşkil etmektedir. Bütün mevcudiyetimizi tanzim eden, bizim üzerimizde her gün, her an hâkim olan tazyik, mensup olduğumuz mesleğin meşguliyetleridir. Her fert, kendisine lâzım olan ahlâki kuvveti, mefkure ateşini bu yeni teşekkül eden ve istikbalde en hakim bir teşekkül olacağı muhakkak olan bu zümreden alabilir."

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak 1930'larda ahlâk görüşleri farklı bir yörüngeye oturacak, devlet otoritesinin giderek güçlendiği bir ortamda "vazife hissi" ve "milli vicdan" ön plana çıkacaktı. Durheim'ın önerdiği mesleki ahlak yerini Avrupa'daki otoriter gelişmelerden esinlenen "milli ahlak" a bırakacaktı. Necmettin Sadak bu yönelimi *Sosyoloji*'sinde şöyle belgeleniyordu:

"Bu asırda bir insan için hayat merkezi, gitgide devlettir. Bütün varlığımıza düzen veren, her gün üzerimizde hâkim olan tazyik, mensup olduğumuz millet ve devletin işleridir. Her fert, kendine lâzım olan ahlâk kuvvetini, ülküyü, milli vicdandan alacaktır."

Tek Parti döneminde geliştirilecek olan popülist düşüncenin temel odaklarından bir diğeri kooperatifçilikti. Sermaye birikiminin yetersiz olduğu bir ortamda girişimcilik ancak, küçük tasarrufların kooperatif çatısı altında birleştirilmesiyle özendirilebilirdi. Kooperatifçilik II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelmişti. Cumhuriyet'le birlikte yeni bir hız kazanacak, art arda gelen ekonomik bunalımların yarattığı çöküntü ortamında köylüye ve küçük üreticiye tek çözüm olarak sunulacaktı. 1920'lerin ikinci yarısında *Meslek* ve *Hayat* dergileri kooperatifçiliğe yer verdiler. Ancak kooperatifçilik üzerine dergicilik özellikle 1930'lu yıllarda gelişti. *Türk Kooperatifçisi* (1930), *Kooperatifçilik* (1931), *Kooperatif* (1933), *Karınca* (1934) bu yıllarda yayınlanan dergilerin belli başlılarıydı. Ayrıca, başta *Ülkü* olmak üzere, Halk Evleri dergileri de kooperatifçiliğe sık sık değiniyorlardı.

1930 yılı başlarında Muhittin Birgen, İzmir'de *Türk Kooperatifçisi* dergisini yayımlayacaktı. 32 sayı çıkan dergi "halk iktisadiyatı ve kooperasyon fikirlerinin yayılmasını" sağlamayı amaçlıyordu. Muhittin Birgen yanı sıra dergide Halit Ahmet, Cevdet Nasuhi (Savran), İsmail Hüsrev (Tökin) ve Mehmet Nazmi (Topçuoğlu) yazıyorlardı. Muhittin Birgen'e göre Türkiye'de yeterince sermaye yoktu. Üretici örgütlü değildi. Dünya kapitalizminin 1929 ertesi geçirdiği buhran Türkiye'yi de etkilemiş, üretim büyük ölçüde düşmüştü. Oysa Türkiye, kooperatifçilikle, bu darboğazın üstesinden gelebilir, bir "inkılâb" gerçekleştirebilirdi.

Türk Kooperatifçisi, kooperatifçiliği mesleki temsilden uzaklaşmaksızın halkçılıkla da bağdaştırıyordu: Kooperatif türü örgütlenmelerle insanlar arasındaki farklar ortadan kaldırılacak, sınıf mücadelesi yok edilecekti. Kooperatifçilik, fakir olsun, zengin olsun tüm çalışanları aynı uğraş

Levent Şahverdi Arşivi

çevresinde toplayacak aralarında sevgi, dostluk ve dayanışmayı güçlendirecekti. *Türk Kooperatifçisi*, kooperatif rejiler adı altında korporatizmi bir kez daha gündeme getirmişti. Serbest Fırka olayı sırasında canlanan liberalizm-devletçilik tartışmasında orta yol olarak önerilen kooperatif rejiler, bir federasyon biçiminde üst düzeyde örgütlenerek ülkenin ekonomik yönetimini sağlayacaklardı.

Kooperatif, 1931 yılında yayımlanan bir başka kooperatifçilik dergisiydi. Mayıs 1934'e kadar 24 sayı basılan dergiyi Ahmet Hamdi Başar çıkarıyordu. Ahmet Hamdi'nin dergicilik yaşamı 1917'de *Ticaret-i Umumiyye Mecmuası* ile başlamıştı; 1971'de ölümüyle *Barış Dünyası*'nda noktalanmıştı. Milli Mücadele yıllarında, gizli Mim Mim örgütünde çalışmış, Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurarak *Türkiye İktisat Mecmuası*'nı yayımlamıştı. İktisadi devletçilikle ilgili yazılara ilk kez *Türkiye İktisat Mecmuası*'nda yer veren Ahmet Hamdi, ticaretin en kısa sürede Müslüman-Türk unsurun eline geçmesini savunmuştu.

Ahmet Hamdi, Milli Mücadele ertesi İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın "milileştirilmesi"nde etkin rol oynadı. Bir süre Oda dergisi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nda yazar, ve odaya müşavir oldu. 1925'te İstanbul Liman Şirketi'ni kurdu. Ahmet Hamdi, *Kooparitif*'i İstanbul Liman Şirketi'nde çalışırken çıkaracaktı. Devletçilikle ilgili görüşlerine bu dergide geniş yer ayıracaktı. Ahmet Hamdi'şe göre, Türkiye'de sınıflar belirgin bir nitelik kazanmamıştı. Bu nedenle, bir dizi zorlamalarla ülkede "kapitalist" sınıf yaratmak gereksizdi. Zaten dünya buhranı kapitalizmin çözümsüzlüğünü göstermiştir. İzlenecek yol, geri kalmış tüm ülkelerde geçerliliği olan iktisadi devletçilikti. Yapay özendirmelerle özel girişimci yetiştirmek çözüm değildi. Özel girişimcilere olanaklarına koşut ortam sağlanmalı, diğer alanlar devletçe değerlendirilmeliydi. Ahmet Hamdi'nin *Kooperatif*'te en fazla vurguladığı konu buğdaydı. Buğday piyasası istikrara kavuşturulmalı, buğday üretimi en geniş anlamda örgütlenmeliydi. Buğdayın organizsyonu toplumsal devrime ortam hazırlayacak nitelikteydi. Türk köylüsü böylece ağanın, toprak sahibinin, mütegallibe, tüccar, faizci ve spekülatörün elinden kurtulacaktı. Böylece köylü toplumsal ve siyasal haklarına kavuşacak, ekonomik bağımsızlığını kazanarak özgür olacaktı.

1931 Mayıs'ında İstanbul'da kurulan Türk Kooperatifçilik Cemiyeti üç aylık *Kooperatifçilik* dergisini yayımladı. Dergi kooperaif teorisyenlerini bir araya getirmiş, kooperatifçilik alanında akademik konuların

Levent Şahverdi Arşivi

tartışılmasına ortam hazırlamıştı. Ancak, 10 sayı yayımlanabilmişti. Cemiyet, bu kez halk tarafından okunmak üzere 1934'te *Kooperatif Postası* aldı bir dergi çıkaracaktı. Cemiyet'in 1934'te Ankara'ya nakli üzerine dergi *Karınca* adı ile yayınını sürdürdü.

KADRO VE SINIFLI TOPLUM, İŞ KANUNU VE SINIFSIZ TOPLUM, ÇATIŞMA YERİNE DAYANIŞMA

1930'ların ilk yarısında oluşan ve Kemalizm'in radikal bir yorumuna girişen ve Kadro hareketi adını alan düşünce akımı popülizmin radikal bir biçimiydi. Hareketin yayın organı *Kadro* dergisi 1932-1935 arası 36 sayı yayımlandı. Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge), Şevki (Yazman) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nun çıkardıkları "aylık fikir mecmuası" *Kadro* devletçilikten yanaydı. Kendi deyişiyle "Kemalist inkılâbın ideolojisi"ni oluşturmayı amaçlıyordu. *Kadro*, kapitalizm ile sosyalizmin dışında üncü bir yol arayışıydı. Kadrocu görüş, Marksizmken esinlenmesine karşın, dönemin resmi ideolojisine ters düşmüyordu. Dergide Milli Mücadele ile birlikte tüm ulusal kurtuluş savaşlarına kuramsal bir boyut kazandırma amaçlanıyordu. *Kadro'*ya göre Marksist kuram ulusal kurtuluş hareketlerini açıklamada yetersiz kalmıştı. Ancak, tarihsel maddecilik, Marksist öğretiden bağımsız olarak sömürgelikten yeni kurtulan azgelişmiş ülke koşullarına uygulanabilirdi.

Kapitalizmin gelişmesinin dünyayı ileri tekniğe sahip ülkeler ve bu teknikten yoksun ülkeler diye iki kampa ayırdığını belirten Kadrocu görüşe göre, ulusal kurtuluş hareketleri bu çelişkiden doğuyordu. Bu nedenle, 20. yüzyılın temel çelişkisi azgelişmiş sömürge ya da yarı sömürge ülkelerle bunları yöneten ileri kapitalist devletler arasındaydı. Ve ileri kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelelerinin geleceği sömürge ve yarı sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin yazgısına bağlıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadrocular sömürge ve yarı sömürgelerde ulusal kurtuluşun gerçekleşmeden Batı anlamında toplumsal sınıfların bu ülkelerde ortaya çıkmalarının beklenemeyeceği görüşündeydiler. Osmanlı Devleti de ileri kapitalist ülkelerin yarı sömürgesi olduğundan sınıflardan yoksun kalmıştı. Bu açıdan Mustafa Kemal'in önderliğindeki Milli Mücadele bir sınıfın değil, tüm ulusun emperyalizme karşı başkaldırısıydı.

Kadroculara göre, temel çelişki bağımsızlığını kazanan ülkelerin kendi üretici güçlerini geliştirmeleriyle çözülecekti. Böylece modern teknik dünya ölçeğinde, tüm uluslar arasında eşit dağılacaktı. Türkiye gibi sınıfların olmadığı bir toplumda modern teknik ve toplumsal kalkınma devlet eliyle ve bir plan dahilinde yürütülecekti. Böylece ulusal kurtuluş savaşı ertesi ortaya çıkan devlet de sınıfsal nitelik taşımayacak, sınıflardan bağımsız bir devlet olacaktı.

Türk Devrimi, Kadroculara göre, "sınıfsız ve tezadsız" bir ulus olmayı amaçlıyordu. Bu açıdan Kadrocu görüş dönemin resmi ideolojisiyle uyum içersindeydi. Kadro sınıflı toplumla liberal devleti özdeştirerek eleştiriyor; "sınıfsız bir milli devlet" öneriyordu: "Türk milletinin ileri menfaatleri, sınıfların gittikçe keskinleşen ayrılıklarla birbirlerinden uzaklaşmalarını ve bu uzaklaşma neticesinde millet gövdesini yıpratan sınıf kavgalarının doğmasını icabettiren bir iktisatça inkişafın önüne geçmeyi emrediyor. Sınıf kavgalarıyla liyme, liyme olmuş Avrupa milletlerinin bugünkü hali gören gözlerimizin önünde dururken, onu bir ideal olarak alıp benimseyemez."

İsmail Hüsrev, "Millet içinde sınıf meselesi" adlı yazısında "millet bütünlüğünü kendimize hareket ve muvâsalat noktası olarak aldık" diyor ve Kadro'nun toplum görüşünü şu satırlarla özetliyordu: "Bizce Türk milleti, dışarıya doğru olduğu kadar içeriye doğru da bütündür. Millet içinde sınıf ve zümre kavgalarını, sınıf ve zümre hâkimiyetinini, ister aşağıdan gelsin ister yukarıdan, millet bütünlüğünü parçalayan rici hareketler telâkki ediyoruz. Sınıf hakimiyetinin tasfiyesi, milli kurtuluş hareketlerinin ileri prensiplerinden biridir. İlk ve son olarak millet menfaatidir. Binaenaleyh *Kadro* cemiyeti telakki tarzında *içtimai bütüncü*dür."

Kadro çevresi Türk Devrimi'ni ne 1789 Fransız Devrimi'ne ne de 1917 Sovyet Devrimi'ne benzetiyordu: Fransız Devrimi derebeylik egemenliğine karşı başkaldırmış, burjuvazinin egemenliğini kurmuş ve

Levent Şahverdi Arşivi

sonuçta yeni bir sınıf devletini doğruna gelişmelere yol açmıştı. Sovyet Devrimi ise Fransız Devrimi'ne bir tepkiydi. Proletarya burjuvaziyi alaşağı ederek kendi egemenliğini kurmuştu. Kemalist hareketin gerçekleştirdiği Türk Devrimi sınıf egemenliği esasına dayanan her iki devrim türüne de bir tepki olarak doğacaktı. Türk Devrimi, Kadrocular'a göre, "sınıfsız ve tezadsız" bir ulus olmayı amaçlayan, ulusun gerçekleştirdiği bir devrimdi. Böyle bir amaca yönelik iktisat politikası da "nasyonalist devletçilik" olmalıydı. İsmail Hüsrev bu politikayı şöyle açıklıyordu: "Nasyonalist (milliyetçi) devletçilikte Devlet, şu veya bu sınıfın emrinde değildi. Devleti milletin ileri menfaatlerini temsil eden teşkilatçı bir rehber kadro, iktisadi faaliyetleri milletin ileri menfaatleri hesabına tanzim ve idare eden bir teknisyenler kadrosu teşkil ediyordu." Bu nedenle "ileri teknikli" bir iktisadi yapının en kısa yoldan kurmak ve aynı zamanda sınıfsız ve tezatsız ulus olmak hedefine götürecek iktisat politikasını çizmek gerekiyordu. Bu "Türk inkılâbının varlık veya yokluk davası"ydı.

Vedat Nedim buradan hareketle devletçiliğe varıyordu. İleri teknikli bir Türk iktisadiyatı ve sınıfsız ve tezadsız bir Türk milleti ancak devletçi bir iktisat siyasetinin eseri olacaktı. Bu açıdan Türk milletinin sınıflaşmasına meydan vermeden, ileri teknikli bir iktisada kavuşması demek, aynı zamanda toplumsal kaygıları da göz önünde bulunduran bir iktisadi devletçilik demekti. Kemalist hareketin gerçekleştirdiği Türk Devrimi sınıf egemenliği esasına dayanan her iki evrim türüne de bir tepki olarak gerçekleşmekteydi. Türk Devrimi, Kadroculara göre, "sınıfsız ve tezadsız" bir ulus olmayı amaçlayan, ulusun gerçekleştirdiği bir devrimdi. Böyle bir amaca yönelik iktisat politikası da "nasyonalist devletçilik" olacaktı.

İsmail Hüsrev devletçiliği üçe ayırıyordu: Fiskal devletçilik, sosyalist devletçilik ve nasyonalist devletçilik. Sosyalist devletçilik Sovyetler Birliği'nde görülen devletçilik türüydü. Fiskal devletçilik ise devletin sırf bütçe varidatı sağlamak için iktisadi teşebbüslere girmesi ya da ortak olmasıydı. Türkiye'nin gündeminde olan ise nasyonalist devletçilikti. Nasyonalist devletçiliğin ana ilkesi bir yandan ulusal egemenliği dışa karşı savunmak, öte yandan içerde "milli iktisadiyat"ın topyekun tüm ulus çıkarına uygun ve bütün bireyleri kapsayacak şekilde gelirini arttırmaktı. Genel nitelikteki gerekleri karşılayan ve büyük sermaye gerektiren yatırımları devlet bizzat üstlenir ya da örgütlerdi. Devlet mülkiyeti yanı sıra bireysel teşebbüsler de çalışacaktı. Ancak bunların faaliyetleri, ulusal çıkarlarla bağdaştığı sürece devletin müdahalesinden uzak kalacaktı. Ulusal sermayenin bilgisizlik, anlamsız rekabet, plansızlık vb. durumlar

Levent Şahverdi Arşivi

sonucu israfına mani olmak için devlet bizzat sermaye hareketini denetim altına alacaktı. Ulusal ekonomi kendi haline bırakılamazdı; devletin bilinçli ve planlı gözetimi altında gelişecekti. Bu tip devletçilik iradi bir karar değildi; tüm milli kurtuluş hareketlerinin yapısal parçasıydı. Milli kurtuluş hareketleri iktisadi düzenlerini ve sağlıklı gelişim olanaklarını ancak bu tür bir devletçi bir yapı altında kurabileceklerdi. Devletçi bir yapı ise kadro gerektiriyordu: "Nasyonalist (milliyetçi) devletçilikte Devlet, şu veya bu sınıfın emrinde değildir. Devleti milletin ileri menfaatlerini temsil eden teşkilatçı bir rehber kadro, iktisadi faaliyetleri milletin ileri menfaatleri hesabına tanzim ve idare eden bir teknisyenler kadrosu teşkil eder."

"Sınıfsız bir milli devlet", Kadrocu'lara göre "kadro"yu, devrimi bilincine sindiren ve onu götüren tek ve egemen teşkilat olan elit kadroyu faşist, komünist ve nasyonal sosyalist fırkalardan ayıran ana özellikti. Keza, milli devletçilik, ileri ve tam devletçilik, yahut açık ve cesaretli devletçilik diye nitelenen kadrocu devletçiliği yine kendisi gibi yüksek tekniği kurucu, yönetici, ve ulusal geliri benimseyici devlete dayalı komünist ve faşist devletçilikten ya da Hitlercilik'ten ayırt eden ana özellik "sınıfsız" yapısıydı.

Şevket Süreyya da aynı görüşü paylaşıyordu: "Türk nasyonalizminin devletçiliği bir sınıf devletçiliği değildi... ve olmayacaktı..." Türk Devrimi'nin gündemindeki çelişki "büyük teknikli memleketlerle geri teknikli memleketler" arasındaki sömürge çelişkisi ya da o günkü dille "müstemleke tezadı"dıydı. Ulusal kurtuluş hareketleri bu çelişkinin bir ürünüydü. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf çelişkileri de kaynağını sömürgelerin sömürüsü ya da "müstemleke istismarı"ından alıyordu. Bu nedenle ulusal kurtuluş hareketleri gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf kavgalarına da bir çözüm getirerek yeni bir düzene yol açacaktı.

Vedat Nedim'e göre amaç "sınıfsız ve tezatsız millet olmak"tı. Ancak, Türkiye henüz sınıfsız ve tezadsız bir millet değildi. Yalnız, Türkiye'de sınıf ayrılıkları, siyasette hakim bir rol oynayacak kadar gelişmemişti. "Yani Türkiye Devleti, bir sınıf devleti değildi..." Türk Devleti, Avrupa ve Amerika'dakilerin tersine, ne bir finans oligarşisinin, ne bir sanayi sermayesinin, ne bir büyük toprak mülkiyetinin, ne de bir işçi zümresinin çıkarları için işleyen bir yürütme aygıtı olmaktan uzaktı. Türk Devleti, "Türk milletinin ileri menfaatlerini temsil eden bir millet müessesesi"ydi.

Levent Şahverdi Arşivi

İzlenecek iktisat politikalarıyla da Türkiye sınıflaşmaya yönelik eğilimlerden arındırılabilirdi: "Türk milletinin ileri menfaatleri, sınıfların gittikçe keskinleşen ayrılıklarla birbirlerinden uzaklaşmalarını ve bu uzaklaşma neticesinde millet gövdesini yıpratan sınıf kavgalarının doğmasını icap ettiren bir iktisatça inkişafın önüne geçmeyi emrediyor"du. "Sınıf kavgalarıyla liyme, liyme olmuş Avrupa milletlerinin bugünkü hali gören gözlerimizin önünde dururken, onu bir ideal olarak alıp benimseyemez"di.

Şevket Süreyya'ya göre, gerek faşist, gerek komünist, gerek nasyonal sosyalist fırkaları, "açık ve maskesiz bir sınıf mücadelesinin ve sınıf diktatörlüğünün teşkilatı"ydılar. Bu örgütler ülkelerindeki sınıf kavgasından doğmuş, sınıf çatışmalarının kucağında büyümüş, "hepsi de ayaklarını, şu veya bu sınıfın kanıyla sulayarak, şu veya bu sınıfın diktatorasına istinat ettirmişti." Özetlersek, bu ülkelerde fırkalar sınıf kavgasının sonucu ve gücüydü. Oysa Türkiye'de kadro henüz ülkede gelişmiş bir ekonomi ve bunun sonucu bir sınıf kavgası olmadığı göz önünde tutulursa, ulusun ilerde böyle bir kavganın içine düşmemesi için savunulan "milli rehberlik formu" oluşturacaktı. Türk ulusculuğunun devletçiliği bir sınıf devletçiliği değildi ve olmayacaktı. Türk ulusçuluğunun devletçiliği bir sınıf adına diğer sınıfların sömüren ya da bir ulusun adına diğer ulusları sömüren Avrupa'nın dünkü ve bugünkü düzenine düşünsel ve tarihsel bir tepkiydi. Bunun ne faşist devletçilikle, ne de komünist devletçilikle biçim ve içerik açısından ilişkisi vardı.

Şevket Süreyya ideolojik popülizmin en bariz boyutlarından biri olan "üçüncü dünyacı" görüşleri Kadro çevresinde geliştiren kişiydi. Avrupa'da doğal olarak izlenen sermaye hareketleri gibi, sermayeye karşı,"antikapitalist" hareketler de, yani sınıf ve sosyalizm mücadeleleri de ancak kapitalizmin kendi bünyesinde görülen yapısal bir mücadeleydi. Bu mücadele sermaye birikiminin oluştuğu ülkelerde şu ya da bu sınıfın lehine sonuçlanabilirdi; fakat bu mücadele kapitalizmin sömürge ve geri ülkelerden elde ettiği gelirlerden kaynaklanan "istismarcı" ya da emperyalist vasfını değiştirmezdi. Bu nedenle sınıf mücadelesi ancak kapitalizmin yani büyük sanayi ve sermaye yoğunluğunun bulunduğu ülkelerde bir anlam taşıyordu. Çağdaş düzeni, salt sınıf çelişkisini içeren bir sistem olarak anlamak ve dünyanın geleceğini, sermayenin ya da antikapitalist sınıf hareketlerinin yazgısına bağlamak yanlıştı. Çünkü büyük sermaye hareketleri dünyanın sınırlı noktalarında yoğunlaşmıştı ve sınıf kavgası bu anormal sermaye yoğunlaşmasının ürünüydü.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak tüm dünya için geçerli başka bir çelişki vardı. Bu çelişki gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasında, Şevket Süreyya'nın deyişiyle "büyük teknikli memleketlerle geri teknikli memleketler arasında, görülen sömürge çelişkisiydi. Şevket Süreyya buna "müstemleke tezadı" diyordu. Geri kalmış ülkelerdeki keskin sınıf kavgasının gerçek kaynağı da "müstemleke istismarı", sömürgecilikti. Bu nedenle dünyaya yeniden çeki düzen verme davasında asıl etmen bu sömürgelerin isyanı demek olan "milli kurtuluş hareketleri"ydi.

Sınıfsal tepkiler ancak gelişmiş ülkelere özgü olaylardı. Geri kalmış ülkelerdeki sınıfsız yapının niteliği tamamıyla başkaydı. Sömürge durumunda olan ülkelerin Avrupa'daki sınıf kavgaları ile bir kader birliğinden söz edilemezdi. Batı'da izlenen sınıf çelişkisinin çözüm bulması, kapitalizmin sömürgeci vasfını kaldırmayacaktı. Dünyadaki devrimci hareketlerin ön safında hem sınıf, hem de sömürge çelişkisini giderecek bir oluşumun yer alması gerekiyordu. Bu oluşum sonucu ülkeler arasında sömürge bağımlılığını kökünden kaldıran ve yönetimi, burjuvazinin eline değil, yeni ve kurucu bir devletin eline veren ve bu suretle sınıf çatışmasına da imkan bırakmayan bir harekete yol açmak gerekiyordu. Bu hareket "milli kurtuluş hareketi"ydi. Türk milli kurtuluş hareketi bunların en ileri, en tipik ve en karakteristik olanlarından biriydi. Bu açıdan Cihan Harbi ertesinin Avrupa ölçeğinde en aktif unsuru sınıf ise, dünya ölçesinde "isyan eden milletler"di.

30'lu yıllarda *Kadro* değişik kesimlerce eleştirildi. Peyami Safa, Kadrocuların sosyalist ve kollektivist fikirleri milliyetçilikle uzlaştırma çabası içersinden olduklarını ileri sürerek Kadro hareketine "Türk faşizmi" adını verdi. Ahmet Ağaoğlu, ilerlemenin temel koşulunun kişi özgürlükleri olduğunu, Kadro devletçiliğinin ise liberal devlet anlayışıyla bağdaşmayacağını savundu. Hüseyin Cahit Yalçın, büyük ölçüde kendi yazılarından oluşan *Fikir Hareketleri*'nde, Kadro'ya karşı Batı'nın liberal demokratik sistemini savundu. Hüseyin Cahid'e göre *Kadro*, Türk devrimini ulusal egemenlik ilkesinden ayırarak faşizme ya da devlet sosyalizmine götürmekteydi. Oysa Türk devrimi bir demokrasi devrimiydi.

1936 İş Kanunu CHP Programında belirtilen "tanzimci ruh" ışığında ele alındı; "iş verenlerle iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanzimi" amaçlandı. "Bir rejim kanunu" olarak öngörülen bu yasayla iş hayatı yeni

Levent Şahverdi Arşivi

düzenin gerekli kıldığı "ahenk ve anlaşma yolu"na girecekti. Mecliste yasayı savunan Recep Peker, liberal devlet-ulusal devlet ayırımı ışığında şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu hergün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine Ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşılıyoruz. ... Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunun daha geniş manasıyla proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü sun'i bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar. Bu hareket, saadeti ve esaslı ıstırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirlerini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmelerden doğacak tek netice müsbet ulus kuvvetlerinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinde dağılmak tahlikesine maruz kalır."

İş Kanunu ile "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı" ördüklerini belirten Recep Peker, bu yasanın "sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpüreceğini" söylüyordu.

1930'larda Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğu, siyasal çevreler yanı sıra, birçok düşünür tarafından savunuldu. Halkçılığı "halkın kendi iradesinden doğan halkçı şefin nüfuz ve kudretinde", "milli vicdanın bizzat doğurduğu şefin kuvvetinde" gören Necmettin Sadak "Türkiye'de asilzade sınıfı olmadığı gibi, nüfusun büyük kısmı köylü, yani müstahsil olduğu için sınıf da teşekkül etmemiştir" diyordu. Sadak'a göre halkçılık bir demokrasi devrimiydi: "Türkiye'de demokrasi devrimi, şu veya bu sınıfın eseri ve işi olmadığı ve bütün vicdanın doğurduğu bir eser olduğu içindir ki 'klas kavgaları' yerine sosyal düzenlik ve dayanışma ve menfaatler arasında, birbirlerine karşı olmayacak surette uyum kurulmuştur. Bu suretle, halkçılığın ülküsü, Türk milletini, sade iş bölümü, yani gördükleri iş ve ödev bakımından birbirlerinden farklı ferdlerden mürekkep bir kütle sayarak bu kütleyi hep birden kültür ve medeniyetçe yükseltmektir."

M. Saffet Engin, 1938'de yayınladığı "Kemalizm İnkılabının Prensipleri" adlı kitabında benzer görüşleri savunuyordu; Hume'dan kaynaklanarak meslekçi görüşlerle halkçılığı şu şekilde bütünlüyordu: "Avrupa'nın sınıf

Levent Şahverdi Arşivi

kavgaları... bizim halkçılık mefhumumuzla telif kabul edemez. Biz, sınıf ve zümre farkı kabul etmeyen ve buna imkân bırakmayan bir sosyal teşekkül içindeyiz... Mücadelesiz cemiyet olmaz sözü yanlış ve iflas etmiş bir sosyal felsefenin ifadesidir. Cemiyetin esasında mücadele bulunmakla beraber, büyük İngiliz filozofu Hume'un dediği gibi sempati ve işbirliği hakimdir; muhasım sınıflar değil, el ele tutunmuş meslekler vardır. ... Türk halkı, her ne bahane ile olursa olsun, ayrılık kabul etmez, iş beraberliği içinde bulunan mesleklerden müteşekkil bir ulustur."

Aynı yazar halkçılığın çok partili bir düzeni yadsıdığını ileri sürüyordu; ulusal çıkarlar adına, tek partili düzenin zorunluluğunu vurguluyordu: "Sınıf ayrılığı gibi, birbirine son derece düşman ve rakip parti ruhu da, bir memleketi ve halkı aynı akıbete uğratmak gibi menfi bir kuvveti haizdir. O da, site ve sınıf ayrılıkları kadar halk mefhumunu ucuzlatan, küçülten ve genel millet mefhumundan ayıran, parçalayıcı ve yıkıcı bir kuvvettir. ... Bizde artık, parti ayrılığı bahanesiyle halk ayrılığına, halk mefhumunun millet mefhumundan ayrılmasına imkân verecek kapılar kapatılmış, uçurumlar ve gedikler doldurulmuştur. Engin ve geniş bir Türk halkçılığı, Türk ulusçuluğu ile müterafık olarak ve ondan ayrılamaz şekilde yaşıyor; her şeyin üstünde ulusal menfaatlerin egemenliği temin edilmiş bulunuyor."

1938 yılında toplanan CHP Olağanüstü Kurultayında söz alan Mahmut Esat Bozkurt, "sınıfsız toplum" görüşlerini şu gerekçelere dayandırıyordu: "... medeni dünyanın hiç bir partisi milletlerini bizimki kadar bir tümlükle temsil etmedi. CHP kadar samimi ve hakiki ifade etmedi. Onlar sınıfları ve zümreleri ve bunların isteklerini temsil etmektedirler. Siyasal, sosyal ve ekonomik görümlerden biz ayrı ayrı birer sınıf ve zümre kabul etmiyoruz. Biz tek bir birlik tanıyoruz. Baysız ve kedasız, efendisiz ve kölesiz bir birlik tanıyoruz. Bu birlik Türk ulusudur. ...Belki başka yerlerde bu sınıf ve zümre farkı, daha açık bir deyimle bir insan farkı bahse mevzu olabilir. Fakat Türk ulusunda asla..."

Daha sonra sınıfsız toplumun tek parti düzenini gerektirdiğini savunan Mahmut Esat Bozkurt, çok partili düzenin toplumsal sınıfları doğurduğunu, demokrasinin ancak tek partili bir düzende gerçekleşebileceğini ileri sürecekti: "...Sınıfsız, zümresiz Türk ulusunda ülkü, birlik varsa, bu ülkü, birlik onun ve tarihinin zaruretleri icabı ise ve bu birlik içinde gayeye erişmek isteniyor ve erişiliyorsa zorla partiler ihdas etmek nasıl mümkün olur. Böyle mi olmak lâzımdır. Yoksa sınıf ve

zümreler yaratan partiler ihdas etmek mi lâzımdır ? Bunların tanınmadığı yerlerde parti çokluğunun sebebini ne ile izah edebilirler. Bunlar sun'i bir hareket olmaz mı ? Sonra Türk milletini bu yola kim zorlayabilir. Demokrasi zorluğun ve zorbalığın icabı değil bunların düşmanıdır. Belki biraz tuhaf gelecek, fakat, bizi zaman zaman diktatörlük töhmeti altında görmüş olanlar bilmezler mi ki, demokrasilerde asıl olan muhtelif partilerin mevcudiyeti değildir. Modern demokrasilerin babası sayılan Jan Jak Ruso bile partilerin taaddüdünü demokrasi için hayırlı bulmaz. Muhtelif partileri halkın samimi kanaatlerinin ve millet iradesinin tezahüründe tamamıyla bir engel telakki eder. Sınıfsız cemiyet, bütün azası müsavi olan, hepsi yapılmış istihsalden aynı nisbette hak temin eden insanlardan ibaret hayali bir cemiyet değildir. Böyle birşey nazariyede bir gün dahi tatbikat sahasına geçemez. Herhangi bir rejim içinde, azlık teşkil eden bir takım insanların çokluk teşkil eden diğerlerinden daha fazla kazanmaları, daha kolay işler tutmaları, ve aralarında bir gaye ve menfaat iştiraki yaparak çokluk sınıf üzerinde az veya çok tahakküme geçmeleri her zaman mümkün olacaktır. Bunun olmaması için değil, mümkün mertebe zararlı olmaması için çalışmak lâzımdır. İnsanlar arasında farklılığın mevcudiyeti mutlaka bir felâket, bir fenalığın alâmeti sayılmaz; ve insan bu noktalarda da tabiat kanunlarının dışına çıkmak imkânını bulamayacaklarından, yapacakları şey bu kanunları zararsız hale koymak için tedbirler almaktan ibarettir."

Dönemin yazarlarından Ahmet Hamdi Başar, *Değişen Dünya* adlı kitabında halkçılığın zorunlu kıldığı sınıfsız toplumun anlamını açıklarken, insanlar arasındaki farklılığın doğa yasası gereği olduğunu savunuyor, ancak, bu tür yasaları zararsız kılmaya yönelik önlemlerin alınabileceğini ileri sürüyordu: "Sınıfsız cemiyet, bütün azası müsavi olan, hepsi yapılmış istihsalden aynı nisbette hak temin eden insanlardan ibaret hayali bir cemiyet değildir. Böyle bir şey nazariyeden bir gün dahi tatbikat sahasına geçemez. Herhangi bir rejim içinde, azlık teşkil eden bir tıkım insanların çokluk teşkil eden diğerlerinden daha fazla kazanmaları, daha kolay işler tutmaları, ve aralarında bir gaye ve menfaat iştiraki yaparak çokluk sınıf üzerinde az veya çok tahakküme geçmeleri her zaman mümkün olacaktır. Bunun olmaması için değil, mümkün mertebe zararlı olmaması için çalışmak lâzımdır. İnsanlar arasında farklılığın mevcudiyeti mutlaka bir felâketin, bir fenalığın alâmeti sayılmaz; ve insanlar bu noktalarda da tabiat kanunlarının dışına çıkmak imkânını bulamayacaklarından, yapacakları şey bu kanunları zararsız hale koymak için tedbirler almaktan ibarettir."

Levent Şahverdi Arşivi

30'LU YILLARDA HALKÇILIĞIN EVRİMİ, RECEP PEKER, DEMOKRASİ VE ORTA SINIF

Devletçilik dönemiyle birlikte sanayileşmeye yöneliş toplumsal sınıflar sorununu CHF'nin sürekli gündemde bulundurmasını zorunlu kılıyordu. 1931 yılı Fırka Umumi Heyeti vazife taksiminde C gurubuna "Fırka programında yazılı sınıflar üzerinde çalışacak ve programımızın ruhunu teşkil eden sınıf mücadelelerine mahal vermeden hepsi arasında ahenk ve muvazene tesis için konacak kanunlar ve Fırka esaslarını yürütmek" görevi veriliyordu. 1930'ların ilk yarısının "kuvvetli adam"ı Genel Sekreter Recep Peker parti programının halkçılık maddesini şu sözlerle açıklıyordu: "Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur. ... Bir vatan içinde menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzemeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. ... Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğurur. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrib ediyor. Bu delkütemas milli kuvvetlerin beyhude yere israfına sebeb oluyor. Bu sebeble biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz."

Recep Peker CHP'nin 1935 yılında, Halk Partisi'nin Dördüncü Kurultay'ında halkçılık ilkesini bir kez daha vurguluyor; "içinde sınıf, imtiyaz çarpışmaları kopmayan, yani halkçı bir duygu ile birleşmiş olan bir ulus yığını"nın ulusal birliği oluşturamayacağını savunuyordu. "Sınıf mücadelesi" sorununa grev ve lokavt yasaklanarak çözüm bulunacaktı. "İşçi kütlesinin topluluğuna, tesanüd kabiliyetine güvenerek devlet varlığında esas olan sanayi mevcudiyetini tahrib etmesine" izin verilmeyecekti. Bunun yanı sıra "sermayedâr fikrinin, kendisi kadar bu

Levent Şahverdi Arşivi

memleketin halkçılık zihniyetinden dolayı, bir evlâdı olan işçiyi, haksız yolda tazyik edememesini temin etmek" de gerekecekti. Bu nedenle işçi-işveren ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda, devlet hakem görevini üstlenecek, her tür çatışmayı önleyecekti.

1935'lere gelindiğinde sanayileşme alanında önemli adımlar atılmış, ülkede hatırı sayılır bir işçi kitlesi oluşmaya başlamıştı. Bu koşullar altında sınıfları yadsımaktansa "sınıf mücadelesini giderici" önlemler öncelik kazanıyordu. İşçi kesinin ideolojik yönelimlerine değinen Recep Peker bu konuda görüşlerini şu satırlarla açıklayacaktı: "Memlekette geniş bir işçi sınıfı türemektedir. Endüstri açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerektir ki, bu ileri gidişin tabii neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları; klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cephe alıp çatışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden nokta-i nazarı takip eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlatlarından ve yurttaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin ve bu genç tabaka yurd için olduğu kadar kendileri için de felâket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin."

İşçilerin "ulusal çalışmanın ahengini" bozacak hareketlerinin grev yasaklanarak önleneceğini belirten Recep Peker sendikal örgütlenme sorununa şu tür bir çözüm getiriyordu: "Türk işçisini ve esnafını da teşkilatlandırmak programımızda yer almıştır. Bu teşkilatlandırış bildiğimiz klasik işçi teşkilatlanmasından başka, üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist cereyanların verdiği yurd içinde yurttaşa karşı mücadele yollarıyle değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağlayacağız. Türk işçileri bir kavga, bir ayrılık unsuru olmayacaktır, onlar ulusal Türk Devleti'nin bekâsına,varlığına içten inanarak yardımcı bir destek olacaklardır."

Cumhuriyet Tek Parti döneminde Türk Devrimi'ni demokrasi ile bağdaştıran yazar sayısı son derece sınırlıydı. Demokrasi, yukarıda belirtildiği gibi, iki savaş arası büyük darbe yemişti. Siyasal demokrasi Türkiye'de de son derece yıpranmıştı. CHP Programı'nda, daha sonra Anayasa'da yer alan altı ok içinde siyasal demokrasinin yeri yoktu. Türk siyasal düşüncesinde demokrasi ancak II. Dünya Savaşı ertesi gelişmelerde kullanılmaya başlanacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Peyami Safa'ya göre, demokrasi sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde doğmuştu ve geri kalmış ülkelerin, o günün deyimiyle ziraatçı memleketlerin sömürüsüne dayanıyordu. Demokrasi "birkaç büyük sanayi memleketinin geri kalan bütün dünya memleketlerini sömürmesinde başka birşey olmayan sanayi kapitalizminin hukuki bir ifadesi"ydi; demokrasi "istismarcı milletleri" dünya tarihinde eşi görülmedik bir tarzda zengin etmişti.

Tek Parti döneminde demokrasi sözcüğünü görece sık kullanan dergi *Fikir Hareketleri*'ydi. Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde yayınlanmaya başlayarak 1940'a değin 364 sayı çıkan *Fikir Hareketleri*, 104. sayıda kısa bir süre kapandı. Dergi, Ahmet Cevat Emre, Osman Ergin, Samet Ağaoğlu, Server İskit, Cemil Birsel, Pertev Naili Boratav gibi imzalara yer verdi. Başta eski İtalyan başbakanı Frencesko Nitti olmak üzere birçok Batı yazarından çeviriler yapıldı. Komünizmin eleştirisi dergide geniş yer tuttu. *Fikir Hareketleri*'ne göre Cihan Harbi'yle birlikte imparatorluklar sona ermiş; enkazın altından yeni devletler doğmuştu. Türkiye Cumhuriyeti de Avrupa'nın "zalim ve ahlâksız" siyasetiyle çarpışa çarpışa , "büyük bir Şefin sevk ve idaresi" altında hayat hakkını kazanmıştı. Genç Türkiye Cumhuriyeti savaş ertesi hayata kavuşan yeni demokrasilerden biriydi.

Demokrasiyi savunur görünen *Fikir Hareketleri*'nde bile demokrasi anlayışı Kıta Avrupası'ndaki totaliter eğilimlerden etkilenmişti. Dergiye göre, Türkiye'de demokrasinin, özgürlüğün ve cumhuriyetin yaşayabilmesi için iki temel koşulun yerine getirilmesi gerekiyordu: İlki, demokrasinin kağıt üstünde yasalarla değil, toplumun bağrında, ahlâk, gelenek-göreneklerle yaşatılmasıydı. Bu koşul, *Fikir Hareketleri*'ne göre, Türkiye'de yerine getirilmekteydi. Türk toplumu öteden beri demokratik bir toplumdu; Türkiye'de hiçbir zaman soyluluk, bir asalet sınıf olmamıştır; ne de bir sınıf hakimiyeti görülmüştü. Türkiye'de vatandaş kendini hemcinsleriyle eşit hissediyordu. Avrupa'daki soyluluk güdüleriyle sınıflar arasında görülen fikir, his ve yaşayış farklarını Türkler benimsememişlerdi. Saltanatın kaldırılışıyla tüm Türkiye, demokrasi, ahlâk ve gelenek-görenekleriyle bütünleşerek topyekün bir toplum modeli oluşturuyordu.

İkinci koşul "orta sınıf"ın varlığıydı. Savaş ertesi, Fransa, İngiltere, Amerika, Belçika gibi ülkeler diktatörlüklere ve Bolşevik devrimlerine

Levent Şahverdi Arşivi

karşı direnç gösterebilmişlerse, bunu gelişmiş orta sınıflarına borçluydular. Gerçek demokrasi, "küçük arazi sahiplerinden, küçük tacirlerden, esnaftan, küçük dükkancılardan ve az irat sahiplerinden", "heyet-i umumiyesiyle çok sıkıntı çekmeyen ve kolayca patron değiştirebilen amelelerden" oluşan güçlü bir orta sınıfın bulunduğu ortamda yeşerebilirdi.

Fikir Hareketleri'ne göre, Türkiye'nin toplumsal açıdan gerçek gücü işte bu orta sınıftı. Türkiye'de çevresine "kin ve nefret hissi" dağıtacak egemen bir "zenginler sınıfı" yoktu. Ne de 19. yüzyıl Avrupası'nın "sefil amele hayatını süren ve bir nevi intikam hissiyle tutuşan yoksullar sınıfı"na rastlanıyordu. Türk toplumunun belkemiğini kalabalık bir "orta sınıf" oluşturuyordu.

Orta sınıf söylemi hemen hemen tüm popülist eğilimlerde gözlenen bir olguydu. Güçlü orta sınıf tezi, popülist rejimlerin temel dayanak noktasıydı. Sınıfsal karşıtlıklar orta sınıf aracılığıyla gideriliyordu. Popülizme göre, gelişmiş ülkelerdeki sınıfsal yapıdaki kristalleşme ya da belirginleşme geri kalmış ülkelerde yoktu. Bu ülkelerde olsa olsa sömürgecilik döneminden kalma "sınıfsal kalıntılar"dan söz edilebilirdi. Bu nedenle popülist düzende sınıf mücadelesi kavramının yeri yoktu. Temel çelişki sınıflar arasında değil, toplumun tümü ile, ya da ulusla, tüm dış dünya, özellikle eski-sömürgeci ülkeler arasındaydı. Popülizm için, geri kalmış ülkede "proleter sınıf" yoktu; "proleter ulus" vardı. Bağımsızlığını kazanan ve uluslaşan toplumsal kuruluşlarda ulusal kimlik ya da benlik sorunu bütüncü-dayanışmacı bir toplum modelini gerekli kılıyordu. Ulusun kendini tanımlaması kimi kez ırkçı açılımları da gündeme getiriyordu. Popülizmin tüm bu öğelerini Tek Parti dönemi dergilerinde görmek mümkündü. Proleter ulus teması Kadro'da işlenmişti. Orta sınıfa *Fikir Hareketleri* sahip çıkmıştı. Irkçı açılımlar dönemin Türkçü-Turancı dergilerin hareket alanıydı.

Tek-Parti döneminde popülist söylem yörüngesi dışında kalan ender yazarlardan biri Ismayıl Hakkı (Baltacıoğlu)'ydu. Gökalp çevresinde yetişmiş olmasına karşın, Darülfünun kapatılıp kurulan yeni üniversite ile ilişkisi kesildikten sonra *Yeni Adam*'ı çıkardı. *Yeni Adam* görece liberal görüşlere yer veren bir yayın organıydı. İsmayıl Hakkı'ya göre, demokrasi "bircilik" demekti. Demokrasi, beyaz ile siyahın, zengin ile fakirin, kadın ile erkeğin, köylü ile şehirlinin, büyük ile küçüğün, kanun önünde ve hak ölçüsü ile eşit olması, ortak "insanlık şerefi"ne çalışmasıydı. Demokrasinin sınıf, imtiyaz, mezhep farkları gözetmeyen hür ve eşit olan insanların

Levent Şahverdi Arşivi

ülkesi olduğunu kaydeden Ismayıl Hakkı için "kibarlık, asillik, zadeganlık, sultanlık, kan davası, havass ve avam farkı" demokrasinin zıddı şeylerdi.

İsmayıl Hakkı'nın, Tek-Parti döneminde Ağaoğlu gibi, muhalif düşmesi demokrasiye sahip çıkmasına neden olmuştu. Ancak Cumhuriyet'in pozitivist açılımını o da benimsemişti. İsmayıl Hakkı'ya göre demokrasi, "ilimcilik" demekti; ilme dayanan devlet yönetimi demekti. Devlet yönetiminde hukukun, iktisadın, dilin, sağlığın yalnız bilime, pozitif bilimlere, madde, hayat, ruh ve toplum bilimlerine dayanması demokrasi anlamına geliyordu. Toplumları yüzyıllarca, din, kutsal kitap ve itikat yönetmişti. Çağımızda ise toplumları yöneten bilim, deney ve akıldı. Çağdaş demokrasi, çağdaş bilimlere dayanan bir demokrasiydi. Ismayıl Hakkı'nın dönemin popülist söylemine ters düşen başka bir yönü de sanayileşmeye, büyük sanayiye verdiği önemdi. İsmayıl Hakkı'ya göre demokrasi büyük sanayi'e dayanan devlet yönetimi demekti. Kısaca, eski İttihatçı, yeni demokrat İsmayıl Hakkı için demokrasi "musavatçılık, ilimcilik, sanayicilik, laiklik" anlamına geliyordu.

KÖYCÜLÜĞÜN TEMELLERİ, KENT-KIR İKİLEMİ VE MİLLİYETÇİLİK

Tek Parti popülizminin temel dayanak noktalarından bir diğeri köycülüktü . Bu yıllarda ulusal değerler kırsal kesimde arandı. Popülistler ekonomik bunalım dönemlerinde var olan toplumsal yapıyı yüceltme eğilimindeydiler. Popülistlere göre kentleşme yozlaşmaktı. Toplumsal sorunların kaynağı kentti. Kent hayatı materyalist bir dünya görüşünün ürünüydü. Batı'da sınıfsal kristalleşme ve sınıf mücadeleleri kentleşme sonucu gündeme gelmişti. Toplumu çökerten sınıf mücadelelerinden kaçınmak için kentleşme önlenmeliydi. Otuzlu yıllar, yukarıda da vurgulandığı gibi, dergicilikte popülist bir dünya görüşünün egemen olduğu dönemdi. Köylü ve köycülük Tek Parti dönemi dergilerinden

Levent Şahverdi Arşivi

sürekli işlenen konulardır. Bu konuda başı, Halkevleri yayın organı *Ülkü* çekiyordu.

Cumhuriyet ertesi, ekonominin belkemiği tarım bir türlü toparlanamamıştı. 1927, 1928 yılarında kötü iklim koşulları üreticiyi güç durumda bırakmıştı. 1929 dünya buhranıyla kırsal kesim darboğaza girmişti. Hoşnutsuzluk siyasal düzeyde de izleniyordu; Serbest Fırka deneyi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 30'larda Parti-Devlet-Hükümet bütünleşmesine doğru gidilecekti. Bundan böyle Tek Parti yönetimi tek seçenekti. Farklı görüş odakları susturulmuştu. Türk Ocakları kapatılmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası'yla çok daha yakın bağlar içinde olan Halkevleri ve bir süre sonra Halk odaları kurulacaktı. "Halkevleri Mecmuası" *Ülkü* işte böyle bir ortamda yayımlanmaya başladı. 1933 yılından itibaren 17 yıl çıkarılan *Ülkü*, üç seri oluşturmuştu. Dergiye *Ülkü* adını bizzat Atatürk vermişti. İmtiyaz sahibi Nusret Kemal (Köymen), yazı işleri müdürü Necip Ali (Küçüka)'dı. Recep (Peker) CHF'nin dergi sorumlusuydu. 1937'de bu görevi Mehmet Fuat Köprülü devralacaktı. Toplam 270 sayı yayınlanan dergi 1950 yılında son buldu.

1932 Şubat'ında faaliyete geçen Halkevleri yöresel maddi ve manevi değerleri işlerleyecekti. Tek Parti'nin kültür odaklarını oluşturan bu evler yerel kültürel değerleri vurgulayan sayısız dergi yayınlayacaktı. Özellikle folklor çalışmaları Halkevleri dergilerinde geniş yer tutacaktı. *Çorumlu* (Çorum), *Akpınar* (Niğde), *Başpınar* (Gaziantep), *İçel* (Mersin), *Ün* (Isparta), *Taşupınar* (Afyonkarahisar), *İnanç* (Denizli), *Kaynak* (Balıkesir), *Dıranas* (Sinop), *İnan* (Trabzon), *Görüşler* (Adana), *Konya* (Konya), *Uludağ* (Bursa) ve *Gediz* (Manisa) Halkevi dergilerinin belli başlılarıydı.

Ülkü'de edebiyat, tarih, dil, güzel sanatlar, sosyoloji, felsefe, ekonomi, spor, köycülük, yurt koruma, ziraat, halk sıhhati, bibliyografya, halkevleri haberleri gibi bölümler yer aldı. Ancak derginin tarih, dil ve edebiyat ağırlıklı olduğu gözden kaçmıyordu. *Ülkü* bir misyon dergisiydi; 1931 yılında CHF'nin üçüncü kurultayında belirlenen altı oku kitlelere benimsetmeyi, bunlara belirli bir kuramsal çatı sağlamayı amaçlıyordu. CHF popülizmi, *Ülkü*'de de belirgindi. Özellikle Nusret Kemal'in köycülük üzerine yazıları, kırsal kesimin yoksulluğuna romantik bir yaklaşımdı. Dergide köy ve köylü yüceltilir; folklor aracılığıyla köy kökenli ulusal değerler oluşturulur.

Levent Şahverdi Arşivi

Nusret Kemal Köymen 1903 yılında İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini burada yaptı. 1919'da İstanbul Amerikan Koleji'ne girdi ve 1926'da ticaret kısmından mezun oldu. 1931'de Dil Heyeti kâtipliği, 1932-1933'te Kadıköy Lisesi İngilizce öğretmenliği, 1936'da Ankara Erkek ve Kız liseleri İngilizce öğretmenliği yaptı. 1936-1937 yıllarında ABD'de Wisconsin Üniversitesi'ne devam ederek, köy sosyolojisinde "Cemiyet Teşkilâtlanmasının Birimi Olarak Köy" teziyle buradan M.A. derecesiyle diploma aldı.

Nusret Kemal (Köymen), Amerika'da köy sosyolojisi okuduktan sonra, Türkiye'ye dönmüş ve *Ülkü*'nün başına geçmişti. Bu yıllarda köycülük üzerine birçok broşür ve kitap yayınlayan Nusret Kemal, insanlığın temel çelişkisinin "şehircilik-köycülük" olduğunu savunuyordu: Bugün dünyayı yöneten kentlerdi. Ancak kentleri de besleyen köylerdi. "Kültür, idare, medeniyet, iktisat vasıtalarını elinde tutan ve bu vasıtalar sayesinde fikren yükselen ve teşkilatlanan şehir teşkilatsız kalmış olan köyü asırlardan beri 'istismar' etmekte"ydi. Köycülüğün amacı ekonomik anlamda bağımsız köylü aileler oluşturmaktı. Bu da köylü ailesinin yiyeceğini ve giyeceğini temin edebileceği toprak hayvan ve diğer araçlara sahip olması demekti. Diğer bir deyişle, kendi kendine yeterli küçük üreticilik köycülüğün temel ilkesiydi.

Nusret Kemal'e göre, bugünkü uygarlığın en büyük sorunu kentle köy arasında doldurulması güç bir uçurumun oluşmuş olmasıydı. Köylü bu uçurumu aşacak güçte değildi. Toplumsal çöküntünün önlenmesi için köyün kültürel, toplumsal ve ekonomik kalkınması kısa sürede gerçekleştirilmeliydi.

Tek-Parti dönemi köycülüğünü benimsemiş ilk dergilerden biri *Atsız Mecmua*'ydı. Türkçü öğeler içeren bu dergi 1931 yılında yayınlanmaya başladı. "Ben, sen, o yok... Biz varız..." derginin şiarıydı. Nihal Atsız'ın çıkardığı *Atsız Mecmua*'ya göre "inkılap köyde olur, köyde doğar, köyde büyür"dü. Türk genci köylüsünün ızdırabını duymalıydı. Onunla yaşamalı, onunla kaynaşmalı, birlikte gülmeli ağlamalıydı. Gerçek Türk halkı köylünün ta kendisiydi. Atsız'a göre çevremizi emperyalizm sarmıştı. Her gün yeni sömürgeler ve esirler arayan "kızıl, beyaz, siyah" emperyalistler karşısında "içtimai uzviyet"le "iktisadi mevcudiyet"i güçlendirmek ve bunların en sağlam temeli olan Türk köylüsünü ve işçisini yükseltmek gerekiyordu. Anadolu yüzyıllardır refah yüzü görmeyen bir harabeydi. Bu harabede sefalete eş, hastalıklara kardeş olan ve en ilkel şartlar altında

Levent Şahverdi Arşivi

çalışan köylüydü. "Damarlarımıza alnının terini ve midemize emeğinin ekmeğini veren köylümüzün izdırabına karışmak borcumuz"du. "Onunla bir olmak, onunla bir yaşamak onunla beraber gülmek ve ağlamak ve nihayet onunla beraber ölmek vazifemiz"di. Dergi "demokrasiye inanıyor ve milletimizi yükseltmek istiyorsak halkımıza tapalım ve dediklerini yapalım" diyordu.

Atsız Mecmua, halkın içine girecek, onun duygularını, elemlerini paylaşacak, Türk köylüsünü ve köylerini kurtarmağa ve yükseltmeğe çalışacak gençlere rehber olacaktı. Dergiye, göre, Turancılık, Marksizm, Faşizm, hangi toplumsal düşünce akımı izlenirse izlensin Anadolu, gençlerin temel uğraş alanını oluşturmalıdır. Amaç, Türk köyünü ve köylüsünü yükseltmekti.

Atsız Mecmua'ya göre, "inkılâp köyde olur. Köyde doğar, köyde büyür"dü. Türk köylüsü bütün safiyeti ve masuniyeti ile çalışan ve ona karşılık bir sürü emperyalistin husumeti karşısında hayatına kast ile açlığa ve sefalete mahkum edilen "mukaddes bir kütle"ydi. Ülkemizde Batı'nın birçok fikir akımı yandaş bulmakta, tartışılmaktaydı. Ülkeyi kalkındıracak olan genç dimağlara Anadolu köylüsünün içine girmek ve onu bu parlak fikirleri anlayacak bir düzeye çıkarmak düşüyordu.

"Senelerden beri İstanbul sokaklarında proletaryaya ilân-ı aşk eden gençler, eğer bu feryatlarında samimi iseler, Anadolu'ya koşmalı, köylünün içine girmeli ve orada köylü için yalnız bir cehit ve bıkmaz usanmaz bir aşk ile çalışmalıdırlar. ... Yoksa şehir sokaklarında savrulan nâralar, renkli salonlarda yapılan münakaşalar ve nihayet bir Türk köyünden çok daha konforlu hapishane odalarında okunan kitaplar ve ancak mahkemelerde dile gelen tezlerle Türk köylüsü kurtarılmış olmaz"dı.

Köycülük retoriği Türkçü olsun olmasın dönemin birçok dergisinde yer aldı. Köycülük, yukarıda belirtildiği gibi, 1910'lu yıllarda Türk Ocağı çevresinde gündeme gelen "narodnik" eğilimli Anadoluculuk'un bir uzantısıydı. *Türk Yurdu, Halka Doğru* ve *Türk Sözü* dergilerinde başlatılan "Halka Doğru" hareketi Anadolu köylüsünün değerlerine sahip çıkar. Köycülük, bir anlamda bu geleneğin devamıydı.

Ancak, köyün ve köycülüğün Türkçü-Turancı dergiler açısından ayrı bir önemi vardı. Köy, duru ırkın arandığı bir ortamdı. Türk kültürünü

Levent Şahverdi Arşivi

yozlaşmaksızın bağrında saklayan köydü, köylüydü. Folklor çalışmalarının temel amacı bu değerleri ortaya koymaktı.

Köycülüğün 1940'lı yıllardaki temsilcilerinden biri "aylık Türkçü dergi" *Kopuz*'dur. Fethi Tevetoğlu'nun Samsun'da yayınladığı *Kopuz*, köylü kültürünü Türkçülüğün temel dayanak noktası yapıyordu. *Kopuz*'a göre, Türk köylüsü uygarlıktan uzak, çorak ve bakımsız bir ortamda hayatını sürdürmekteydi. Ancak bu koşullar "Türkçü aydını" "fedekâr ve asil Türk köylüsü"nden uzaklaştıramazdı. Tersine bu iki katmanı birbirine yaklaşmaya zorlardı. Köylü "bizim ezeli efendimiz ve baştacımız"dı. Aydın, karşılık beklemeksizin kendisine her türlü nimeti sağlayan fedakâr Türk köylüsüne çok şey borçluydu.

Kopuz, Türk köyünün durumundan aydınları sorumlu tutuyordu. Türk aydını gürbüz, uygar gözükmesine karşın koftu, çürüktü. Türk kültürünü bozmuş, Türk ruhunu zayıflatmıştı. Oysa çelimsiz görünen cahil Türk köylüsü, pekti, sağlamdı. Türk kültürünü koruyan, değişmeyen gelenek, görenekleriyle Türk ruhunu saklayan Türk köylüsüydü. Bu nedenle sözde aydın kentlimizin köylüye oranla Türklüğe yararı çok daha sınırlıydı. *Kopuz*, Türklüğe en büyük katkıyı "sömürmüş Türk aydınıyla sömürülmüş Türk köylüsü" arasındaki derin uçurumu kaldırmakta görüyordu.

Otuzlu ve kırklı yıllarda düzinelerce köye yönelik kitap ve risale yayımlandı. Bunların hemen hepsi toplumsal dönüşüm için köyü başlangıç noktası olarak görüyordu. Geniş bir kesimi kırda yaşayan, sermayesi kıt bir toplum için tek çözüm köyden geçiyordu. Suat Hüsnü, Tahsin Tola ve İsmail Hakkı'nın ortak kaleme aldıkları *Köycülüğümüzün Temelleri* Milli Türk Talebe Birliği'nin ikinci Köycüler Kurultayı'na gelen tezlere yer veriyordu. Kitabın önsözünde "yıllardır, köycülük davasına inanmış bir gençlik var. Gün geçtikçe bu inanç daha sağlaşıyor, daha derinleşiyor, bağrını yakan yurd acıları içinde sonsuz bir hız yaratıyor. Böylece; şuurlu bir yolda imanlı bir yürükle yürüyor" deniliyordu.

Milli Türk Talebe Birliği İkinci Köycüler Kurultayı'nda onaylanmak üzere hazırlanan bu kitapçık "Köycülük yolunda yürüyecek yurdsever gençler"e sesleniyordu. Türkiye'de köy, toplum ile devletin tek yürek halinde birleştiği bir varlık olmak zorundaydı. Köyler doğal olarak gündeme gelmiş bir "içtimai varlık"tı. Oysa kent kendi istekleriyle el ele verenlerin yarattığı bir varlık olmaktan çok "idari bir mekanizmanının manivelâsı"ydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kentlerin çoğu savaş sırasında ve savaş sonrası buhran geçirmişti. Kent yaşayıp büyüyebilmek için dışarıdan bir gücün müdahalesine ihtiyaç duyuyordu. Kent dışa, çevresine, kırsal kesime bağlıydı. Köy ise "dışardan bir gücün müdahalesine ihtiyaç duymıyan bir varlık"tı. Savaş fırtınaları karşısında sarsılmayan, uluslar için büyük felâketlere karşı sağlam bir dayanaktı.

Görüşler büyük ölçüde var olan yapıyı koruyarak olanaklar ölçüsünde dönüşümü sağlamaktı. Bu nedenle "muhafazakarlık" büyük bir faziletti. "İçtimai salgınlara, büyük ölçüde işlerin felâketli neticelere varmasına karşı büyük sigorta"ydı. Bunun en iyi örneklerini kendi tarihimizde de bulabilirdik. Söz gelişi Farsçayı Türkün öz dili yerine koymak isteyen Selçuk devletinin bu işte muvaffak olamamasının sebebi halkın ve bilhassa köylünün bu "muhafazakâr" vasfında görülüyordu. Keza 30'lı yıllarda Fransa'nın büyük harbin kasırgaları arasından kolayca sıyrılmasının, dünya piyasasındaki hakimiyetinin ve buhrana karşı direnebilmesinin nedeni, savaşı kazananlar arasında olması değil "köylü bir devlet" olmasında görmek gerekirdi.

Öte yandan köy, uluslar için şehre taze ve dinç unsurlar veren gür bir kaynaktı. Köyden şehre böyle dinç bir insan akını olmasa hiçbir şehir yaşayamazdı. Demek oluyor ki köy bir ulusun ihtiyat kuvvetinin kolayca ürediği gür bir kaynak ve büyük felâketlere karşı sağlam bir dayanaktı. Böyle olmakla birlikte "maddeci ve zaruretçi görüş, bugün köye dönmek şöyle dursun köyün eriyip mahvolmaya mahkum olduğunu" savunuyordu. Bundan böyle ülkücüler köycü, maddeciler şehirciydi. Maddecilere göre köye dönmek irticaydı, gerilikti. Kent komünizmin ütopyası, yani dünya cennetiydi.

Maddeci ve deterministlerin ortakçı ya da komünist ütopyalarında tarım yüksek tekniklerle makineleşecek ve köye ihtiyaç bırakmayacaktı. İnsanlar büyük kentlerde, toplu olarak yaşayacaklar, tarım mevsimlerinde sınırlı işgücü ile yapılacak ileri ve entansif tarım ile yiyeceklerini ve ham maddelerini az emek ve zaman harcayarak elde edebileceklerdi. Bu suretle çiftçi ve köylü diye bir sınıf kalmayacak bütün dünya kentlerde çalışan işçilerden, proleterlerden oluşacaktı. Makineleşme, elektrikleşme, rasyonalizasyon sonucu kent işleri de asgari hadde inecek ve insanlar boş zamanlarını geçim derdinden daha zevkli şeylerle geçirmek olanağını bulacaklardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Maddeci ve deterministlerin bu görüşü tümüyle bir kent görüşüydü. Köylerin kalkmasını, insanların şehirlerde toplanmasını ve karmaşık bir işbölümü içinde örgütlenmelerini hedefliyordu. Bu işbölümü o kadar ince ve girift olacaktı ki bireyin toplum içinde büyük bir fabrikada milyonlarca dişliden bir tanesi olmaktan farklı bir kişiliği kalmayacaktı. Bireyler yalnız kendilerine verilen emirlere boyun eğecekler, yetenekleri sönecek, makinalaşacaklardı. Demek ki bu dünya cenneti pek özlenecek bir şey olmayacak, bilâkis bu makine insanlar şehri, her insan için bir cehennem olacaktı. Yirminci Yüzyıl'ın "şehir medeniyeti" şu üç vasfı taşıyordu: 1. Köyü ve müstemlekeyi istismar; 2. Makineleşmek; 3. İş bölümünün azgınlaşması. Yılların kafalara yerleştirdiği köy; şehrin doyması, süslenmesi, eğlenmesi için "mükellef bir tabi", yükümlü bir bağımlıdan başka birşey olmadığı kanaatiydi. Örgütlü kent, örgütsüz küyü kendine tabi kılmış, istismar etmişti.

Kent medeniyeti ve zihniyeti fakir bıraktığı köylerin karşılamayacağı bir masrafı ve lüksü gündeme getirmişti. Yüzyılın ulusçuluk ve kendine yeterlik akımı gözlerini köye çevirmiş ama, bu istismarın önünü alamamıştı. Köy bu istismarın pek farkına varamamıştı. 1849'da Danimarka'daki köy hareketi, 1910 ve 1912 Meksika köy ayaklanmaları bir yana bırakılırsa "muhafazakar" diye bilinen köyün bir başkaldırısı, isyanı görülmemişti. Rusya'da önce bir köylü ayaklanması gibi gözüken 1917 ihtilali sonunda bir "amele şehirciliği"ne dönüşmüştü.

Öte yandan insanın birçok fıtri kabiliyetlerini lüzumsuz bir hale getiren makine ve tek taraflı bir inkişafa zorlayan azgın iş bölümü birçok ruhi ve bedeni gerilemelere neden olmuştu. Kapitalist rejimin doğurduğu Ford, Taylor ve Akort sistemleri kitlelerin, genç unsurların bedeni ve ruhi gerilemesine neden oluyordu. İş bölümü ve makineyi doğuran medeniyeti, yine iş bölümü ve makine her gün daha tahripkâr bir biçimde sarsmakta, öldürmekteydi. Kent medeniyetinde kültür yaratanların velutluğu azalmaktaydı. İstatistiklere göre, bütün kültür milletleri içinde ters bir ayıklanma, seleksiyon görülüyordu. Irsî olarak yüksek zeka taşıyanlar her yerde azalmakta, orta ve aşağı zeka tabakası çoğalmaktaydı. Bu gelişme eski kültür milletlerini mahvetmekle kalmıyor, Avrupa kültürünü de tehlikeye maruz bırakıyordu.

Bu nedenle en ileri ve en yüksek Türkeli için özlediğimiz şey Batı medeniyeti değildi. Batı bizim için örnek olamazdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı'da köy-kent karşıtlığı daha 18. yüzyılda başlamıştı. Sömürgecilik, uluslararası ticaret yolları, sanayileşme ekonominin yörüngesini köyden kente doğru kaydırmıştı. Kırsal kesim çözülmüş, ayakta kalan köyler iğreti bir konumda kalmıştı. Cihan Harbi ertesi sanayileşmenin varmış olduğu aşama hem maddi, hem de manevi bir tepkiyi doğurmuştu. Birçok çevrede köyün imtiyazı geri geliyor sanıldı. Fransa ve Almanya'da köye dönüş gereği duyuldu. Özellikle Fransa dünya gidişindeki sarsılmaz kudretini "köylü bir millet" oluşundan alıyor ve "köy meselesi"ni ön sırada tutuyordu.

Türkiye'de köylü sorunu gizil bir emperyalizm kuramını içeriyordu. Türkiye'nin "yarı sömürgeleşmesi" Türkiye'de "köy meselesi"nin içyüzünü gözler önüne seriyordu. Eskiden doğu ile Batı arasındaki ticaret yolları üzerinde bulunan Anadolu keşifler sonucu önemini yitirmişti. Ancak asıl facia 19. yüzyılla başlamıştı. Avrupa'da keşifler ve sanayileşme kırsal kesimi çözüp, köylüyü zanaatkarlar gibi gündelikçi, ya da proleter yaparken servet yurt dışına gitmemiş, sadece sınıf değiştirerek aynı ülkede kalmıştı. Bu ülkelerde küçük zanaatın yerini sanayi alırken "o memleketin öz çocuklarından zengin, kuvvetli ve bütün aleme yayılan bir tüccar nesli" yaratılmıştı. Oysa Osmanlı'da, Anadolu'da durum farklıydı. İthal sanayi malları ülkedeki zanaatı yok ederken yerine böyle bir tüccar nesli yetiştirmek şöyle dursun, gayrimüslim millet mensuplarını da Türkün sırtından geçindirecek bir yapılanmaya yol açmıştı. Ülkenin Batı'ya açılması iktisadi çöküntüsünü de beraberinde getirmişti. "Yabancı ve ahlaksız sermaye"nin Osmanlı topraklarında döşediği demiryolu kendi ülkesinin mamul mallarını Osmanlı pazarlarına sürmesine yarıyordu. "Meriç'ten Ağrı dağına kadar uzayan Anadolu'daki köylünün hiçbir memlekettekilere benzemeyen sessiz faciası asıl burada başlar."

Bu ağır yükün altından kalkmak için köylü ilkin mahsulünü sonra para eden her şeyini satmıştı. Savaşlar nüfusu kırdıkça geri kalanların üstüne düşen vergi oranı sürekli artmıştı. Köylünün satacak malı ve mahsulü kalmamıştı. Köylü "ekebilmek hatta sadece bir kara ekmeği bulabilmek için borç para almak köylünün sarılacağı tek yılandı."Köylü yabancıların ocağına düşmüştü. Toprağını ipotek etmiş, ve zamanla elden çıkarmaya başlamıştı. Victor Berard'ın kaydettiği gibi 1908 Meşrutiyeti daha on yıl gecikse, Anadolu baştan başa yabancılara ipotek edilmiş olacaktı. Osmanlı köyün değerlerini görmezlikten gelmişti. "Kozmopolit, köle, çevik şehirli" köyü-köylüyü "irşat" ve "tenvir"e yönelmemişti. Oysa Milli Mücadele ve

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Sözleşmesi Anadolu köyünü, köylüsünü ipotekten kurtarmıştı. Cumhuriyet Türkiyesi köy-köylü meselesini iş edinerek Köy Kanunu'nu çıkarmıştı.

Köycülere göre artık köy-köylü sorununun çözümü için hiçbir engel kalmamıştı. Ülke bağımsızlığını kazanmıştı. Devlet, köy-köylü sorununu iç siyasette "temel taşı" olarak görmekteydi. En büyük güvence ise bu düğümü çözmek, köylüyü kurtarmak ve yükseltmek günün duyan, düşünen, öz yurtsever gençlerin ana davasını oluşturuyordu. Bu nedenle "Yarınki köy" "kendimize doğru !" gitmeyi gerektiriyordu. Köy ve köylü sorunu ulus ve devlet yaşamının ta kendisiydi.

Köycülük görüşleri gençliğin temsilcisi MTTB'de benimsendi. Köycülük alanında gerekli girişimlerde bulunuldu; "milli köycülük" davasını benimsendi. Köycülük Temelleri "Köycüler kolumuz, bu düşünce ile birinci kurultayında özlü bir köycülük ilminin (memleket ilminin) kurulmasına doğru yerli materyal toplamak için "köy tetkikleri" kendisine ilk iş edinmiştir. Bugünkü gençliğin yapacağı ilk iş, şu veya bu yabancı düşünüşlerin esiri olmak değil yerli ve kendimize mahsus olan ana unsurları toplamak, böylece köycülüğümüzün sarsılmaz dayanağını kurmak olacaktır" satırlarına yer veriyordu.

Köycülüğün Temelleri köy ile kent arasında kesin tercihini yapmış gözüküyordu: "Köyü şehre mi benzetelim yoksa onu kendi kendine yeten âlemi içinde organik bir inkişafa kavuşturma üzere köy olarak mı bırakalım ?" sorusuna şu yanıtı veriyordu: "Ulusal benliğin özü veya ulusal benliğin hazırlanması için alınacak bütün tedbirlerin kaynağı denilen köylümüzün ve köylerimizin için ruh muvazenesini tutması veya bulması köyün köy olarak kalmasıyla mümkündür. Onun içindir ki, köyü kendi çevresi dışına taşırmak isteyen her teşebbüs, her düşünüş, her görüş ve nazariyenin memleketin % 75'ini müflis bırakacağına inanıyoruz."

1929 buhranın neden olduğu çöküntü köycülüğü savunanların ana hareket noktalarından biriydi. Dünya ekonomisiyle bütünleşmiş bir Türkiye her zaman bir yıkıma maruzdu. Dışa açılmamış "iç pazar" köycülerin ana güvencesiydi. İç pazar ise köy ekonomisinin ta kendisiydi. "Bizde, iç pazar ve onun bütün mekanizmasını, ham maddelerini köylerimizin hazırladığını unutmak bizi de şu yıkılmakta bulunan Batı aleminin zavallı bir peyki haline sokuyor" diyordu *Köycülüğün Temelleri*. Ve ekliyordu: "Türkiye'yi baştan başa bir kasaba ve şehir olarak kurmak isteyenler, bizim bütün âlem

Levent Şahverdi Arşivi

karşısındaki imtiyazımızın neticesiz kalmasını hazırlıyorlar demekti." Görüldüğü gibi Türkiye'nin gecikmişliği, geri kalmışlığı köycüler için bir ayrıcalıktı. Türkiye dünya ekonomisiyle bütünleşmediği oranda belini doğrultabilecekti.

Muhittin Celâl Duru, CHP'nin kılavuz kitapları arasında çıkan *Köy ve Köycülük* başlıklı kitabında Türkiye gibi, nüfusunun çoğu köylü olan ülkelerde, toplumsal bünyenin en karakteristik vasıflarının ancak köylerde görülebileceğini ve incelenebileceğini kaydediyordu. Gerek ırk ve milliyet, gerek kültür ve medeniyet açısından az, çok melezleşerek kozmopolit bir yapıya bürünen kentler toplumsal alanda, ve özellikle biyolojik açıdan ulusa mal edilebilecek niteliklerden yoksundu. Bu nedenle antropolojik ve etnolojik incelemelerde köylüye yönelme gereği vardı. Kentler örnek olarak alınamazdı. Türkü tanımlarken kent insanı yanıltıcı olurdu. Türk demek, yaz, kış aynı yurtta kalan tarla, çift ve çubuk sahibi, köylü ve çiftçi demekti. Vatanın gerçek sahibi ve işçisi köylü, Türk ırkının asaletini ve güzelliğini karışıksız bir halde koruyan yine köylüydü.

Köylünün sınai ve ticari ihtiyaçlarını gidermek, yönetim ve savunmayı üstlenmek, kültür ve medeniyeti kurmak ve korumak görevlerini üstlenmiş olmaları nedeniyle köylüye hizmet mevkiinda bulunanlar, yani kentliler, giderek yükümlülüklerini aksatmışlar ve gitgide birer efendi tavrı takınarak köylüyü kendilerine hizmet ettirmeye başlamışlardı. Böylece giderek bir ikilik doğmuş, ülkede biri göçebe nitelikli ve melez bir kentli kitlesi, diğeri saf bir köylü kitlesi oluşmuştu. Osmanlı köyleri büsbütün ihmal ederek sadece kentlere ehemmiyet vermişti. Oysa köylü olmasa ne şehir, ne de ülke kalırdı. Böylece kendi bindiği dalı kesen eski devrin yöneticileri tepe takla yuvarlanmışlar, bu arada ülkeyi dalsız, budaksız bırakmışlardı. Halka yaslanan ve halkın kadrini, kıymetini bilen Atatürk tam zamanında yetişmemiş ve köylüyü göreve çağırmamış olsaydı, bu asırlık ağaç büsbütün kuruyacaktı.
Böylece eski felaketlerin tekrarlanmaması için köylüye efendiliği geri verildi. Köy kalkınması her açıdan ülke kalkınması demekti. Köy kalkınmasında aydınlara da düşen görev vardı. Hükümetin icraatını köylüye anlatmak ve bilimsel yenilikleri köylüye göstermek gerekirdi. Bu da "halka doğru yaklaşmayı ve halkla kaynaşmayı" gerektiriyordu.

Popülizm kapalı bir ekonomik model öneriyordu. Kapitalizme, özellikle sanayi kapitalizmine karşı çıkıyor, korporatif bir ekonomik model benimsiyordu. Nitekim 1936 İş Kanunu da bu tür özlemlerin ifadesiydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Popülist ekonomi devletçi bir ekonomik yapıdan yanaydı. Bu nedenle "hürriyetçi ekonomi"ye, ekonomik "demokrasi"ye karşıydı. Milli ekonomi sınıflar üstü bir ekonomiydi. Milli menfaati sınıfların çıkarlarının üzerinde tutuyordu. Bu amaca ise "korporatif bir nizam"la ulaşılabilecekti. II. Dünya Savaşı sıralarında Peyami Safa'nın "Ekonomi ve Milliyetçilik" başlıklı bir yazısı popülist ekonominin ana hatlarını şöyle çiziyordu: "Milli ekonomi, egemenliği bir sınıfın elinden alıp ötekine vermek değildir. Sınıflar arasındaki uzlaşmazlık ve dengesizlikleri milli menfaat lehine ortadan kaldırmayı amaçlar. Milli ekonominin şiarı "sınıf yok, millet var; ferdi menfaat yok, milli menfaat var; hak yok, vazife var; ben yokum, biz varız"dı.

Peyami Safa "hürriyetçi ekonomi" diye nitelendirdiği klasik Batı ekonomilerini eleştiriyor, hürriyetçi ekonominin temelinin birey olduğunu kaydediyordu. Bu nedenle hürriyetçi demokrat ülkelerde devletin görevi bireyin menfaatlerine bekçilik etmekti. Bu nedenle hakim sınıflarla mahkum sınıflar arasındaki büyük dengesizlikler önünde tarafsızlığını koruyordu. Bireyin çıkarlarına alet olmaktan başka hiçbir vazifesi kalmayan hürriyetçi devletin "milli bir ideal"i yoktu.

Hürriyetçi ekonominin siyasal sistemi demokrasi de bünyemize ters düşen bir yapıydı. Demokrasi Avrupa'nın sanayileşen ülkelerinde doğmuştu. Bu sistem Türkiye gibi "ziraatçi memleketler"in istismarına dayanıyordu. Diğer bir deyişle demokrasi, birkaç gelişmiş sanayileşmiş ülkenin geri kalan bütün dünyayı sömürmesinden başka bir şey olmayan sanayi kapitalizminin hukuki bir ifadesiydi. Demokrasi "istismarcı milletleri" dünya tarihinde eşi görülmedik bir tarzda zengin etmişti. Oysa Türkiye'nin gündemindeki "milli ekonomi" davayı parçada değil, bütünde görmekteydi. Milli menfaatleri sınıf menfaatlerinin önüne koyuyor; sınıf kavgasına son veriyordu. Bunu da ancak korporatif bir yaklaşımla çözüyordu: Milli ekonomi, patron ve işçi sendikalarını devletin murakabesi altında korporatif bir düzen içine alıyordu. Bütün üretim, tüketim, maliyet, ücret, fiyat sorunları, eşit oylara sahip olan işçilerle patronlar arasında, korporasyon yoluyla çözüm buluyordu. Nitekim Avrupa'da gelişmeler de bu doğrultudaydı. Avrupa ülkeleri, her biri kendi bünyesine uygun olan bir korporasyon düzeni oluşturmuştu.

–

Levent Şahverdi Arşivi

TEK PARTİ VE DAYANIŞMACILIK, PARTİNİN DÜNYA VE TOPLUM GÖRÜŞÜ, DEMOKRASİYE GEÇERKEN ÖZELEŞTİRİ

Solidarist düşünce Meşrutiyet döneminin son yıllarında İttihatçı çevrelerce benimsenmiş; Tek-Parti Cumhuriyet döneminde de etkinliğini sürdürmüştü. Cumhuriyet Halk Partisi'nin "halkçılık umdesi" büyük ölçüde solidarizmden esinlenmişti. Solidarizmin misak-ı milli sınırları içinde ulusal devletin kuruluşunda önemli katkıları olmuştu. İki dünya savaşı arası Avrupası'nda güçlenen otoriter rejimler liberal devlete karşı kesin tavır almışlar; liberal devletle uluslaşmanın uyum sağlayamayacağını ileri sürmüşlerdi.

Cumhuriyet tesanütçülüğünün de liberalizme karşı tutumunun oluşumunda Avrupa'da esen rüzgarlar da etkili olmuştu. Tek-Parti yönetimi liberal devletin ulus birliğini bozucu olduğunu, toplumda sınıflaşmaya yol açtığını, "milli devlet"in ise sınıflaşmayı reddettiğini, "milletçe kütleleşmek" fikrini önerdiğini, bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin çekiştirici, çarpıştırıcı, ulusal birliği bozucu liberal devlet tipini benimsemeyeceğini, ülke gerçekleriyle ancak sınıfsız "milli devlet" görüşünün bağdaşabileceğini savunmuştu. Bu görüşlere koşut olarak Ceza Kanunu'nda değişikliklere gidilecek, Cemiyetler Kanunu'yla sınıf esasına dayanan cemiyetler yasaklanacak, İş Kanunu "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasını önleyici bir rejim kanunu" olarak değerlendirilecekti.

II. Dünya Savaşı ertesi dünya siyasal konjonktüründe yeni gelişmeler izlendi. Almanya, İtalya gibi totaliter ve otoriter rejimler savaşı yitirmişlerdi. Sonuç, bir anlamda, demokrasinin, liberal devletin zaferiydi. Tüm bu gelişmeler Türkiye'yi de etkilemekte gecikmedi. Solidarizm giderek etkinliğini yitirdi.

1946 sonrası, çoğulcu, çok partili düzene geçişle birlikte CHP Tek-Parti dönemini, partiyi yıpratmaksızın yorumlamaya çalıştı. İsmail Hüsrev Töken, *Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü* başlıklı

Levent Şahverdi Arşivi

kitabında, Tek-Parti'nin solidarist dünya görüşünü benimsemesini şu gerekçelere dayandırıyordu: Milli Mücadele döneminde tüm ulusun beraberlik ve ortak bir bilinçle savaşa katılması gerekmekteydi. Ulusal bağımsızlık ancak organik bir birlik oluşturan tek bir ulusal yaşamın geliştirilmesiyle sürdürülebilirdi. Savaş ertesi ulusal kalkınma aynı birlik duygusuyla yürütülmeliydi. Ulusal bağımsızlık ancak organik bir birlik oluşturan tek bir ulusal hayatın geliştirilmesiyle sürdürülebilirdi.

Öte yandan Cumhuriyet'in kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede dünya giderek karanlık ve huzursuz bir görünüm almıştı. Birçok ülkenin savaş hazırlıkları, gittikçe artan saldırı, tecavüz tehlikesi, ve nihayet tehditler, ulusal birliğin daha da güçlü korunmasını gerektiriyordu. Ülkeyi dış tecavüzlere karşı koruyacak güç, ulusun askeri kudreti yani sıra ulusal birlikti. Bu nedenle Türk Devrimi'nin öncüleri "iç ve dış siyasi ve sosyal şartlar içinde yürüttükleri mücadelelerde nihayet sosyal ve milli hayatın, fertler ve müesseseleriyle beraber, birbirini tamamlayan tezatsız bir varlık olması lazım geldiği fikriyle tesanütçü (solidarist) bir dünya ve cemiyet görüşüne" varmışlardı.

Bu görüş zamanla inkılapçılık, laiklik ilh. gibi bütün uygulama ilkelerinin ruhunu oluşturan bir "ana umde" olmuştu. Türk bağımsızlığının bir zorunluluğu olarak doğan bu ana görüş parti programında ve şeflerin sözlerinde ve yazılarında da görülüyordu. Milli Şef İsmet İnönü, milli birlik ilkesini özellikle vurgulayarak belirtmişti. Değişik tarihlerde çeşitli siyasi nedenlerle söylediği direktif nutuklarında milli birliğin, "Türk istiklâl ve yükselişinde asli bir unsur" olduğunu daima ifade etmişti.

6 Kasım 1925'te Millet Meclisi'ndeki nutkunda "biz dahili politikayı, milli vahdetin tarsisine matuf mesai telakki ediyoruz" diyerek o zamanki siyasi anlaşmazlıklara karşı milli görüşü vurgulamıştı. Türkiye'nin genel ve ekonomik siyasetinde bir dönümü ifade eden 1930 Sivas nutkunda şu sözleri sarf etmişti: "Bir millette milli vahdet ve mevcudiyetin çaresi olar tedbir, her mülâhaza ve her ihtiyaca takaddüm eder. Bu tedbirin bir gün bile tehiri dahi affolunamaz bir hatâdır. Bu memleketi, tam bir uzuv halinde idare olunur, milli vahdeti temin olunmuş milli müdafası imkan altına alınmış bir vücut haline getirmek bizim için hayatı bir meseledir."

2 Mart 1939'da Üniversite gençliğine hitabesinde "milletler içinde en büyük kuvvet kendi evlatları arasındaki birlik kuvvetidir" diyordu. Keza 1939 Kasım'ında II. Dünya Savaşı'nın başında, dünyanın karşı karşıya

Levent Şahverdi Arşivi

kaldığı hengamede bir ulusun en büyük ve güçlü dayanağını "milli birlik" olarak gösteriyor ve konun korunmasına işaret ediyordu.

Parti programında da bu "milli birlik" öğesi solidarist bağlamda gündeme gelmişti: "Türkiye Cumhuriyet Hükümeti halkını, ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve içtimai hayat için işbölümü itibariyle muhtelif iş ve hizmet sahiplerinden teşekkül etmiş bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanayi erbabı, esnaf, işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasına teşkil eden çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışmaları diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Partimiz bu prensiple hedef tuttuğu gaye, sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüdü temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlarda ahenk tesis etmektir. (Madde 5, fıkra C)

Parti'nin 1943 yılı kurultayında kabul edilen yeni bir madde ile bu görüş şu veciz ifadeyi almıştı: "Vatandaşlar arasında beraberlik bütün manevi kuvvetlerin ahenk içinde ve nifaksız olarak mahfuz bulundurulması her mülâhazanın üstünde ve icap ederse her tedbir ile korunacak mahiyettedir". (Madde 32)

İsmail Hüsrev Tökin'e göre, solidarizm dünya ve topluma bir birlik olarak bakıyordu: Bireyi, tek olanı, organik bir birliğin parçası olarak görüyordu. Diğer bir deyişle birey, toplumun bölünmez bir parçasıydı. Toplum, ya da ulus, bireylerin, kurumların bir toplamı, mekanik birleşmesi sonucu ortaya çıkmış bir yekunu değildi. Tüm bu unsurların organik bir bütünüydü. Asıl olan bireyin varlığı değil, bilakis bireylerin organik birliği olan ulus varlığıydı. Birey varlığını ancak ulus varlığı içinde koruyabilirdi. Ulus varlığı ise, ancak bireylerin sıkı birliği, dayanışmasıyla mümkündü.

Solidarist zihniyetin CHP programında ve Anayasa'da halkçılık ilkesinde yansıdığını belirten İsmail Hüsrev Tökin, Tek Parti dönemi solidarizminin "sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüdü" sağlayacak, "birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk temin edecek" bir toplumsal düzen önerdiğini kaydediyordu. İnkılabın başından beri ulus bireylerinin, milli birlik bilinciyle kendi iş sahalarında toplumsal dayanışma ve ahenkle çalışmalarını sağlayan demokratik bir camia halinde örgütlenme ve ilerlemelerine çalıştığını ileri sürüyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin "sınıfsız bir toplum" olduğu savına gelince, İsmail Hüsrev Tökin, bunun dönemin hakim romantik ruhunun bir ürünü olduğunu vurguluyordu. Tökin'e göre "Türkiye hiçbir zaman içtimai zümrelere, sınıflara ayrılmamış bir memleket olmamıştı." Ekonomik yaşam geliştikçe "meslekler", "sınıflar" beliriyordu. Bu yaşamın zorunlu bir yasasıydı. Parti programında yer alan tesanütçü görüş, hayatı inkâr anlamına gelmiyordu; aksine, toplumsal ayrılıklara, farklara rağmen ulus bireyleri arasında manevi bir birlik, bir görül bağı kurmayı amaçlıyordu. Solidarizmle, bölünmüşlüğün yerini "gönüller arasında köprü kuracak bir iman", idealist bir hayat anlayışı alacaktı. "Bu bakımdan Cumhuriyet Halk Partisi programına kuvvetli bir romantizm ruhu hakimdi".

Savaştan gelen ve geçmişi kahramanlık menkıbeleriyle dolu bütün toplumsal hareketlerde bu romantik cevheri daima görmek mümkündü. Milli birlik ilkesi tüm inkılabın seyri boyunca, siyasal yaşamımızın düzenleyici ilkesi olmuştu. İnkılabın ilk gelişme devirlerinde parçalayıcı ve dağıtıcı hareketleri önleyebilmek, nihayet II. Dünya Savaşı tehlikeleri karşısında korunabilmek için siyasi hayatın tek bir partinin sevk ve idaresi altında bulunması gerekmişti. Cumhuriyet Halk Partisi bu safhada, ihtilafları kendi içinde tartışan ve çözen bir millet partisine dönüşmüştü. Ancak II. Dünya Savaşı sonunda bir yandan dünyanın aldığı yeni demokratik yönelim, öte yandan ülkede ulusal güvenliğin ulus bireylerinde siyasi bilincin yükselmesi ile tek parti düzeninden çok partili düzene geçiş başlamıştı. Cumhuriyet Halk Partisi, bu doğrultuda, çeşitli partilerin varlığını ve bunların karşılıklı ilişkilerini devlet güvenliği ve ulusal birlik bilinci çerçevesi içinde tanımıştı. Nitekim 10 Mayıs 1946'da olağanüstü parti kurultayında Milli Şef bu konuda görüşünü şu sözlerle ifade etmişti:"Partimizin programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını men'etmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz kendi programında sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatları arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatları üzerinde cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kanun yolu ile mani olmayacağız. Bizim kanun yolu ile men'etmiye çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarda yani yabancı âleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi dini siyasete âlet eden cemiyet ve partilere de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz."

İsmail Hüsrev Tekin kitabında şu satırlara yer veriyordu:
"İnkılâbın öncüleri, iç ve dış siyasi ve sosyal şartlar içinde yürüttükleri mücadelelerde nihayet sosyal ve milli hayatın, fertler ve müesseseleriyle

Levent Şahverdi Arşivi

beraber, birbirini tamamlayan tezatsız bir varlık olması lâzım geldiği fikriyle tesanütçü (solidarist) bir dünya ve cemiyet görüşüne vardılar."

Daha sonra, CHP programında solidarist zihniyetin halkçılık ilkesine de yansıtıldığını belirten İsmail Hüsrev, solidarist dünya görüşünün özünü şu satırlarla açıklıyordu:

"Felsefe ve sosyolojik manasında tesanütçüt hayat görüşü, dünya ve cmeyite bir birlik olarak bakar. Ferdi, tek olanı, müteazzıv bir birliğin bir parçası telâkki eder. Fert, cemiyetin bölünmez bir parçasıdır. Cemiyet veya millet, fertlerin, müesseselerin bir toplamı, mekanik birleşmesi sonunda meydana gelmiş bir yekun değildir. ... Organik bir hasılası, taazzuv etmiş bir varlığıdır. Asıl olan ferdi varlıklar değil, bilâkis bu fertlerin birliği halinde bulunan millet varlığıdır. Fert, varlığını ancak millet varlığı içinde koruyabilir. Millet varlığı ise, ancak fertlerin sıkı birliği ile mümkündür."

Tek Parti dönemi solidarizmi "sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüdü" sağlayacak, "birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlarda ahenk temin edecek" bir toplumsal düzen öneriyordu. Türkiye'nin "sınıfsız bir toplum" olduğu savına gelince, İsmail Hüsrev bunun, dönemde hakim romantik ruhun bir ürünü olduğunu söylüyordu:

"Türkiye hiçbir zaman içtima zümrelere, sınıflara ayrılmamış bir memleket olmamıştır. İktisadi hayat iptidai şekillerinden ileri şekillerine doğru inkişaf ederken mesleklere, sınıflara ayrılır. Bu hayatın zaruri bir kanunudur. Parti programında bahsi geçen cihet bir zihniyet ifade etmektedir. Burada tesanütçü görüşü, hayatı inkâr mahiyetinde değil, içtimai ayrılıklara ve farklara rağmen millet fertleri arasında manevi bir bir birlik, bir gönül bağı tesis etmek gayesindedir. Parçalılığın, bozgunculuğun yerine gönüllere bağ olacak gönüller arasında köprü kuracak bir imandan, şe'niyyetin üstüne yükselecek müteâl, idealist bir hayat anlayışından ilham almaktadır. Bu bakımdan Cumhuriyet Halk Partisi programına kuvvetli bir romantizm ruhu hâkimdir." (1946)

Öte yandan birikim sorununa da halkçılıkla çözüm getirilmek istenmişti. Uzlaşma ağırlıklı bir politika hükümete daha serbest ekonomik politikalara açılım sağlamıştı. Birikim ancak nüfusun geniş kesiminden beklenebilirdi. Ahmet Hamdi Başar bu tür bir beklentiyi şu satırlarla ifade ediyordu: "Sanayi işinde ve yol planımızı ikmal mevzuunda bu iki zümreyi (köylü ve

Levent Şahverdi Arşivi

işçi zümresini Z.T.) fedakârlık malzemesi olarak kullanmakla hiç hata etmedik ve isabetli bir tedbir olduğuna şüphe olmayan bu yol dışında başka bir usulle bu işleri yapamazdık". Başar'a göre köylü ve işçi "içpazarda bir istismar unsuru " olarak kullanılmıştı. Sanayi ve bayındırlık projeleri için gerekli büyük maddi ve mali fedakarlık köylü ve işçi kitlelerine yüklenmişti. Sanayiciler, bankerler, tüccarlar ancak kendilerini koruyabilecek kadar güçlenmişlerdi. Bu tür fedakarlıklar onlardan beklenemezdi: "Çiftçi ve işçi istihsal fiyatlarının, yani el emeğinin kıymetlenmesi için fiyatların ucuzlamasını istesek, yani fiyat makasını biraz daraltsak büyük fedakarlıklarla meydana getirdiğimiz bu sanayi dahi ayakta duramayacak vaziyetlere girer"di.

Tek Parti döneminde tarım kesiminden artık aktarımı vergilendirme ve iç ticaret hadleriyle gerçekleştirilmişti. Ancak birikim sürecinde vergilendirmenin etkin bir kaynak değildi; fiyat politikasının artık aktarımında temel yöntemdi. Sanayi kesiminde ise hayat pahalılığı arttığı halde işçi ücretleri dondurulmuş, işçinin satın alma gücü üretkenliğine oranla sürekli düşmüştü.

EKONOMİK DÖNÜŞÜMLER VE SANAYİ TOPLUMU ÖZLEMİ, DEVLETÇİLİĞE YÖNELİŞ, SÜMERBANK'IN DOĞUŞU, DEVLETÇİLİKTEN KARMA EKONOMİYE

Popülizmin etkin konumuna karşın Cumhuriyet'in temel sorunlarından biri çağdaş ekonomik yapıyı kurgulamaktı. Cumhuriyet Türkiyesi on yılı aşkın savaşların da nedeniyle Osmanlı'dan bir enkaz devralmıştı. Kırsal kesimde tarım düzeni bozulmuş, sınırlı sanayi çözmüştü. 1923'de İzmir'de toplanan İktisat Kongresi ülkenin geleceğe yönelik özlemlerini gündeme getirdi.

Türkiye sanayi toplumu olmalıydı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet tarafından işletmeye açılan fabrikalar, Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi doğrudan doğruya birer kamu işletmesi olarak faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Cumhuriyet devrine intikal edenler

Levent Şahverdi Arşivi

1925 senesinde kurulan Türkiye Sanayii ve Maadin Bankası'na devredildiler.

Ülkede sermaye birikimi son derece cılızdı. Geleneksel zanaatı sanayi'e dönüştürmek bu nedenle olanaksızdı. Devletin vergiler aracılığıyla topladığı kaynaklar bir şekilde sanayileşme için seferber edilebilirdi. On yılı aşkın süren savaşlar ülkede beşeri sermayeyi tüketmiş, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi kuruculuğu için son derece sınırlı bir alt yapının devrine neden olmuştu. Birikimin yok denebilecek ölçüde olduğu bir ortamda devlete öncülük etme görevi düşüyordu.

Nitekim, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme sürecinde devletin aktif katılımının göstergesiydi. Sanayi ve Maadin Bankası özel kesime sanayi kredisi açacak, Osmanlı döneminde kamunun elinde olan fabrikaları devralarak bunları işletecekti. Ayrıca özel kesim girişimlerine ortak sıfatıyla katılacak, sınai alanda faaliyette bulunacaktı.

Ancak, sanayileşme sürecinde devletin görevi zaman zaman tartışılmışsa da geniş kapsamda iktisadi devletçilik henüz gündemde değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel eğilimi devletin sürekli olarak işletmeciliğe girişmemesi doğrultusundaydı. Bu nedenle devralınan tesisler geçici olarak işletilecek, zamanla bunlar birer anonim şirkete dönüştürülerek hisse senetleri özel şahıslara satılacaktı.

Ancak, iki dünya savaşı arası genç Cumhuriyet için zor yıllardı. Siyasi istikrarın aranışı yanı sıra dünya ekonomisinin darboğaza girdiği bir dönemde iktisadi sorunların üstesinden gelmek o denli güçtü. Cumhuriyet Türkiye'si çok güç şartlarda ekonomisini toparlamaya çalışıyordu.

Mübadele nedeniyle girişimci olabilecek bazı üst gelir grubundan azınlıklar mal varlıklarıyla birlikte ülkeyi terk etmişlerdi. Batı ülkeleri Ankara'nın tüm iyi niyetine karşın kurulan yeni rejime bir türlü ısınamamıştı. Bu nedenle yabancı sermaye ürkekti. Öte yandan 1920'li yılların ikinci yarısında ekonominin belkemiğini oluşturan tarım sektöründe iklim koşulları nedeniyle zor günler yaşanmıştı. Ardından 1929 Dünya Buhranı tüm şiddetiyle Türkiye'yi de etkileyecekti. Türkiye'nin böyle bir ortamda sanayileşme şansı düşüktü. Birikim yoktu. Denk bütçe temel ilkeydi. Türk parasına istikrar sağlamak hükümetlerin ana kıygısını

Levent Şahverdi Arşivi

oluşturuyordu. Lozan'da çözüm bulan dış borçlar Hazine için önemli bir külfetti.

Cumhuriyet hükümeti istikrar arayışı içendeydi. Her türlü teşvik politikasına rağmen istenilen düzeyde yatırım gerçekleştirilemiyordu. Sanayi ve Maadin Bankası kendine devredilen kamu fabrikalarını anonim şirkete dönüştürüp özel sektöre devredememişti. Buna karşılık, kendi yönetimindeki kamu sınai tesislerinin ticari usullerle işletilebileceğini kanıtlamış ve devletin iktisadi faaliyette bulunabileceği konusunda ilk başarılı örnekleri vermişti.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme politikasının ikinci durağı 15 Haziran 1927 günlü Sanayii Teşvik Kanunu olmuştu. Bu kanunda sanayiin tanımı yapıldıktan sonra, sınai tesisler dört gruba ayrılmış ve her grup, kanunun getirdiği teşvik tedbirleri ile muafiyetlerden, taşıdığı önem derecesine göre yararlandırılmış, başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere, birçok vergi, harç ve rüsum muafiyeti getirilmişti.

Sanayii Teşvik Kanunu'nun özel teşebbüs üzerinde olumlu etkileri olmuştu. Çoğu yeni işletme olmak üzere 1927-1932 yılları arasında Kanun'dan yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkmış, sanayi işçileri sayısı da 17.000'den 62.000'e ulaşmıştı. Sanayii Teşvik Kanunu'nun yürürlük süresi 15 yıl ile sınırlandırılmış ve 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle uygulanmıştı. Bu arada, 1927 yılında bir sanayi sayımı yapılmış, 1930 yılında da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin aracılığıyla Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplanmıştı. Bu kongre, resmi niteliği bulunmamakla birlikte, ülkede sanayinin gerçek durumunu gündeme getirmiş ve önerileriyle ileriki yıllara ışık tutmuştu.

1930'lu yıllarda Dünya Buhranı nedeniyle ülke ekonomisi güç bir döneme girmişti. Piyasa istikrardan son derece yoksundu. Ülkeler kendi içlerine kapanıyor, dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine gelişiyordu. Öte yandan liberal ekonomiler çıkmaza girmiş, demokrasi özellikle Kıta Avrupası'nda gözden düşmüştü. Bu koşullar Cumhuriyet Türkiyesi'ni de ivedi önlemler almaya sevk etti. Devletin giderek daha yoğun bir üretim faaliyetine girişmesi kaçınılmazdı. Sanayi ve Maadin Bankası yerine yeni bir organizasyona gidiliyor ve devletçilik diye bilinen yeni bir döneme giriliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1933 senesinde lağvıyla Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi olmak üzere iki ayrı kuruluş ortaya çıkıyordu. Devlet Sanayi Ofisi ülkede planlı ve organize bir devlet işletmeciği alanında atılmış önemli bir adımdı. Hükümetin himaye edeceği geniş ölçekli "büyük sanayi" fabrikalarını kuracak ve bunları İktisat Vekaleti'nin vereceği direktifler ışığında işletecekti.

Cumhuriyet'in kuruluşu ertesi hükümet sanayileşmek için her türlü teşvik ve himaye önlemlerini almış, ancak gerek tesis gerekse işletme kredisi sorununa kalıcı bir çözüm getirememişti. Sanayi ve Maadin Bankası'nın Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak ayrılması 1930'lu yıllar devletçiliğinin önemli adımlarıydı. Ancak, her iki kuruluş da kısa ömürlü oldu. 1933'te her iki kuruluş lağvedilerek yerlerine Sümerbank kuruldu.

1938'de iktisadi devlet teşekkülüne dönüştürülen Sümerbank Cumhuriyet Türkiyesi'nde sanayileşmeyi bilfiil üstlenmiş bir kuruluştu. Sümerbank'ın kurulduğu yıl Cumhuriyet planlı döneme geçiyordu. Sümerbank, devraldığı fabrikalar yanı sıra Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan sınai işletmelerin önemli bir kısmının kuruluşunu üstleniyordu. Kayseri Bez Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Malatya Bez ve İplik Fabrikası, Gemlik Suniipek Fabrikası, Halkapınar Dokuma Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, İzmit Kağıt Fabrikası Sümerbank'ın öncülüğünde gerçekleştirilen sınai kuruluşlar arasında yer aldı.

Cumhuriyet'le birlikte Türkiye köklü dönüşümlere sahne olmuş, ekonomi gelişme sürecine girmişti. Alt yapı yatırımları önemli ölçüde tamamlanmış, ülkenin eğitim düzeyi 1920'lerle karşılaştırılamayacak derecede yükselmişti. II. Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemde ekonomik alanda yapılanlar ve ulaşılan büyüme hızı azımsanmayacak düzeydeydi.

Oysa, II. Dünya Savaşı yıllarında ülkenin ekonomik gelişmesi duraksamıştı. Bunun temel nedeni Türkiye'nin savaş hazırlıklarıydı. Önemli bir insan gücünün silah altına alınışı tarım kesimini de olumsuz etkilemiş, üretim azalmış, gelir kaybına neden olmuştu. Savaş yıllarında alınan olağanüstü önlemler, özellikle Milli Korunma Yasası ve Varlık Vergisi, sermaye birikimini ürkütücü nitelikteydi. Savaş yıllarında ithal olanakları son derece azalmış ve ülke en temel malları bile ithalatta zorluk

Levent Şahverdi Arşivi

çekmişti. Buna karşılık ihraç mallarına talep artmış, döviz rezervleri çoğalmıştı. 1939-46 yılları arasında ülkede fiyatlar 4 kata yakın bir düzeyde artmıştı. Bu nedenle Eylül 1946'da devalüasyon yapılmış ve doların fiyatı 2.80 TL'ya çıkarılmıştı.

Savaş ertesi Devletçilik giderek yerini liberal bir ekonomik anlayışa bırakıyordu. Marshall Planı ile dış ekonomik yardım alınıyor, özel kesime geniş olanaklar tanınıyordu. Bu gelişmelerin ilk göstergelerinden biri İstanbul'da 1948 güzünde toplanan İktisat Kongresi'ydi. Kongre'nin yükünü İstanbul Tüccar Derneği omuzlamıştı.

Kongre'nin gündemindeki temel sorun devletçilikti. II. Dünya Savaşı ertesi dünya konjonktüründeki gelişmeler Türkiye'yi yeni arayışlara sevk etmiş, devletçilik giderek gözden düşmüştü. 1948 Kongresi bu arayışlara İstanbul iş çevrelerinin ve meslek odalarının bir yanıtı niteliğindeydi.

1948 Kongresi devletçiliğe "neo-liberal" bir açılım getiriyordu: Devletin ekonomik politikası özel mülkiyete dayanmalı, bireyin ekonomik özgürlüğünü korumalı, ekonomik alanda özel teşebbüsü esas tutmalı, ulusal ekonomiye rehberlik ederek sosyal adaleti benimsemeliydi. Cumhuriyet döneminin başlangıcında devlet "kurucu ve geliştirici" görevini yerine getirmiş, ekonomik yapısını güçlendirmek için birçok alanda işletmeciliğe girişmiş, bazı alanlarda fiili ya da yasal tekeller oluşturarak piyasa mekanizmasına müdahale etmişti.

Devlet, ekonomik yapının temellerini bu suretle attıktan sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede kamu hizmetleri sayılan işlere ve asıl görevi olan, ekonomik politikanın işletmecilik dışında kalan inceleme, düzenleme ve denetleme sahalarına hasretmeliydi. Devlet, bu tür hizmetlerin dışında kalan, tarımsal ve endüstriyel nitelikteki işlerden giderek elini çekmeli ve özellikle, serbest piyasadaki girişimler karşısında hem rakip, hem de denetleyici durumda bulunmamalıydı.

Kongre'nin benimsediği Devletçilik Komisyonu raporunda, doğası gereği temel niteliği taşıyan, ya da henüz özel teşebbüsçe ele alınamayacak olan bazı işletmelerin devlet elinde kalmasında sakınca görmüyordu: Demiryolları, limanlar, PTT hizmetleri, radyo, önemli enerji işletmeleri, ormanlar, üreticinin malının değerini koruyacak kuruluşlar, tekel şeklinde olmamak koşuluyla düzenli posta ve yolcu gemiciliği, devlet kredi kurumları, her türlü eğitim kurumları ve nihayet özel sermayenin

Levent Şahverdi Arşivi

gidemeyeceği ancak kalkındırılması gerekli bölgelerde girişilecek sınai girişimler devletçe yürütülebilecekti.

Devletin teşvik, denetleme ve müdahaleyle ilgili mevzuatı, devlet girişimleriyle özel girişimler arasında ayırım gözetmemeli, özel sermayeye güven telkin edecek bir istikrarı simgelemeli, serbest rekabete fırsat tanımalıydı.

Devletçiliğe bu yeni yaklaşım Ankara'nın Kongre'ye sıcak bakmamasına yetti. O yıllarda, CHP saflarında da benzer görüşler doğmaya başlamasına karşın, devletçiliğin bu denli erken gündem dışı bırakılması partinin yönetici kadrolarınca benimsenmedi. 1948 İstanbul İktisat Kongresi bundan böyle bir yol ayrımını simgeliyordu. DP'nin programı da bu yol ayrımının ürünüydü.

1946-60 döneminde özel sermaye birikimi yeni kaynaklarla beslenerek hızla genişlemiş, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi belirgin bir biçimde yönlendirmişti. Bu dönemde özellikle ticaret sermayesi, iç ve dış etmenlerin de katkısıyla, giderek etkinlik kazandı. Siyasetle ekonomi giderek bütünleşiyor, birikim ekonomik ve toplumsal gelişmeyi bütünüyle kavrıyordu.

Hızlı makineleşme, traktör kullanımındaki artış, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılması tarım kesiminde köklü değişimlere neden oldu. Kısa sürede sayıları 3 binden 40 bine çıkan traktörlerle kurak ve yarı kurak bölgelerin dalgalı arazileri tarıma açıldı. Bu arada tarımsal krediler genişledi. Tarım kesiminde vergilerin düşüklüğü, destekleme fiyatlarının yüksekliği ve üç yıl üst üste havaların iyi gitmesi Türkiye'de o güne kadar görülmemiş bir tarımsal üretim artışına neden oldu.
Türkiye buğday ihracatında dünyada dördüncü sıraya yükseldi. Avrupa'nın besin ve hammadde ihtiyacına ek olarak Kore Savaşı'nın doğurduğu yeni talepler tarım ürünleri fiyatlarını, özellikle pamuk fiyatını sürekli yukarı çekti. Köylünün ve çiftçinin refah düzeyi yükseldi. Tarımsal gelişme kalkınmanın motoru oldu.

Tarımsal birikim ve dış yardımlar giderek madencilik ve sanayi alanlarına kaymaya başladı. 1950 yılında özel sanayi yatırımlarına kredi vermek üzere Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Yabancı sermayeyi teşvik için 1950 yılında çıkarılan yasa etkili sonuç vermedi. Yasada 1951 ve 1954

Levent Şahverdi Arşivi

yıllarında değişiklikler yapılarak ülke dış yatırımcılar için daha cazip bir hale getirildi. 1954 yılında petrol araştırma ve üretimini özel yerli ve yabancı sermayeye açan ve oldukça liberal hükümler taşıyan bir petrol yasası kabul edildi. Bu yasadan yararlanarak birçok yabancı petrol şirketi Türkiye'ye geldi; sermaye, teknik eleman ve makine getirdi.

Temel tüketim malları bundan böyle ülkede üretiliyor, Tek-Parti döneminde devletin öncülüğünde açılan tüketim malları üretimi bu kez özel kesimin ağırlığıyla dayanıklı tüketim malları üretimine doğru kayıyordu. "İthal ikamesi" diye bilinen ithalat yerine yerli üretim sürecinin ilk evresi tamamlanmış oluyordu.

TOPLUM KESİMİNDE KÖKLÜ DÖNÜŞÜMLER, LAİK YAPININ OLUŞUMU, EĞİTİMDE, KÜLTÜRDE VE SANATTA REFORM

Cumhuriyet'in ilk on yılında geleneksel yapı köklü dönüşümlerle çözülüyor, yasal düzenlemeler ve kurumsal düzenlemelerle demokratikleşme sürecinin altı yapısı, ya da geri planı oluşturuluyordu. Cumhuriyet kendi bireyini oluşturabilmek için onu eğitecek, toplumsallaştıracaktı. Rejimin temelini belirleyecek olan dönüşümler gündemin ilk maddeleriydi. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması biçiminde tanımlanabilecek laiklik giderek devletin temel yapısını çizmeye başladı. Bu doğrultuda Hilafet, Şeriye ve Evkaf vekillikleri kaldırıldı; öğretimin birleştirilmesiyle bütün eğitim kurumları Maarif Vekaleti'ne bağlandı; tekke ve zaviyeler ile türbeler kapatıldı; türbedarlıklar ve dinsel kisveli unvanlar yasaklandı. Anayasanın ikinci maddesinde yer alan devletin dininin İslam olduğunu belirten cümle 10 Nisan 1928'de kaldırıldı. 5 Şubat 1937'de Anayasa'nın birinci maddesine Türkiye Cumhuriyeti'nin laik olduğunu belirten cümle eklendi.

Cumhuriyet, laiklikle uyum içersinde hukuk devrimini gerçekleştirdi. Laik bir devletin hukuk kuralları dinsel ilkelerden arındırılmalıydı. Hukuku laikleştirmek için, yaşamda kadın ile erkek arasında tam bir eşitlik

Levent Şahverdi Arşivi

kurulması zorunluydu. Bu nedenle yeni hukuk düzeninin temel taşını Medeni Kanun oluşturdu.

Kişilerin hak ve borçları; ailenin kuruluşu, işleyişi ve sona ermesi; miras ilişkilerinin düzenlenmesi; kişilerle eşyalar arasındaki her türlü ilişkilerin doğması, sürmesi ve bitmesi; kişilerin birbirleriyle her türlü işlemler yapması medeni hukuk alanına giriyordu. Toplumsal bünyede köklü değişiklikler getiren Medeni Kanun 4 ekim 1926 günü yürürlüğe girdi. Şahıs, Aile, Miras, Eşya ve Borçlar Hukuku olarak beş kitaptan ve 1481 maddeden oluşuyordu. Medeni Kanunu, Ceza Kanunu ve diğer yasal düzenlemeler izledi. Kısa sürede hukuk düzeni, dinsel esaslardan arındırıldı; laikleşti.

Ulusal kimlik yeni bir insan tipi gerektiriyordu. Bu tür bir yapılanma ancak genç nesillerin eğitimiyle mümkündü. Cumhuriyet'in ilkelerine sahip çıkan, akılcı, laik bir Cumhuriyet nesli rejimin temel güvencesiydi. Bu amaçla çağdaş bir eğitim düzeni kurulacaktı. Nitekim 3 Mart 1924'te ilk adım atılmış; eğitimin birliği sağlanmıştı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Osmanlı döneminde eğitim düzeninde oluşan "mektep" ve "medrese" ikiliğine son veriliyor, yabancı okullar ve cemaat okulları dahil tüm okullar Maarif Vekaleti'ne bağlanıyordu. Aynı gün kabul edilen bir başka yasa ile dinsel eğitimin bağlı olduğu Şer'iye ve Efkaf Vekaleti kaldırılmıştı. Devrim yasaları olarak da nitelenen 3 Mart mevzuatı 19. yüzyıldan beri gündemde olan laik eğitim arayışına son noktayı koyuyordu. Bundan böyle tüm okul programları Maarif Vekaleti tarafından düzenlenecekti. Bu doğrultuda din derslerinin sayıları önce azaltılmış, bir süre sonra bu dersler tümüyle kaldırılmıştı. 1926'da Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun'la tüm ilk ve orta eğitim sistemi köklü değişikliğe uğradı. Öğretmen okulları çoğaldı. Yüzlerce yeni okul açıldı.

Eğitim alanındaki düzenlemelerin en kökteni harf devrimi oldu. Arap harfleri Türkçenin yapısına uygun değildi. Öğrenimi uzun süre alıyordu. Latin alfabesi Türk dilinin yazımını ve okunmasını büyük ölçüde kolaylaştıracaktı. Atatürk 9 Ağustos 1928'de Sarayburnu'nda Harf Devrimini açıklayan ünlü konuşmasını yaptı. Türk Harfleri Hakkındaki Kanun 1928'de yürürlüğe girdi. 1 Ocak 1929'dan itibaren tüm devlet yazışmaları Türk harfleriyle yapılacaktı. 1929 Haziran ayından sonra ülkede Arap harfleri kullanılmayacaktı. Altı ay gibi kısa sürede ülkede yüzyılların birikimi bir yazının kaldırılarak yerine Türk harflerinin benimsenmesi Cumhuriyet'in gündeme getirdiği kültür devriminin

Levent Şahverdi Arşivi

temelini oluşturuyordu. Ulusal bilincin ve toplumsal belleğin önüne yepyeni bir alan açılıyordu.

Ancak ülkede okuryazarlık oranı çok düşüktü. Türk harfleri geniş bir kesime ulaştırılmalıydı. Tüm yurttaşları yeni harflerle okur yazar kılmak için büyük bir seferberlik başlatıldı. "Millet Mektepleri" projesi tüm yurtta yankılandı. Daha mevzuat çıkmadan "millet mektepleri" açılmaya başlamıştı. İlk Millet Mektebi 11 Ağustos 1928 günü İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda açıldı. Yurdu dört bir yanında, bu arada İstanbul radyosunda dersler verilmeye başladı. Çıkan yönetmeliğe göre Gazi Mustafa Kemal, Millet Mektepleri'nin başöğretmeni oldu.

İlk ve orta öğrenimin düzenlenmesi ve harf devriminin ardından yüksek öğretime el atıldı. Cumhuriyet rejimi çağdaş bilim yuvalarını gerektiriyordu. Darülfünun bu açıdan yetersiz kalıyor; Cumhuriyet'e ayak uyduramıyordu. 31 Mayıs 1933 günlü İstanbul Üniversitesinin Kurulması Hakkında Kanun çıkarıldı. Hitler'den kaçan değerli bilim adamlarının da katkılarıyla çağdaş üniversitenin temelleri atıldı.

1930'lu yıllarda Cumhuriyet çağdaş devletin alt yapısını kurmuş; temel yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmişti. Ulusal kimliğin yaratılışı dil ve tarih alanında düzenli çalışmaları gerektiriyordu. Ulusal tarihin bilimsel verilerle donatılması amacıyla 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu. Türk Tarih Kurumu'na dönüşecek olan bu kurum Cumhuriyet Türkiyesi'ne tarihsel kimlik oluşturmakta büyük katkıda bulundu. Tarih yanı sıra arkeoloji alanında bulgularla Anadolu uygarlıkları gün ışığına çıkarıldı.

Ulusal kimliğin oluşumunda dilin de ayrı bir önemi vardı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde dilin sadeleşme çalışmaları başlamıştı. Bu alanda düzenli çalışmalar 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirildi. Sonradan Türk Dil Kurumu adını alan bu kuruluş Türk dilinin kurallarını saptadı; dil olanaklar ölçüsünde Arapça ve Farsça sözcüklerden ve kalıplardan arındırıldı. Böylece ulusal kültürün oluşumunda en büyük adımlardan biri atılmış oluyordu. Bundan böyle sürekli gelişen Türkçe bilim ve kültür dili oldu.

1930'lu yıllar kültür ve sanat alanında Cumhuriyet'in altın yıllarını oluşturdu. Tarih, arkeoloji ve dil çalışmaları Türk kimliğinin oluşmasında önemli katkılarda bulundu. Anadolu'nun binlerce yıllık tarihi aydınlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bu çabalar bir içe kapanma anlamına gelemezdi. Ulusal kültür Batı ile diyalog içersinde oluşuyordu. Halkevleri aracılığıyla bu değerler topluma mal edildi. Güzel Sanatlar Akademisi, Devlet Konservatuarı gibi kurumlarda Cumhuriyet sanatçıları yeni kültürel birikimi sağladılar. Kültür ve sanat etkinlikleri Cumhuriyet'in değişim sürecinin ana halkalarını oluşturuyordu. Gündemde çağdaş sanat anlayışı vardı. Cumhuriyet Türkiyesi kültür ve sanat alanında çetin bir sınav verdi. Sanatın her alanı yeni bir anlayışla ele alındı. Sanat etkinlikleri arasında en köklü dönüşümler müzikte izlendi.

Osmanlı'dan devralınan kültür normları arasında müziğin ayrı bir yeri vardı. Batı'yla bütünleşme müzikte köklü dönüşümleri gerektiriyordu. Klasik Batı müziğine yönelik ve "Ulusal Türk Müziği" bu tür bir kimlik arayışının ürünüydü. Türkiye Batı'da karar kılmıştı. Batı değerleri, Batı estetiği en kısa sürede benimsenecek, toplum Osmanlı'yı çözülmeye sürükleyen zihniyetten arındırılacaktı. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında bu alanda ilk adım atılıyordu. İstanbul'da Maarif Nezareti tarafından 1916 yılında kurulan Darülelhan, Vilayet'e bağlanıyor ve bünyesinde bir "Garp Musikisi Şubesi" açılıyordu. Bu bir tür Batı Müziği konservatuarı özlemini gündeme getiriyordu.

Osmanlı Türkiyesi'nde klasik Batı müziğinin alanı çok dardı. Mızıka-i Hümayun adı altında etkinlikte bulunan ve daha sonra Makam-ı Hilafet Mızıkası adını alan topluluğun verdiği Batı müziği konserleri saray çevresinde ilgi uyandırmıştı. Ancak bu etkinliğin halka dönük yönü yoktu. Ayrıca, Osman Zeki (Üngör) yönetiminde, çoğu Muzika-i Hümayun üyelerinden oluşan bir orkestra kurulmuştu. Bu orkestra Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'ya giderek Riyaseticumhur Filarmonik Orkestrası oldu.

Cumhuriyet'in çağdaş eğitim kurumlarının ilk örneklerinden biri Musiki Muallim Mektebi idi. 1924'te Ankara'da kurulun okul, Batı müziği öğreniminin gerektirdiği öğretmenleri yetiştirecekti. Bu kurum ileride bünyesinden Devlet Konservatuarı'nı çıkaracaktı. Bu arada, değişik sanat ve bilim dallarında yetiştirilmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmıştı. 1924 sonbaharında müzik dalında Ekrem Zeki (Ün) ile Ulvi Cemal (Erkin) Paris'e , 1926'da Necil Kâzım (Akses) Viyana'ya, 1927'de Hasan Ferit (Alnar) Viyana'ya, Cevat Memduh (Altar) Leipzig'e, 1928'de Ahmet Adnan (Saygun) Paris'e, Halil Bedi (Yönetken) ise Prag'a gönderildiler. Bu yıllarda Nurullah Şevket (Taşkıran) ile Bayan Afife

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupa'da şan öğrenimi gördüler. Avrupa'da kompozisyon eğitimi alan gençler, 1930'dan itibaren yurda dönmeye başladılar; Musiki Muallim Mektebi'nin yeni öğretim kadrosunu oluşturdular. Bu genç müzisyenlerden öğretmenlik yanı sıra çağdaş ulusal müziğin örneklerini vermeleri isteniyordu.

Türkiye'de Batı müziğinin yeşerdiği mekan Ankara Musiki Muallim Mektebi yanı sıra İstanbul'da da bazı gelişmeler izleniyordu. Darülelhan'ın Şark Musikisi Şubesi kapatılmış, bu konuda yalnızca araştırma yapılmasına izin verilmişti. Yeni bir düzenlemeyle kurumun adı İstanbul Konservatuarı oldu. İstanbul Konservatuarı Türk müziği çalışmalarını 1926'dan itibaren folklor alanına kaydırdı ve Anadolu'dan derlenen malzeme "Halk Türküleri" adıyla yayınlandı. Bu amaçla derleme gezileri düzenlendi. 1938 yılına kadar Konservatuar diskoteğinde yüzden fazla türkü plağı birikti.

Derlemelerin amacı, Batı eğitimi almış bestecilere ulusal motif ve tema malzemesi sağlamaktı. Dönemin ulusçuluğu ve halkçılığı, kültürel birikimini Anadolu halkının töre ve geleneklerinde görüyordu. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yoğun bir etnografya ve folklor çalışmasına gidildi. Toplanan her türlü etnografik bilgi ve malzemenin bilimsel olarak değerlendirilmesi ve sergilenmesi amacıyla 1930'da yapımı ve düzenlenmesi tamamlanan Ankara Etnografya Müzesi açıldı. 1932'de halkevlerinin kuruluşuyla yurt düzeyinde geliştirilen etnografya ve folklor çalışmaları, bu kez Halkevleri'nde yaygın bir biçimde yürütülmeye başlandı. Halkevleri halkçılığının kültür etkinliklerinden sorumluydu; halk ise Anadolu'nun bağrındaki köylülüktü. Etnografya ve folklor ulusal kültürün özünü oluşturacaktı.

Cumhuriyet'in ilk döneminde konser etkinlikleri daha çok Ankara'da yoğunlaştı. Haftalık Senfonik Halk Konserleri ile Meclis bahçesinde yaz akşamları Riyaseticumhur Bandosu tarafından verilen açıkhava konserleri halkın büyük beğenisini kazanmıştı. Ankara halkı kısa sürede Beethoven, Mozart, Haydn, Mendelssohn, Cesar Frank, Çaykovski gibi klasik Batı müziğinin ünlü bestecilerini tanıdı. İstanbul'da ise halk, yabancı misyonlar aracılığıyla getirtilen virtüözlerin resitallerini dinleme fırsatı buluyordu. Cemal Reşit'in yönettiği Yaylı Sazlar Orkestrası bazen Konservatuar'da, bazen Fransız Tiyatrosu'nda konserler düzenliyordu. Maestro Eşref'in 1930'da kurduğu amatör Senfonik Orkestra, zaman zaman Kadıköy Şark Musiki Cemiyeti'nde konserler veriyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

1934 yılında Batı müziği alanında önemli adımlar atılmıştı. Ulusal müzik çalışmalarına, yaygınlık ve etkinlik kazandırmak amacıyla 1934 başında Maarif Vekili Hikmet Bayur, Musiki Muallim Mektebi, Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası ve Temsil Şubesi'nden oluşacak bir akademi kurulması için yasa tasarısı hazırlamıştı. Tasarı 25 Haziran 1934 günü Milli Musiki ve Temsil Akademisi Teşkilat Kanunu adıyla onaylandı. 30'lu yılların ortalarında Batı türünde sahne sanatlarının ulusal örnekleri izlenmeye başlandı. 1934'ten itibaren ilk ulusal opera temsilleri sahnelendi. İran Şahı'nın Türkiye'ye gelişi onuruna sahnelenen Feridun (Özsoy) operasını Necil Kâzım ile Münir Hayri'nin Bay Önder'i, ve Ahmet Adnan ile Münir Hayri'nin tek perdeli operası Taşbebek izledi. 1935 yılında, librettosunu Münir Hayri Egeli'nin yazdığı, Ulvi Cemal'in bestelediği Ülkü Yolu operası sahneye kondu. Cumhuriyet yönetimi klasik Batı müziği eğitimine çok yönlü yaklaşıyordu. Konserler yanı sıra ulusal müziğin biçimlenmesinde ve eğitim kurumlarının oluşturulmasında yabancı uzmanlardan yararlanıldı. Bu amaçla Paul Hindemith çağrıldı. Tiyatro Bölümü için Carl Ebert'le anlaşıldı. Ankara'da konservatuvar aynı yıl Musiki Muallim Mektebi Konservatuar Sınıfları adı altında kuruldu.

Klasik Batı müziğinin kurumsal yapılanmasıyla uğraşılırken bir yandan da ulusal Türk Müziği'ne kaynaklık edecek halk müziği derlemeleri sürüyordu. Bunlardan çağdaş besteler yaratılması amacıyla ünlü Macar bestecisi ve müzikolog Bela Bartok Türkiye'ye çağrıldı. Bartok halk ezgilerini yetkinlikle kullanan bir besteciydi. Ziyareti sırasında büyük ilgi gördü. Kısa sürede Türk müzik çevresi üzerinde büyük etki uyandırdı. Kısmen dönemin halkçılık söylemi, kısmen konuk uzmanların etkisiyle halk müziği çağdaş ulusal müziğin ana esin kaynağı olarak görülüyordu. Nitekim Hindemith halk müziğinden derleme yapmanın önemine değinmişti. Bela Bartok halk müziği derleme ve besteleme girişimlerine yeni bir soluk getirmişti. Her iki müzik ustası klasik Türk müziğinin geleceğini Anadolu'dan derlenecek temalarda görüyordu.

Kurulmakta olan konservatuarın bir diğer bölümü tiyatroydu. Hindemith'in önerisi üzerine Konservatuar'da kurulması tasarlanan o günkü adıyla "temsil" bölümü için çağrılan Carl Ebert Berlin Tiyatro Okulu'nu kurmuş; Berlin Şehir Operası'nda müdürlük ve rejisörlük yapmıştı. Bakanlık müşaviri olarak 1936 Şubatı'nda Ankara gelen Ebert'in yetkileri giderek genişletildi; Maarif Vekilliği'nin "bilumum tiyatro ve opera işleri uzmanlığı"na atandı. Devlet Konservatuarı'nın tüm bölümleriyle, modern

Levent Şahverdi Arşivi

bir öğretim kurumu olarak açılışı 1940'lara kadar sarktı. Devlet Konservatuarı Yasası 20 Mayıs 1940'ta Meclis'ten geçti. Temsil bölümünde opera, tiyatro ve bale dalları bulunuyordu. Kanun ayrıca bir tatbikat sahnesinin kurulmasını öngörmüştü. Yine aynı yıl 11 Nisan 1940'da bir yönetmelik çıkarıldı. Yönetmeliğe göre tiyatro öğretimi beş yıldı; en az ortaokulu bitirenler tiyatro bölümüne girebileceklerdi. Bu arada konservatuar ilk mezunlarını 1941'de verdi. Muazzez Yücesoy, Melek Saltukalp, Nermin Elgün, Ertuğrul İlgin, Mahir Canova, Salih Canar, Nüzhet Şenbay ve Esat Tolga tiyatro bölümünden ilk mezun olanlardı. 1940'ların başında Türkiye çağdaş bir konservatuara kavuşmuştu. Cumhuriyet çağdaş sahne sanatlarının gelişimini kültür politikasının ana eksenlerinden biri olarak gördü. Türk sahnelerinde Batı repertuarlarında yer alan oyunlar izlenmeye başlandı. Türk tiyatrosu ve operası Batı ölçütleriyle kıyaslanabilir bir düzeye yükseldi.

Cumhuriyet'in sanat alanında atılımlarından biri de plastik sanatlar alanındaydı. Ulusal kimlik geniş kitlelere görsel sanatlar aracılığıyla da kanıtlanacaktı. Resim ve heykelde yeni bir dönem başlıyordu. Çallı İbrahim, Feyhaman Duran, Nazmi Ziya Güran, Avni Lifij, Hikmet Onat, Namık ismail, Sami Yetik, Şevket Dağ ve Ali Sami Boyar; heykel dalında Nijat Sirel, Ratıp Aşir, Kenan Yontuç, Ali Hadi Bara ve Zühtü Müridoğlu, Cumhuriyet dönemin ilk ünlü isimleri oldular. Bu usta ressamlar ve heykeltraşlar Türk resim ve heykel sanatında yeni bir dönemin öncülüğünü yaparlarken bir çok öğrenci yetiştirdiler. Türk resim ve heykel sanatında yeni kuşakların ortaya çıkmasını sağladılar.

II. Meşrutiyet yıllarında kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 1921'de Türk Ressamlar Cemiyeti adını aldı. 1926'da Güzel Sanatlar Birliği oldu. Birlik Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin anlayışına bağlı kaldı; Türk akademizmi ana çizgisiydi. Çağdaş Türk resminin temeli bu dernek sayesinde atılmıştı. Cemiyet Cumhuriyet'ten sonraki ilk resim sergisini 25 Temmuz 1924 günü Galatasaray Lisesi salonlarında açtı.

Türk Sanayi-i Nefise Birliği 9 Mart 1927 günü kuruldu. Bu topluluğa güzel sanatların tüm kolları giriyordu. Alay Köşkü binası bu birliğe merkez olarak tahsis edildi. Birliğin başına o sırada Sanayi-i Nefise Akademisi'nde öğretmenlik yapan Çallı İbrahim geçti. Avrupa'dan dönen on beş kadar genç sanatçı 1928'de Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği adı altında toplandı. Birlik ilk sergisini bir yıl önce Ankara'da

Levent Şahverdi Arşivi

Etnografya Müzesi'nde açmıştı. İkinci sergi İstanbul'da Cağaloğlu'ndaki Türk Ocağı'nda açıldı.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği kısa bir süre sonra dağıldı; boşluğu "D Grubu" doldurdu. Ancak Birlik Türkiye'de modern resmin temellerini attı. Çağdaş sanatın biçimlerinin Türk resim sanatının Batılı karakteri içinde kristalleşmesi 1933'de kurulan "D Grubu" topluluğu ile başladı. Nurullah Berk, Abidin Dino, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Cemal Tollu ve heykeltıraş Zühtü Müridoğlu grubun üyeleriydi. D Grubu zamanla katılan yeni elemanlar sayesinde genişledi. Sanat etkinliklerini sıklaştırdı. Çoğu zaman konferanslarla başlayan sergiler, Taksim Dağcılık Kulübü, Galatasaraylılar Yurdu, Şehir Tiyatrosu'nun komedi salonu, Beyoğlu Halkevi, Fransız Konsolosluğu gibi değişik kurumlarda açıldı. Modern sanatın değişik çizgilerini savunmakla birlikte, bir "ekol" savıyla ortaya çıkmayan D Grubu'nun birlikteliği on beş yıl sürdü.

Çağdaş Türk resim sanatının bir başka grubu 1940'lı yılların başında gündeme geldi. 30'lu yılların sonunda akademi büyümüş; orta ve yüksek devreli bir sanat eğitimi kurumu olmuştu. Eğitim kadrosu da aynı doğrultuda gelişerek Avrupa'dan çağrılan ünlü sanat adamlarını bünyesine almıştı. Mimari bölümünde Forhölzer, resim bölümünde Leopold Levy, heykel bölümünde Rudolf Belling, süsleme bölümünde Louis Sue bunların belli başlılarıydı.

Resim bölümü başkanı Leopold Levy kimi genç ressamları kendisine yardımcı seçmişti. Böylece eski hocalar İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Feyhaman Duran atölyelerine dokunulmaksızın Bedri Rahmi Eyüboğlu, Cemal Tollu, Zeki Faik İzer, Nurullah Berk, Sabri Berker öğretim kadrosunda yer aldılar. Leopold Levy'nin çalışmaları kısa sürede sonuç verdi. Atölyesinde çalışan gençlerden bir kısmı "Yeniler Grubu" adıyla toplandılar. Nuri İyem, Ferruh Başağa, Avni Arbaş, Selim Turan, Fethi Karakaş, Mümtaz Yener, Turgut Atalay, Nejat, Agop Arad, Haşmet Akal grubun önde gelen isimleriydi. D Grubu kurucularından Abidin Dino, Leopold Levy'nin atölyesinden olmamasına karşın "Yeniler"e omuz verdi. Yeniler Grubu'na göre sanat, özellikle de resim, toplumun sorunlarıyla yakından ilgilenmeliydi. Yaşamı yansıtmalı, halkın sevinç ve kaygısını dile getirmeliydi. D Grubu'nu bu açıdan eleştiriyor, Avrupa sanat eğilim ve tekniklerini ülkeye aktarmanın dışında pek bir işlev görmediğini; toplum sorunlarına yabancı kaldığını ileri sürüyordu. Grubun ilk sergisi 28 Mart 1940 yılında Gazeteciler Cemiyeti'nin Beyoğlu'ndaki lokalinde

Levent Şahverdi Arşivi

açıldı. Liman serginin ana konusuydu. Konu gerçekçi bir anlayışla ele alınmış, her türlü modern estetik kaygısından uzak durulmuştu. Yeniler Grubu 1955 yılına kadar İstanbul'da ona yakın sergi açtı. İlk sergilerinde savundukları toplumcu, gerçekçi çizgi giderek aşındı. Kimileri zamanla soyut denemelere girişti.

Cumhuriyet'in ilk onyıllarında devlet resim sanatının gelişmesi için bir dizi girişimde bulundu. Parti ile devletin bütünleştiği bir dönemde Cumhuriyet Halk Partisi ressamlar için "Anadolu Resim Gezileri" düzenledi. Bu geziler 1938 yılından itibaren dört yıl art arda gerçekleştirildi. Her yıl yaz aylarında on ressam ülkenin dört bir köşesinde görevlendirildi. Bu yörelerin doğa ve insanı tuvale geçirildi. Halkevlerinin onuncu kuruluş yıldönümü nedeniyle Ankara Sergievi binasında açılan "Yurt Resim Sergisi" bu tür bir çabanın ürünüydü. Bu sergide 400'e yakın tablo sergilendi. Kaba bir hesapla her ressam gezisinden on tablo ile dönmüştü.

Gezilere o günlerin sanat yaşamında yer alan tüm gruplar ve herhangi bir gruba bağlı olmayanlar katıldı. D Grubu, Güzel Sanatlar Birliği, Müstakiller birçok ressamını Anadolu'ya gönderdiler. Parti gezi ertesi "Birinci Resim Müsabaka Sergisi" adı altında bir sergi açtı. Gezi sırasında yapılan eserlerden 43'ünü ödüllendirdi. Keza Maarif Vekaleti de 25'ini satın aldı. Bu gezilerin amacı iki yönlüydü: Sanatkara ülkeyi tanıtmak, öte yandan halka sanatı ve sanatkarı sevdirmekti. Tek Parti döneminin halkçılık anlayışı Anadolu'yu ön plana alıyordu. Doğa Anadolu'nun ta kendisiydi. Anadolu'yu resmetmek halkla bütünleşmek anlamına geliyordu. Maarif Vekaleti'nin örgütlediği Devlet Resim ve Heykel Sergilerinin ilki 1 Kasım 1939'da Ankara'da Sergievi'nde açıldı. Bu sergiye Güzel Sanatlar Birliği, Müstakil Ressamlar, D Gurubu ve hiçbir grupta yer almayan sanatkarlar katıldı. Bundan böyle her yıl düzenli bir biçimde Devlet Resim ve Heykel Sergisi açıldı. 40'lı yıllarda hemen her yıl değişik kuruluşlar Ankara ya da İstanbul'da resimlerini sergilediler. Yeniler Grubu, Türk Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği, Güzel Sanatlar Birliği, D Grubu, Müstakiller eserlerini sık sık sergileme olanağı buldular. Ayrıca halkevleri de resim, heykel, fotoğraf, elişi sergileri açtılar. Ankara Halkevi Daimi Resim ve Heykel Galerisi toplumun değişik kesimlerine, bu arada orta öğrenim kurumlarına, eserlerini sergileme fırsatı verdi.

Cumhuriyetle birlikte resim sanatında genç sanatçılar ve eski ünlü ressamlar etkinliklerini sürdürürlerken Türkiye'de ilk anıt heykeller dikilmeye başladı. Bunlar önceleri yabancı sanatçıların yaptıkları Atatürk

Levent Şahverdi Arşivi

heykelleriydi. Cumhuriyet henüz heykeltıraşlarını yetiştirme sürecinde olduğu için bu anıt heykeller için yabancı sanatçılara başvurma gereği doğmuştu. Türkiye'deki ilk Atatürk heykeli Avusturyalı ünlü heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından yapıldı ve 1926'da Sarayburnu'nda açıldı. Onu yine Krippel'in Konya-Alaaddin Tepesi eteklerindeki Atatürk anıtı izledi. Üçüncü anıt heykel Ankara-Etnografya Müzesi önündeki Pietro Canonica'nın atlı Atatürk heykeliydi. Yine aynı sanatçının Atatürk'ün üniformalı boy heykeli Ankara-Sıhhiye Zafer alanına dikildi. Ulus Meydanı'ndaki Atatürk anıtı Heinrich Krippel'in üçüncü anıt eserini oluşturdu. Pietro Canonica'nın İstanbul- Taksim alanındaki Cumhuriyet anıtı 1928'de açıldı.

Bir Türk heykeltıraşı tarafından yapılan ilk Atatürk anıtı Amasya'da 1928'de gerçekleşti. Onu 1929'da Kenan Yontunç'un eseri Tekirdağ-Cumhuriyet alanındaki Atatürk heykeli izledi. Atatürk heykeli yapan diğer Türk heykeltıraşlar Nijat Sirel, Mahir Tomruk, Ali Hadi Bara, Nusret Suman'dı. Türk ve yabancı heykeltıraşlar yurdun dört yanını Atatürk heykelleriyle süslerken birçok ünlü Türk ressamı da Atatürk'ün çeşitli boyutlarda yağlıboya tablolarını yaptılar.

Türkiye'de grafik-afiş sanatının öncülüğünü İhap Hulusi Görey üstlendi. İlk afiş resimlerini Almanya'da çizdi ve orada basıldı. 1923 yılında Galatasaray Okulu'nda açılan bir resim sergisine Almanya'da yaptığı afişlerden altısıyla katıldı. Bu afişler Türkiye'de görülen ilk afişlerdi. İhap Hulusi 1925'te Türkiye'ye döndü. 1929'dan sonra kendi atölyesinde meslek çalışmalarını sürdürdü. Büyük kent duvarlarından köy kahvelerine kadar asılan afişleriyle ünlendi.

Türkiye'de fotoğraf sanatı Cumhuriyet'le birlikte önem kazandı. İlk fotoğraf sergisi 1929'da İzmir'de açıldı. Yine aynı yıl Ankara'da bir Ankara Fotoğrafçılar Derneği kuruldu. İstanbul'un eski ünlü fotoğrafhanelerinin büyük bir bölümü Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdürürlerken yeni yeni fotoğrafhanelerin açıldığı görüldü. Kemal Çakuş, Şükrü, Kenan, Remzi Ar, Cezmi Ar, Ferit İbrahim gibi tanınmış fotoğrafçıların yanı sıra Foto Süreyya, Foto Ferit İbrahim, Febüs, Weimberg, Jules Kanzler, Foto Rekor ve Othmar gibi ünlü fotoğrafhaneler etkinliklerini sürdürdüler.

Levent Şahverdi Arşivi

NÜFUS VE SAĞLIK, ÇOCUĞUN VE GENÇLİĞİN GÖZETİMİ VE TOPLUMSALLAŞMASI,

On yılı aşkın bir süre aralıksız savaş görmüş bir ülkede nüfus ülke yöneticilerinin önüne temel sorunlardan biri olarak çıkmıştı. Bir siyasal örgüt olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu üç yıllık devreden sonra, 1 Nisan 1923 tarihinde seçim yapılmasına karar verdi. Grubun seçim beyannamesi Dokuz Umde adını taşıyordu. Dokuz Umde, halk devleti ve hükûmetini esas alıyor, bu arada toplumsal yapıya önem veriyordu. Beşinci Umde'de "Sıhhat-i umumiyeye ve muavenet-i içtimaiyeye ait müessesat ıslah ve teksir edilecek ve sây ü ameli erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır" satırları yer alıyordu. Halkın sağlığı, sosyal yardım, çalışanların korunması gibi, nüfus yapısını doğrudan ilgilendiren sorunlar böylece dönemin siyasal söyleminde yer alıyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus konusunda farklı yaklaşımlar yoktu. Muhalefet ile iktidar partileri nüfus olgusuna aynı açıdan yaklaşıyorlardı. Beyanname ve parti programlarında benzer nüfus politikaları yer alıyordu. Türkiye'nin nüfusunu artırma ve bunun niteliğini yükseltme temel kaygılardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programının Siyaset-i Dahiliye bölümünde, 19. maddede, açıkça nüfus artışını savunuyordu: "Bir memleketin en büyük serveti nüfustan ibaret olduğuna kanaat-i kariyye taşıyan fırkamız nüfusumuzun teksirini ve en küçüğünden en büyüğüne kadar memleket evlâtlarından her ferdin hayat ve sıhhatinin muhafazasını en büyük gaye bilir."

Ekim 1927'de, Cumhuriyet Halk Fırkası Kongresi'nde oybirliği ile kabul edilen program beyannameleri, dahili, adli ve harici siyaset bölümünde nüfus politikasını şöyle tanımlıyordu. "Fırkamız, nüfus işlerini başlıca mesailden addeder. Pek uzun seneler mütemadi ve muntazam mesaiye ihtiyaç gösteren nüfus meselesi iktisadî, fennî, içtimaî ve siyasî noktayı nazardan mürekkep ve münkasim olduğu bütün cepheleriyle mütalaa

Levent Şahverdi Arşivi

olunmak ve yekdiğerini ikmal edecek müselsel tedabir-i mütemadiyen mevki-i tatbike koymak kararındayız. Mükemmel ve doğru tahrir-i nüfuslara istinat etmek lâzım gelir. Nüfus politikası fırkamızın en mühim bir faaliyet sahası olacaktır."

Bu tür bir politikanın uygulanışı kapsamlı bir uğraş gerektiriyordu. Toplumsal yapı her yönüyle nüfus politikasıyla bağlantılıydı. Yapılacak çalışmalar çok yönlü ve ayrıntılı olmalıydı. Bir yandan yasaların gücünden yararlanılırken öte yandan kültür ve eğitimle nüfus politikasının gerçekleştirilmesi vurgulanıyordu. Aile ve sağlık konularını nüfus politikasında ön planda yer alıyordu. Nitekim bu konuda nizamnamede şu satırlar izleniyordu:

"İçtimaî hayatımızda ailenin mahfuziyet ve resaneti istinat ettiğimiz esastır. Hürriyet ve halkçılık prensiplerinin menettiği her türlü müdahalâttan azade olan sağlam aile hayatı içtimaî sahada başlıca dikkat edeceğimiz mevzudur. Çocuk hayatı ile suret-i mahsusada alâkadarız. Çocukların muhafazası ile müstahsil ve aileye faideli olabilmesini mütemadiyen taharri ve takip etmek kararındayız. Bu suretle tevellüdatı memleketin başlıca servet ve mesnedi addediyoruz.

Mesâi sahasında ilk gayemiz memlekette sây'i ailede ve fertte çalışkanlığı teşvik ve teşci eylemektir.

Memleketin refah ve saadetinin teminine hâdim vasıta ve servetin her şeyden evvel ailede ve cemiyette tasarrufkâr olmakla tedarik edilebileceği kanaatini fırkanın bütün hatt-ı hareketlerinde takip edeceğiz. Hayat pahalılığına karşı usul dahilinde ve mütemadiyen mücadele etmek kararındayız.

Memleketimizin sıhhi şeraitini Hıfzıssıhha ilmî hudutu dahilinde ıslaha çalışlmak ve içtimâi marazlarla mütemadiyen mücadele etmek hıfzıssıhha kavaidine riayet için halkı musırran ve bilâfasıla tenvir eylemek ve bu hedeflere vasıl olmayı kolaylaştıracak sıhhî ve içtimaî kanunlar yapmak ve fennî müesseseler açmak ve muvakkat veya daimî surette çalışmak kabiliyetinden mahrum kalacakları himaye esbabını ihzar eylemek fırkamızın hedefleridir."

Nüfus, sağlık ve çocuk yaşamı 1931 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı'nda da ayrıntılandırılmıştı. Programın altıncı kısmı toplumsal yaşam ve halk

Levent Şahverdi Arşivi

sağlığına ayrılmıştı. Bu bölümde aile, çocuk hayatı, sağlık işleri ve salgın hastalıklar nüfus politikası açısından ele alınmaktaydı:

"1. Türk içtimaî hayatında âilenin mahfuziyeti esastır.

2. Nüfusumuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz.

3. Fırka çocuk hayatiyle suret-i mahsusada alâkadardır. Doğum evlerinin arttırılmasına çalışılacaktır. Amele mıntıkalarında kadın işçilerin çalıştıkları sahada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların arttırılmasına devam olunacaktır.

4. Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve malûller milletin vesayet ve himayesi altındadır.

5. Sıhhat işleri Fırkamızca hususî bir ehemmiyeti haizdir. Bu hususdaki mesai umumî ihtiyaçla mütenasip ve devamlı bir surette tevsi olunacaktır.

6. Sıtma, verem, frengi, trahom ve sair sarî hastalıklarla mücadele tedbirlerini genişletmeğe devam edeceğiz."

Cumhuriyet Türkiyesi nüfus konusunda Avrupa'ya duyarlıydı. 1930'lu yıllarda Avrupa'nın önemli ülkelerinden Almanya, Fransa ve İtalya'daki nüfus olaylarının yakından izlendiğini görülüyordu. Nüfus hareketleri, ülkelerin ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel gelişiminin başlıca unsuru olarak görülüyordu. Bir ülkenin nüfusunu arttırması o ülkenin güçlenmesi anlamına geliyordu. Özellikle Mussolini'nin nüfusla ilgili görüşleri Türkiye'yi kaygılandırıyordu. İtalya'nın yayılımcı özlemleri nüfus politikasıyla gündeme geliyordu. Birçok ülke nüfus arttırıcı önlemler alıyor, doğurganlığı özendirici politikalar izliyordu.

Türkiye'de de II. Meşrutiyet yıllarından itibaren nüfus hükümetlerin politikalarında ön sırayı işgal etti. Özellikle savaşlar nedeniyle ailelerin parçalanması doğurganlığı aşağı çekmişti. Bu amaçla evlilikler devlet tarafından özendirildi; evli çiftlere çocuk doğurmaları için ücret artışına kadar varan teşvik tedbirleri uygulandı.

Her şeyden önce ülke nüfusu yakından izlenmeliydi. 8 Eylül 1914 günlü Sicill-i Nüfus Kanunu'na göre bütün Osmanlıların kendilerini nüfus siciline kaydettirmeye zorunluluğu getirildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet hükümeti vatandaşlık kavramının gelişip yerleşmesi için büyük çaba sarf etti. Ülkede topraklarında yaşayanlarla devlet arasında yasal bağın bir göstergesi olarak, nüfus kütüklerine kayıt olma ve hüviyet cüzdanı alma zorunluluğu getirildi. Gerçi bu zorunluluk daha önce de vardı; ama uygulamada bir çok aksaklıklarla karşılaşılmıştı.

İnsanını tanıma, ona sahip çıkma ve hizmet verme isteği, yeni kurulan ulus-devletin sağlam bir temele oturtulmasını gerektiriyordu. Devletin güçlenmesi bireyine sahip çıkarak gerçekleşecekti. Halka verilecek hizmet, devleti siyasal-ekonomik-sosyal güce kavuşturacaktı. Bu nedenle devletin insan unsuruna gereken önem verilmeli, birey ya da vatandaş sahip olması gereken nitelikleri taşımalıydı.

Yeni bir toplum yapılanmasında bireylerinin niteliği kadar niceliği de önemliydi. Cumhuriyet Türkiyesi sayısallaşmaya ayrı bir önem verdi. Bakanlıkların, kendi alanlarında yararlı çalışmalar yapabilmeleri, büyük ölçüde istatistik bilgilere sahip olmalarını gerektirmekteydi. Bu açıdan nüfus kayıtları büyük önem taşıyordu. Bunlar, ilk istatistik bilgi kaynaklarıydı. Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, yer değiştirme, askerlik gibi olayların en azından sayısını doğru olarak bilmek bile, başlangıç için önemli bir adımdı.

Cumhuriyet'in ilk döneminde devlet bu konuda büyük çaba sarf etti. Medeni Kanun'un 39.maddesi, doğum olaylarının en geç bir ay içinde nüfus idarelerine bildirilmesi hükmünü getiriyordu. Köyler, gizli nüfusun yaygın olduğu alanlar olarak üzerinde ayrıca durulan bölgelerdi. 18 Mart 1924 tarihli Köy Kanunu muhtarlara, nüfus olaylarını her ay nüfus idaresine bildirme yükümlülüğü getirerek aksi halde ceza uygulanacağını bildiriyordu.

Özellikle üzerinde durulan konu doğumlardı. Hangi şartlarda olursa olsun, devlet, doğan bütün çocuklara sahip çıkma kararındaydı. Ana ve babası veya bunlardan biri belli olmayan çocuklara sahip çıkılması ve bunların ileride toplumla uyum içinde üretken ve onurlu bir yaşam sahibi olmaları için yasal düzenlemeler yapıldı. Çocuğun nesebi ile ilgili olarak alınan kararlar nüfus politikasını destekler nitelikteydi. Medeni Kanun'a göre anası, babası bilinmeyen çocuğa hükümet sahip çıkacaktı. 241. madde boşanmadan itibaren 300 gün içinde doğan çocuğun babasının koca olacağını; 247. madde evlilik haricinde doğan çocukların nesebi, anne ve

Levent Şahverdi Arşivi

babasının birbirleriyle evlenmeleri halinde kendiliğinden sahihleşeceğini; 249. madde birbirleriyle evlenmeyi vaat edip de birinin vefatı veya evlenemez duruma düşmesi nedeniyle evlenemeyen ana ve babaların çocuklarının nesebi, diğerinin isteği veya çocuğun başvurması üzerine, hakim tarafından sahih duruma geçeceğini hükme bağlıyordu.

252. madde ile, nesebi tashih edilen çocuk, anne ve babasına ve onların akrabalarına karşı ayniyle nesebi sahih olan çocuğun hukukuna sahipti. 259. madde ise, nesebi sahih çocuk, babasının ismini taşır ve onun vatandaşlık haklarına sahip olduğu hükmünü getirmekteydi.

Nüfus sorununa hükümet yasal düzenlemelerle çözüm getirmeye çalışırken, nüfus arttırmaya yönelik politikalar basında da geniş bir destek buluyordu. Yunus Nadi, Burhan Asaf, Sadri Ertem gibi yazarlar nüfus sorununa sık sık değiniyor, çocuğun ulus inşasında ne denli önemli olduğunu vurguluyorlardı. 1930'lar nüfusla ilgili araştırmaların arttığı yıllardı. İçerdeki uygulamaların başarı oranları dışarıdaki nüfus olayları ve takip edilen nüfus politikaları ile karşılaştırılıyordu. Kemalizm'in ideolojisini kurgulamaya çalışan *Kadro* dergisinde ülke asla durmaksızın oğul veren bir arı kovanına benzetiliyordu . Burada nüfus hızla artıyor. Savaşlar, ölümler, göçler hızla birbirini takip ediyordu. Kadro'ya göre Batı tekniğinin, kültürünün Asya'ya girişi, nüfus hareketleri üzerinde olumlu etki yapmıştı. Japon ve Çin'in nüfusları, Avrupa ticareti ve modern tekniğini kullanmasından sonra hızla artmıştı. Türkiye'nin ana sorunu doğan çocukları yaşatmaktı. Doğum oranı binde 53, ölüm oranı binde 48'di. Nüfus artışı bu nedenle sınırlı kalıyordu. Teknik seviye yükseltilip, modern kültürün gerekleri uygulanarak Türkiye'nin nüfusu hızla arttırılabilirdi. Bu da halk sağlığının en yaygın bir biçimde bilinmesini ve uygulanmasını gerektiriyordu.

Cumhuriyet yıllarında uygulanan sağlık politikasının nüfus üzerinde olumlu etkileri kısa süre sonra görülmeye başladı. Bulaşıcı hastalıklarla savaş gündemin ilk maddesini oluşturdu. Cumhuriyetin ilk yıllarının popüler yazarlarından Burhan Cahit Morkaya bu konuda şunları yazıyordu: "İsmet Paşa hükümeti asırlardan beri ihmal edilen Türk ırkının sıhhati ile alakadar olmayı vazife bilmiştir. Türk köylüsü veremin, sıtmanın, trahomun, frenginin aman vermez hamleleri altında bakımsız, perişan bir halde idi. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Teşkilâtı on yıl içinde o kadar geniş bir şebeke halinde memlekete yayılmıştır ki, bugün bu teşkilâtın yardımından uzak bir köşe kalmamıştır".

Levent Şahverdi Arşivi

Burhan Cahit'e göre, bireyin sağlığı ailenin sağlığı demekti. Ailelerin sağlığı bir köy, kasaba veya şehrin sağlığını oluşturuyordu. Bunların hepsi de bir ülkenin, daha doğrusu bir ulusun sağlık düzeyini oluşturacaktı.

Ülkü dergisinde "Halk Sıhhati" başlığı altında çıkan bu yazıda hükümet politikası övülüyor, ancak bunun olumlu sonuçlar vermesinin, halkın bu konuda bilinçlenmesine bağlı olduğu vurgulanıyordu. Sağlık gelişmişlik düzeyiyle bağlantılıydı. Avrupa'da ortalama ömür uzunluğunun 25 yıldan 55-57'ye çıktığı halde, bu oranın Hindistan'da 23 idi. Yazının devamında sağlıklı gençlerin beden ve ruh olgunluğuna eriştikten sonra evlenmeleri, doğacak çocuğun anne sütüyle beslenmesinin sağlık açısından çok daha iyi olacağı, okul çağında ise artık çocukların sağlığından okulun, dolayısıyla devletin sorumlu olduğu, spor yaptırılarak gençlerin cinsel gelişmelerinin denetim altında tutulabileceği vurgulanıyordu. Amaç halka sağlık eğitimi vermekti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık politikası bir yandan salgın hastalıklarla mücadeleyi sürdürürken diğer yandan gürbüz çocukları yetiştirilmesini amaçlıyordu. Diplomasız ebelerin çalışmaları yasaklanmıştı. Ülkenin değişik yörelerinde Gürbüz Çocuk Müsabakaları düzenleniyor, Himaye-i Etfal Cemiyeti bu konuda her türlü propaganda aracından yararlanıyordu.

Nüfus politikası kısa sürede ulusal politikaya dönüşmüştü. Şevket Süreyya Türk kadınını dünyanın en doğurgan kadını olarak görüyordu. Ancak uygar dünyada çocuğun, en çok Türkiye'de israf edildiği gorülüyordu. 14 milyonluk ülke halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkarılmazsa, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli ulusları karşısında var olabilmenin tehlikeli bir boyut kazanacağını vurgulayan Şevket Süreyya'ya göre "Türkiye'de çocuğun korunuşu ve nüfusun çoğalışı meselesi, Türkiye'nin iktisadî terakkisi, geniş nüfus temerküzlerine imkân veren müterakki bir iktisat tekniğinin Türk künyesine tatbiki, millî terbiyenin, millî hukuk telâkkilerinin, Türk çocuğunu ve Türk nüfusunu koruma endişesiyle telif ve tanzimi suretinde ancak hallolunabilir"di. Önlemler alındığında sonuç "ileri teknikli, tok, şen ve kalabalık" bir Türk ulusuydu.

Cumhuriyet yıllarında bireyin, ulusun veya devletin çıkarlarının söz konusu olduğu doğum ve ölüm kayıtlarının gerçeğe en yakın olarak kaydedilmeye çalışılmıştı. Devlet artık insanını beşeri sermayesi olarak görmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

KADIN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ, KADIN KİMLİĞİ VE KAMUSAL ALAN, KADINLARA SİYASAL HAKLAR

Tüm bu gelişmeleri taçlandıran bir başka gelişme kadının yeni toplumsal düzendeki konumuydu. Türkiye'de toplumsal devrimin en önemli halkasını kadın oluşturmuştu. Cumhuriyet'in gündeme getirdiği temel dönüşümlerden biri kadının konumuyla ilgiliydi. Çağdaş toplum kadın-erkek ilişkilerinde geleneksel yapının çözülmesini ve eşitliğin yasal düzenlemelerle güvence altına alınmasını gündeme getiriyordu. Cumhuriyet kadından yanaydı.

Türkiye'de kadın hareketi II. Meşrutiyet yıllarında başlamıştı. Bu dönemde feminizm diye bilinen hareket iki ana kaynaktan esinleniyordu. Bunların ilki ulusal düşüncenin eşitlikçi açılımıydı. "Musavat-ı tamme" ya da eşitlik, hürriyet ile birlikte Meşrutiyet'in gündemini oluşturan iki temel kavramdı. Eşitlik düşüncesi Osmanlı'da hukuk açısından Tanzimat'tan beri vurgulanan bir hususta. Ancak cinsiyet ayrımını sorgulayan bir eşitlik ancak Jön Türk düşüncesinde filizlenmişti. Feminist hareketin düşünsel boyutu yanı sıra savaş yıllarının somut koşulları Türkiye'de kadının toplumsallaşmasına ortam hazırlamıştı. İşgücü açığı her türlü bağnaz düşüncenin üstesinden gelmiş, kadın ister istemez kamusal alanı erkekle paylaşmak durumunda kalmıştı. İlk kadın yazarlar II. Meşrutiyet yıllarında ünlenmiş, kadın toplumda giderek etkin bir konum elde etmişti. Bu örgütler ilk aşamada, Batı'da da olduğu gibi, yardım derneği görünümündeydi. Ancak, aralarında Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan gibi kadın-erkek eşitliğini savunan ve kadının kısa sürede dış dünya ile bütünleşmesini ya da toplumsallaşmasını gündemine alan radikal örgütler de vardı.

Türkiye'de ulusal kimliğin oluşmasında Balkan Harbi önemli rol oynadı. Nitekim kadının da siyasetle yakın ilgisi Balkan Harbi ile başladı. Bu sıralarda Darülfünun konferans salonunda verilen konferanslarda ülkenin karşılaştığı sorunlar, çözüm yolları çok yönlü olarak tartışıldı. Cihan Harbi

Levent Şahverdi Arşivi

yılları, gerek Batı'da, gerekse Türkiye'de kadını ülke sorunlarıyla bütünledi. Topyekun savaş kadını bilfiil seferber etti; cephe gerisinde ve zaman zaman cephede kadın erkeklerle birlikte vatan savunusunu üstlendi. Türkiye'de bunun somut örneği Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi ve Birinci Ordu Kadın Taburu'ydu.

Mütareke yıllarında kadınların siyasi faaliyetleri daha da yoğunlaştı. 1919 1 Şubatı'nda çıkmaya başlayan aylık kadın gazetesi *İnci* Milli Kongre'de yer alan kadın temsilcileri şu satırlarla açıklıyordu: "Milletin hukuk ve menâfiini müdafaa etmek, müstakil bir millet olarak mevcudiyetini tasdik ettirmek üzere şehrimizde bulunan cemiyet, heyet ve fırkaların kaffesinin iştirakiyle bir 'Milli Kongre' vücuda geldi. Daha düne kadar hayata iştirak ettirilmeyen ve memleketin mukadderatıyle alakadar görülmeyen kadınlarımız, bu defa milletin hayat ve menâfiini müdafaa ile meşgul olacak olan bu kongreye birer murahhas gönderdiler. Milletin atisine ait olan mesaide erkeklerle el ele verdiler. Bu görünmeyen hadise, kadınlığın umumi hayatında ihraz etmekte (kazanmakta) bulunduğu mevki'i irae itibariyle dikkate şayan olmaktan hali değildir."

Cihan Harbi birçok ülkede kadın hakları açısından dönüm noktası oldu. Dünya Savaşı'nda hemen her ülkede kadın erkekle birlikte savaşın tüm yükümlülüklerini üstlenmiş; üretmiş ve aynı zamanda bilfiil askerlik yapmıştı. 1910'lu yılların süfrajet ya da kadın hakları hareketi önemli kazanımlar elde etmişti. Birçok ülkede kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştı. Türkiye'de de Milli Mücadele yıllarında kadının etkinliği cephe gerisinden ön saflara doğru kaydı. Milli Mücadele, hiç olmazsa cephe gerisinde, kadın erkek ayırımı gözetmedi. Kadın savaşla bütünleşti. Bilfiil savaşı yaşadı.

1910'lu yılların dünya feminist hareketi sonuç doğurmuş, birçok ülkede kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmıştı. Kadının, özellikle savaş yıllarında gösterdiği yararlılık bu hakların elde edilişinde önemli bir rol oynamıştı. I. Dünya Savaşı'nda hemen her ülkede kadın savaşın tüm yükümlülüklerini üstlenmiş, bilfiil askerlik yapmış; üretmiş; savaşmıştı. Süfrajet hareketi başarıyla sonuçlanmıştı.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin belki de en kökten dönüşümü kadınlara dönük yönüydü. Toplumsal dokunun Batı'yla olan tüm farklarına karşın Cumhuriyetçi kadro güçlü bir atılım içersindeydi. Türk kadını da Meşrutiyet deneyimleri doğrultusunda bu çizgide çaba sarf ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim bu çaba toplumsal cinsiyet ayırımıyla parti, o günkü adıyla "fırka" kurmaya kadar vardı. Türkiye'de siyasi anlamda kadınların örgütlenişi Milli Mücadele ertesine rastladı. Daha Halk Fırkası ve Cumhuriyet kurulmadan, 1923 yaz aylarında Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştu. Kadınlar Halk Fırkası, Haziran ortalarında Darülfünun'da toplanan "kadınlar şurası"nda şekillenmişti. Nezihe Muhittin'in başkanlığında oluşan parti ikinci reisi Nimet Remide, mes'ul murahhası Latife Bekir, kâtib-i umumisi Şükufe Nihal'di. Yönetimde ayrıca Matlube Ömer (veznedar), Saniye (muhasebeci) ve üye olarak Nesime İbrahim, Zaliha, Tuğrul ve Faize hanımefendiler görev adılar.

Fırka'nın hükümete verdiği beyannamede "memleketin her noktasında siyasî, ictimaî ve iktisadî bütün mesâilde kadının dolayısıyla veya doğrudan doğruya dahl ve tesirinden azade kalmış bir keyfiyet bulunmamasına rağmen bu mesainin gözle görünür derecede bariz olmadığı" vurgulanmakta, "yer yer tecelli eden kadın mevcudiyet ve şahsiyetinin kitlevî bir şekle ifrağı" gereğine değinilmekteydi. Ülkenin gerçek saadet ve kurtuluşunu sağlayacak umdeler etrafında toplanan kadın aleminin toplum yaşamında etkin bir güç olacağı kaydedilmekteydi.

Her ne kadar fırka adını taşıyorsa da Kadınlar Halk Fırkası'nın ana hedefi "siyasi" nitelikte değildi. Siyasal haklar ergeç kazanılacaktı; ancak kadınlar için öncelikle toplumsallaşma ve eğitim önemliydi. Nitekim, fırkanın kuruluşuna geniş yer veren dönemin kadın dergilerinden *Süs* "yeni fırka isminden zannolunduğu gibi siyasi cereyanlara dahil olmak arzusunda değildir" diyordu. Dergi Fırka'nın amaçlarını şu şekilde özetliyordu: "Muhterem heyetin her şeyden evvel emeli kadınlık alemini bu harekete muktedir bir dereceye terfi' ettirmek, ve bilhassa memleketin ictimaî ve iktisadî terakki gayelerinin tahakkukunu temin etmektir. Bunun için bidayette kadınları tenvir, onları müstakbel vazifelerine ihzar etmek (hazırlamak) arzusundadırlar. Bu vazifeler ise, evvela analık ve sonra da aile kadını vazifeleridir."

İkinci başkan Nimet Remide *Tanin*'e verdiği bir demeçte, Fırka'nın Anadolu'da cehalet ve taassupla mücadele edeceği söylüyordu. Fırka "hemşire"lerini Anadolu'nun en ücra köylerine kadar gönderip Anadolu kadınını aydınlatacak, ona "Garb'ın terakkiyyat-ı hâzırası"nı, ya da bugünkü dille Batı'nın ulaşmış olduğu ilerlemeleri gösterecekti. Böylece Anadolu'da kadının yaşamı düzelecek; aile örgütü yepyeni bir veçhe kazanacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Fırka genel sekreteri Şükufe Nihal ise Kadınlar Halk Fırkası'na daha geniş bir uğraş alanı çiziyor ve kadının siyasal haklarını savunuyordu: "Kadınlar Halk Fırkası'nın programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha uğraştığımız gibi, kadının ictimaî, iktisadî ve bilahare siyasî sahalarda haklarını, inkişaflarını temin etmektir." Diğer bir deyişle "siyasi" haklar programın uzak hedefleri arasındaydı. Şükufe Nihal'e göre Fırka er geç kendi temsilcilerini Meclis'te görecekti: "Kadınlar Halk Fırkası, bugünkü mebusları kendi tarafından müntehib mebuslar gibi telakki etmekte ve kendilerine hürmet ve itimad beslemektedir. Lâkin gittikçe benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbet bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyariyle (seçimle) vermeyi ve hatta kendisine taalluk eden meselelerin müdafaasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir. Türk kadını, hiç bir zaman mütecellidâne (ayak direme) hareketlerde bulunmamakla beraber mukaddes gayesine varmak için çok azimkâr ve çok fedakâr olmayı kendisi için bir fazilet telakki etmiştir..."

Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşu basında farklı yorumlara neden oldu. Ancak, fırka sözcüğü özellikle erkeklerce yadırganır: Hüseyin Cahid bu konuda yapılan ankete şu yanıtı verdi: "Kadınlar Halk Fırkası ? Kadınların fikri ve ictimaî tealisini temin için cemiyet halinde çalışmak isteyen bu hanımlar siyasi bir isim intihâb etmeselerdi belki maksatlarını daha iyi ifade etmiş olurlardı. Her halde bu gibi teşebbüslerden hiç bir zaman zarar gelmeyeceğine eminim."

Keza , Celâl Sahir kadın erkek eşitliğinden yana olduğunu kaydederken, "kadın inkişafı yolunda atılacak adımların şuurlu ve ihtiyatlı" olması gerektiğini, fırka kurmak gibi girişimlerinin hedefi şaşırtacağını ileri sürüyordu: "Kadınlar Halk Fırkası tabirine gelince bunu hiç anlayamadım. Bizde bugün siyasi bir tek fırka var: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti. Ehemmiyetsiz ferdi gayret ve muhalefet müstesna olmak üzre karşısında müteazzi hiçbir siyasi hasım olmaksızın intihabâtı o idare etti. Bu heyetin ileride Halk Fırkası'na inkılâb edeceğine dair büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa'nın nutuklarında, beyannamelerinde ve bazı gazete makalelerinde fıkralar gördük."

Kadınların siyasal düzeyde örgütlenme girişimleri Ankara'nın ulus-devletin kuruluş aşamasında tek-parti modelini benimsemesi üzerine onay alamadı. Toplumu cinsiyet esasına göre bölen bir fırka günün koşullarına

Levent Şahverdi Arşivi

uygun düşmüyordu. Hem "halk fırkası" kuruluş aşamasındaki partinin adıydı. Her ne kadar başına "kadın" sözcüğü eklense de, bir başka örgütün bu adı kullanması doğru olmayacaktı. Ankara tüm ulusu kapsayacak Halk Fırkası hazırlıkları içersindeydi. Parti kuruluş çalışmaları sekteye uğratılan kadınlara Ankara cemiyet kurmaları önerdi. Nitekim bir süre sonra, 7 Şubat 1924 günü, yine Nezihe Muhittin'in öncülüğünde Türk Kadın Birliği doğdu.

Türk Kadın Birliği, kadınlığı "fikri ve içtimai sahalarda yükselterek" çağdaş ve ileri bir düzeye ulaştırmayı amaçlıyordu. Bu nedenle genç kızlar gerçek bir anne, o günkü deyişle "hakiki valide" olarak yetiştirilmeliydi. Kadınlık dünyasındaki derin toplumsal yaralar sarılmalı; dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklarına yardım edilmeli; kadınlar iş hayatında özendirilmeli ve üretken kılınmalıydı. Faaliyet yıllarında Kadın Birliği, *Türk Kadın Yolu* adlı bir dergi yayımladı. Anadolu'dan İstanbul'a okumaya gelen genç kızlara yardım elini uzattı. Fakir ve kimsesiz öğrencilere yemek çıkardı. Yabancı dil öğrenmek isteyen kadınlar için kurslar açtı.

1927'de Kadınlar Birliği tüzüğüne bir madde ekleyerek kadınlara siyasal haklar sağlamayı amaçladı. Ankara'nın görüşü alınmaksızın tüzükteki bu değişiklik başlangıçta tereddüd uyandırdı. Ancak, İstanbul Vilayeti Hukuk İşleri Müdürlüğü sakınca görmeyerek tüzüğü yeni şekliyle onayladı. Yaklaşmakta olan 1927 seçimlerine kadınların da katılması Birlik bünyesinde tartışıldı. Üyelerin bir kısmı Halk Fırkası'ndan aday gösterilmesini, diğer bir kısmı ise Anayasa'da yer almadıkça böyle bir girişimin sonuç vermeyeceğini ileri sürdü. Çoğunluk kararıyla Halk Fırkası adına aday gösterilmesi uygun görüldü. Birlik başkanı Nezihe Muhittin bu bağlamda "İnkılapları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bu hakka bizler de her vatandaş gibi katılacağız. Kanunlar, sosyal hayatın ihtiyaçlarına intibak eder" diyordu.

Ancak, Anayasa'da seçime katılacak olanların erkek olmaları gerektiği açıkça belirtildiğinden Kadın Birliği'nin dileği geri çevrildi. Bunun üzerine Birlik, İstanbul Vilayeti Hukuk İşleri Müdürü Kenan Bey'i, feminist olduğu gerekçesiyle, kadınlar adına Halk Fırkası'na aday olarak önerdi. Basında kadınların seçme-seçilme hakkı tartışılırken, konu Büyük Millet Meclisi'nde de gündeme geldi. Milli Savunma Bakanı Recep (Peker) kadınlara seslenerek "mademki Türk vatanı ile ve mukadderatı ile fiili olarak meşgul olmak dileğindesiniz, o halde bu fiili meşguliyetin başka bir

Levent Şahverdi Arşivi

şerefli cephesi vardır ki, sizi oraya davet ederim" diyerek kadınları askerlik hizmetine çağırdı. İlginçtir, Recep Bey, 1924'te Anayasa tartışmalarında kadınların seçimlere katılmalarını savunmuştu.

Kadınlara ilk siyasal hakları 3 Nisan 1930 günlü Belediyeler Kanunu verdi. Ardından 1934 yılında, Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşının verdikleri bir anayasa değişikliği teklifi ile kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınıyordu. 1 Mart 1935'te toplanan beşinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde on sekiz kadın milletvekili yer alıyordu.

Yine aynı yıl, Uluslararası Kadınlar Birliği, ya da l935 Türkçesiyle Arsıulusal Kadınlar Birliği on ikinci kongresi İstanbul'da toplanıyordu. Bu kez ev sahipliğini Türk Kadınlar Birliği üstlenmişti. Türkiye kadın tarihi açısından bu kongrenin çok anlamlı bir yeri vardı. Uluslararası Kadınlar Birliği ilk kez 1902'de Washington'da toplanmıştı. Bu tarihten beri birliğin gündeminin ilk maddesini kadınların siyasal hak ve özgürlükleri oluşturmuştu. l904'te Berlin'de, l906'da Kopenhag'da, l908'de Amsterdam'da, l909'da Londra'da, 1911'de Stokholm'de, 1913'te Budapeşte'de sürekli kadınların seçme seçilme hakları savunulmuştu. 1920 Cenevre Kongresi'nde yirmiden fazla ülke kadınına seçme seçilme hakkının verildiği ilan edilmişti. 1923 Roma Kongresi'nde Amerika kadınlarının seçim hakkını elde ettikleri kaydedilmişti. 1926'da, Paris'te Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarına yardımcı olmak ve barışı savunmak üzere kadınların siyasal haklarını hangi yönde kullanmaları gerekeceğini incelemekle yükümlü bir daimi komisyon kurulmuştu.

Siyasi hakların elde edilmesiyle feminist hareket kısmen hedefine ulaşmış ve bu nedenle de 1920'li yıllarda hızını görece yitirmişti. Ardından, Nasyonal Sosyalist hareket feministlere büyük darbe indirdi. Nasyonal Sosyalizm "erkek" ağırlıklıdır ve feministlere ters düşüyordu. Kadın erkek eşitliğini yadsıyor ve kadının yaşamını biyolojik ve ailevi işlevlerle sınırlıyordu. Kentleşme ve modernizme karşı tavır koyan Nasyonal Sosyalist ideoloji için ideal kadın çocuk üreten ev kadınıydı. İş yaşamında kadına ancak "kadınca" işler yaraşırdı. Siyaset kadınlar için uygun bir uğraş değildi. Nazi kadın örgütünün işlevi kadını geleneksel alanına, "doğal" görevlerine geri döndürmekti. 1933'de işsiz erkeklere istihdam yaratmak için kadınların ücretli iş alanlarından çekilmeleri beklendi. Kadınlar üniversitelerden uzak tutuldular. "Ev kadını yılı", "evlenme kredileri", "çocuk ikramiyeleri" Nasyonal Sosyalizmin kadını eve

Levent Şahverdi Arşivi

kapamaya yönelik girişimleriydi. 1933 Nisan ayında Alman Kadın Birlikleri Federasyonu'nun Nazilerin kurduğu kadın kitle örgütüne katılması istendi. Tüzüğün böyle bir katılıma el vermeyişi nedeniyle Federasyon kendini feshetmek zorunda kaldı.

1930'ların ortalarında Batı demokrasilerinin gündeminde barış ilk sırada yer alıyordu. İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler iktidardaydılar ve silahlanmaktaydılar. Totaliter ve otoriter rejimlerde kadın hareketinin sınırlanması, hatta kadın derneklerinin kapatılması feministleri doğal olarak daha geniş siyasal faaliyet alanlarına çekmişti. Bundan böyle, demokrasi ve barış, kadın özgürlüğü sorunun ayrılmaz bir parçasıydı. İki dünya savaşı arası demokrasinin dünya ölçeğinde darbe yemesi, 1930'larla birlikte silahlanma yarışı ve ufukta yeni bir savaşın belirtileri kadını ister istemez aktif siyasete yöneltti. Totaliter ve otoriter rejimlerde kadın hareketinin sınırlanması, hatta kadın derneklerinin kapatılması feministleri doğal olarak doktriner sorunlara sevk etmişti. Bundan böyle, demokrasi ve barış, kadın özgürlüğü sorunun ayrılmaz bir parçasıydı. İki dünya savaşı arası demokrasinin dünya ölçeğinde darbe yemesi, 1930'larla birlikte silahlanma yarışı ve ufukta yeni bir savaşın belirtileri kadını ister istemez aktif siyasete yöneltmişti.

1935 Türkiye kadın tarihi açısından önemli bir yıldı. Uluslararası Kadınlar Birliği, ya da l935 Türkçesiyle Arsıulusal Kadınlar Birliği on ikinci kongresini İstanbul'da yaptı. 18-24 Nisan l935 günleri arası Yıldız Sarayı'nda toplanan kongrenin ev sahibeliğini Türk Kadın Birliği üstlendi. Posta ve Telgraf İdaresi kongre nedeniyle Merasim Köşkü'nde bir posta ve telgraf merkezi açtı. Kongre anısına on beş pulluk bir seri pul bastı. Tüm Nisan ayı boyunca gazeteler, dergiler kadın sorununa ve kongreye geniş yer ayırdılar. Yayın organlarında Feminizm Kongresi diye nitelenen toplantıyı, Batı basını gönderdiği muhabirlerle günü gününe izledi.

Türkiye'nin seçilişinin ardında Türk kadınının siyasal haklarının verilişi yatıyordu. Batı'da birçok ülkede kadınlar siyasal haklardan yoksunken, Türkiye gibi, daha 20. yüzyılın başında kadının toplum yaşamına kapalı olduğu bir ülkede, seçme seçilme hakkını elde etmesi dünya kadın hareketi için örnek gösterilecek bir gelişmeydi. Nitekim kongreye katılan delegeler bu noktayı sık sık vurgulamışlardı. Uluslararası Kadın Birliği Merkez Bürosu Genel Sekreteri Katherine Bompas'a göre Türk kadınına verilen hak ve özgürlükler bütün dünya kadınları için çok cesaret vericiydi ve mücadelelerinde onlara yardımcı olacak bir güçtü. Genel sekreter "Biz

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupalı kadınlar Türk kadınlarına cidden gıpta ediyoruz" diyordu. Uluslararası Kadın Birliği Başkan Vekili Manüs, Türkiye'nin "kadın işlerinde en ileri safta yürüyen bir memleket" olduğunu kaydediyordu. İsviçre delegesi ve Uluslararası Kadın Birliği sekreterlerinden Emilie Gourd "Türk kadınını çok kıskanıyorum" diyordu. Bayan Gourd'a göre, Türkiye'de toplumsal ve hukuki açıdan kadın erkek arasında fark kalmamıştı. Mısır Heyeti başkanı Madam Hoda Şaravi Paşa "Şark'ta kadınlığın kurtuluşunu Atatürk'e borçluyuz" diyordu. Bir Kadınlar Cemiyet-i Akvamı'nın (Kadınlar Milletler Cemiyeti'nin) kurulmasını öneren Madam Hoda, "Türkiye kadına hakkını veren ilk memleket olduğu" için Kadınlar Cemiyet-i Akvamı'nın İstanbul'da kurulmasını öneriyordu. Tüm dünyanın gözleri Türkiye'nin üzerindeydi; Türkiye'deki gelişmeler Doğu ülkelerinde ve bütün dünyada kesin etkisini gösterecekti. Bulgar delegesi Madam Iborof Türk kadınına siyasal haklarını veren Atatürk'e teşekkür ediyor ve Türkiye'deki gelişmelerin Balkanlar'da büyük etki doğuracağına işaret ediyordu. Atina'da çıkan Akropolis Gazetesi Türkiye'deki gelişmeleri şu satırlarla yansıtıyordu:"Kim umardı ? On beş sene evvel kime söylesen bütün kalbiyle gülmekten katılmazdı ? Türk kadını, harem hayatının mahpus, esrarengiz, yanına yaklaşılmaz hanımı bugün dünyanın feministlik tacını tutuyor !"

Kongre 18 Nisan sabahı İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın açış konuşmasıyla başladı. Ardından kürsüye gelen Türk Kadın Birliği Başkanı Latife Bekir Işık "son zamanlara kadar yalnız erkeklere mahsus olan medeni ve siyasal bütün haklardan büyük şefimiz Atatürk'ün sayesinde bugün müstefid bulunan (yararlanan) Türk kadınlığı" adına söz aldığını belirtti. Latife Bekir'e göre, Atatürk, harem dışında hiç bir toplumsal değeri olmayan ve gelenekler içinde büyütülen Türk kadınını, kendisini boğmakta olan örtüyü atmağa ve erkeğin yanında hakkettiği mevkiini almaya davet etmişti. Bundan böyle Türkiye'de kadın sorunu yoktu. Erkek gibi kadın da "bir tek Şef'in idaresi altında" ülkenin iyiliği için çalışacaktı. Sözlerini bitirirken "Türk kız kardeşlerinizin dileklerini yerine getiren Dahi bizim için yalnız bir vatan kurtarıcısı değil aynı zamanda Türk kadının kurtarıcısıdır" diyordu.

Latife Bekir'in konuşması ardından, kongre başkanının önerisi üzerine Atatürk'e şükran telgrafı çekilmesine karar verildi. Corbett Ashby imzalı telgrafta "Uluslararası On İkinci Kadınlar Kongresi size gösterdiğiniz teveccühten dolayı en samimi teşekkürleri ve Türk kadınlığına bahşettiğiniz serbesti için sevincini arz eder" satırları yer alıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

1935 Türkiye'de feminist oluşumun ilk evresini kapıyordu. Seçme-keçilme hakkı kazanılmış, kadın meclise girmişti. Eğitimde giderek kız öğrencilere olanak sağlanmış, hakimlik, avukatlık, doktorluk gibi eskiden erkeklere hasredilmiş birçok meslek kadınlara da açılmıştı. Ancak otuzlu yılların giderek kapanan siyasal yapısı Türkiye'yi de etkilemişti. Birçok örgüt gibi Kadınlar Birliği de kapanmak zorunda kalmıştı.

Feminist oluşumun ikinci evresi II. Dünya Savaşı sonrası başladı. Katılımcı, çoğulcu bir yapıya yöneliş kadınları da aktif konuma soktu. Kadın örgütleri ve, sınırlı da olsa, siyasal partiler kadını toplumsal mekâna çekti. Türkiye'nin giderek sanayileşmesi özel alan olan ev dışında çalışan kadın sayısını sürekli arttırdı. Ancak bu kez verilecek uğraş farklıydı. Giderek kırsal kesimi çözülen bir Türkiye'de toplumsal yaşamda çok yönlü eşitlik söz konusuydu. Kazanılan siyasal haklar toplumsal haklarla desteklenmediği sürece güdük kalmaya mahkumdu. Hukukun belirlediği topluma benimsetmek ayrı bir beceri gerektiriyordu. Zira bu bir zihniyet değişimi anlamına geliyordu. Bu tür bir zihniyet değişimi ise yasaların ötesinde yapısal dönüşümleri gündeme getiriyordu. 50'li yıllar suskun bir dönemdi. 60'larda Batı'daki feminist hareketin kapırdanışıyla birlikte Türkiye'de de hareketlenme başladı. 70'lerin sonu ve 80'li yıllar yeni bir evreyi simgeliyordu. Türkiye'de son yılların feminist gelişim kentleşen, kentlileşen, anonim bir toplum dokusunun; hızlı başkalaşan bir toplumsal yapının gündeme getirdiği bir olguydu . Başlangıçta feminist hareket karşı-kültür ögesi gibi görülse de zamanla geniş bir kamuoyu oluşturmayı başarmıştı.

SONUÇ : CUMHURİYET VE DEMOKRASİ - SAVAŞ ERTESİ YENİ BİR DÜNYA

Türkiye II. Dünya Savaşı yıllarında savaş dışı kalmışsa da savaşın tüm olumsuzluklarını yaşamıştı. Savaşın sona ermesiyle çoğulcu, demokratik, parlamenter bir düzen kuruluyor; giderek liberalleşen ekonomik politikalarla dışa açılınıyordu. Ancak, demokrasi deneyim gerektiriyordu;

Levent Şahverdi Arşivi

özellikle 50'li yılların ikinci yarısında İç siyasette çoğulculuk sancılı bir dönem geçirdi. Demokratik, parlamenter yaşam zaman zaman tıkandı. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve diğer siyasal partiler Türk siyaset yaşamında iktidar-muhalefet ilişkilerinin ne denli engebeli bir yol olduğunu kanıtladılar.

Öte yandan, II. Dünya Savaşı ertesi dünya konjonktüründeki olumlu gelişmeler, ABD'nin ilk dünya savaşında olduğu gibi inzivaya çekilmeyişi, Avrupa birliği doğrultusunda atılan adımlar ve Doğu bloğunun doğuşu Türkiye'yi hızlı bir biçimde uluslararası politika arenasına çekiyordu. Birleşmiş Milletler, Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO, CENTO, Avrupa Ekonomik Topluluğu Türkiye'yi aktif bir dış politika izlemeye sevk etti. Kore Savaşı, ve Kıbrıs Türkiye açısından belirleyici oldu.

Bu dönemde ekonomi giderek devletçilikten uzaklaştı; liberalize edildi. Yabancı sermaye teşvik gördü. Girişimcilik özendirildi; özel kesim özellikle tüketime dönük sektörlerde güç kazandı. Ancak, Kore Savaşı ertesi ekonomi giderek dış para sıkıntısı çekmeye başladı. 1958 devalüasyonu ile sorunlara çözüm arandı.

Bu dönem kırsal kesimde çözülmeyi de beraberinde getirmiş ve iç göç Türkiye'de kentleşme sürecini başlatmıştı. Böylece Cumhuriyet'le birlikte oluşturulan "elit" kültür kurumları yanı sıra "popüler" kültür diye nitelenebilecek yeni değerler doğmaya başladı. Türkiye'de Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak Amerikan kültürü etkin olmaya başladı. Sinemadan müziğe kültür çoğulculuğu kimlik arayışını da birlikte getirdi. Kent kültürü kamu mekanlarını genişletti; kent insanı, modasıyla, müziğiyle, sinemasıyla dışa vurumcu bir çizgiyi benimsedi.

* * *

II. Dünya Savaşı sona ererken Türkiye bir yol kavşağına gelmişti. Dünya Doğu ve Batı diye ikiye ayrılıyor, ABD önderliğinde liberal demokrasi cephesi ve yeni oluşan Sovyet Bloğu uluslararası ilişkileri belirliyordu. Sovyetler Birliği'nin Sovyet Bloğu için çizmek istediği güvenlik sınırları, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi ve Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzenlemelerin yapılmasını öngörüyordu. Bu istekler Türkiye'yi ister istemez Batı Bloğuna yönlendirmişti. Öte yandan 1945 Nisan ayında Birleşmiş Milletler Şartı'nı hazırlayan San Francisco Konferansı, çok partili düzene geçiş için elverişli bir ortam yaratıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye II. Dünya Savaşı'na bulaşmaksızın dönemi atlatabilmişti. Ancak, savaş yılları kolay geçmemişti. Türkiye savaşmasa bile savaşa çekilme olasılığıyla savaş ekonomisi uygulamıştı. Savaş koşulları rejime muhalif geniş bir kesim oluşturmakta gecikmedi. TBMM'nin gündeminde yer alan Ormanların Devletleştirilmesi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu CHP bünyesinde de muhalifleri su yüzüne çıkardı. Muhalefet tabanı giderek genişledi. Çok partili düzene geçileceğinin ilk resmi belirtisi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'teki söylevi oldu. Bu söylevde İnönü demokrasi ilkelerine daha geniş bir yer verilmesi gerektiğini vurguluyordu. 17 Haziran 1945'te yapılacak ara seçimlerde CHP'nin aday göstermemesi siyasi partilerin kurulmasına izin verileceğinin belirtisi olarak yorumlandı.

İlk parti kurma girişimi eski bir müteahhit ve sonradan fabrikatör olan Nuri Demirağ'dan geldi. Milli Kalkınma Partisi'ni kurmak için İstanbul Vilayeti'ne başvuran Nuri Demirağ'a olumlu cevap verilmiş ve 18 Temmuz 1945'te parti kurulmuştu. Ancak, döneme damgasını vuracak olan parti Demokrat Parti'ydi. 1945 yılı baharında TBMM'de bütçe görüşmelerinde Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur ve Emin Sazak, hükümeti sert bir dille eleştirdiler. Bütçe oylamasının yapıldığı 29 Mayıs 1945 günü Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak'ın aleyhte oy kullandıkları görüldü. 7 Haziran 1945'te Meclis'e verilen "Dörtlü Takrir"le CHP bünyesinde çok partili rejime doğru bir hareket başlamış oldu. Parti'nin önde gelen dört üyesi Parti Grup Başkanlığı'na verdikleri bu takrirle, ülkede demokrasinin daha geniş bir ölçekte uygulanmasını istiyorlardı. Bu takrir Parti Gurubu'nun 12 Haziran 1945 günlü toplantısında okunmuş ve kabul edilmemişti.

Takrirle birlikte parlamentoda yeni bir Parti kurma girişimi başlamıştı. Bunun üzerine 17 Eylül 1945 günü Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Adnan Menderes ile Fuat Köprülü ise Grubun 25 Eylül 1945 günlü toplantısında "Partinin iç durumunu bozmak için başkaldırdıkları" gerekçesiyle partiden çıkarıldılar. 27 Kasım günü Refik Koraltan için de ihraç kararı alındı. Böylece Demokrat Parti için kuruluş çalışmaları fiilen başlamış oldu.

Demokrat Parti programında liberal görüşün izleri belirgindi. Ekonomik alanda devletçilik, iş alanlarını genişletmek amacıyla, devletin gerek

Levent Şahverdi Arşivi

doğrudan doğruya, gerekse özel teşebbüsün ve sermayenin genel çıkarına en uygun biçimde geliştirilmesi olarak belirtiliyordu. Devlet faaliyetlerinin sınırı, özel teşebbüsün ve sermayenin yapamadığının devlet tarafından kâr amacı güdülmeden yerine getirilmesi olarak belirlenmişti.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra Seçim Kanunu'nda ve Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapıldı. 5 Haziran 1946 günlü Milletvekili Seçimi Kanunu iki dereceli seçim yerine tek dereceli seçimi getirdi. Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle dernek ve parti kurmak için önceden izin alma koşulu kaldırıldı; sınıf esasına dayanan siyasal derneklerin yani partilerin, kurulmasına izin verildi.

Çok partili düzene yasal ortam hazırlandıktan sonra 1947'de yapılması gereken genel seçimler bir yıl öne alındı. 15 Haziran 1946'da Demokrat Parti yarı resmi küçük bir kongre toplayarak 21 Temmuz 1946'da yapılacak seçimlere girme kararı aldı. Ancak, bütün ülkede teşkilatını tamamlamaya zaman bulamadığından 465 milletvekilliğinin hepsi için aday gösteremedi. Bu arada 1944 yılında emekliye sevk edilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak Demokrat Parti listesine İstanbul'dan bağımsız olarak alındı. Seçimler sonucu DP 62 milletvekilliği elde etti. Ancak seçimler DP ile CHP arasında sert tartışmalara yol açtı. Genel kanı seçimlerin dürüst yapılmadığıydı.

DP'nin 7 Ocak 1947'de toplanan Birinci Kongre'sinde Ana Davalar Komisyonu'nun hazırladığı Hürriyet Misakı benimsendi. Vatandaş hak ve hürriyetlerini zedeleyen ve Anayasa'ya aykırı olan kanun hükümlerinin kaldırılması; seçim güvenliğini sağlayabilmek için seçim kanunlarında değişik yapılması ve devlet başkanlığı ile fiili parti başkanlığının bir tek kişide birleştirilmemesi Misak'ın üç maddesini oluşturuyordu. Misak'ın kabul edilmesi Recep Peker hükümeti ile DP ilişkilerini gergin bir havaya soktu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, havanın yumuşamasını sağlamak için ünlü 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınladı. Bu beyannamede İsmet İnönü, kendini CHP ve DP'ye karşı, devlet başkanı olarak eşit oranda sorumlu görmekte ve muhalif partinin, iktidar partisi koşulları altında çalışmasının güvence altına alınmasını şart koşmaktaydı. "Muhalefet teminat içinde yaşıyacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacak"tı.

12 Temmuz Beyannamesi havayı yumuşattı. Ancak gerek CHP, gerekse DP içinde bölünmelere neden oldu. Her iki kanatta da müfritler adı verilen

Levent Şahverdi Arşivi

hizipler ortaya çıktı. Recep Peker başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. CHP bünyesindeki "otuzbeşler"in ağırlığıyla ılımlı kanattan Hasan Saka başbakan oldu. DP'de de 1948'de "müfritler"den beş milletvekili ihraç edildi. Buhran giderek tırmandı. DP'nin TBMM grubundaki üye sayısı yarı yarıya azaldı. DP'den ayrılanlar Mayıs 1948'de örgütlenmeye başladılar. Bir bölümü Müstakil Demokratlar Grubu'nu oluşturdular. Bunun dışında kalanlar Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurdular. Demokrat Parti ileri gelenlerinden Osman Bölükbaşı, Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan, Kenan Öner, Enis Akaygen, Osman Nuri Köni Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Parti'nin fahri başkanlığına Fevzi Çakmak, Genel Başkalığı'na ise Hikmet Bayur getirildiler. Bu sırada Müstakil Demokrat Parti ve Afyon Öz Demokrat Partisi de Millet Partisi'ne katıldı.

DP'nin ikinci büyük kongresi 20 Haziran 1949'da toplandı. Gündemin en önemli maddesi seçim güvenliğiydi. Bu kongrede "Milli Husumet Andı" oybirliğiyle kabul edildi. Bu And'da dürüst seçim yapılması gerçekleşmediği takdirde, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 13. maddesinin ihtilal hakkını tanıdığı; 12 Temmuz Beyannamesi'nin CHP iktidarınca henüz ödenmemiş bir borç olduğu; CHP'nin irticaı körüklediği ve dış politikada CHP iktidarının kararsız tutumu nedeniyle Türkiye'nin NATO dışında kaldığı belirtiliyordu.

1950 seçim yılıydı ve temel sorun seçimlerin güvenlik içinde geçmesiydi. Seçimlerin dürüst ve serbest yapılabilmesi için "gizli oy açık tasnif" ve "adli teminat" altında yapılması gerekiyordu. Muhalefet bunu sağlamak için yoğun bir kampanyaya girişmişti. 16 Şubat 1950 günlü Milletvekili Seçimi Kanunu, seçimlerin yargıç denetiminde olmasını, seçim uyuşmazlıklarının yargı yoluyla giderilmesini ve seçim propagandasında partilerin radyodan yararlanmasını öngördü. 14 Mayıs 1950'de yapılan ve dürüst geçen genel seçimler DP'yi iktidara getirdi. Türkiye, çok partili, parlamenter düzene geçmişti.

II. Dünya Savaşı ertesi Türkiye iki önemli ekonomik sorunla karşı karşıyaydı. Savaş sırasında ihraç mallarının yüksek fiyatları barışla birlikte normal düzeyine inmişti. Bir yandan ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutarken, öte yandan sanayileşme ve yeni çalışma alanları açma girişimi içersindeydi. Bunun için uzun vadeli iç borçlanmadan ve dış kredilerden faydalanmayı deneyecekti. Türkiye'ye yapılan ilk Amerikan ekonomik

Levent Şahverdi Arşivi

yardımı 1946 Ekimi'nde, İthalat ve İhracat Bankası'nın beş yıl vade ve yüzde 4 faizle verdiği 25-50 milyon dolarlık krediydi.

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği günlerde, savaş ertesi dünyasında barış ve güvenliğin Birleşmiş Milletler tarafından sağlanacağı bekleniyordu. Ancak, Sovyetler Birliği ile diğer büyük devletler arasında işbirliği gerçekleşemedi. ABD yönetimi, savaş ertesi uluslararası işbirliğinden ümidi kesmiş, Sovyet yayılmasını önlemek için güç dengesini kendi lehine değiştirmeye girişmişti. Bu doğrultuda Orta Doğu ve bütün Batı dünyasının savunması için önemli bir yerde bulunan Türkiye'yi desteklemeye karar verdi. O sırada Yunanistan da komünizmin tehdidi altındaydı. Alman işgaline uğrayan bu ülkede, savaş sona ermeden, sağ ve sol eğilimli gruplar arasında bir silahlı çatışma çıkmıştı. ABD Başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan'a yardım etme karını aldı. Senato ve Temsilciler Meclisi'nin 12 Mart 1947'de yaptığı ortak oturumda, sonradan Truman Doktrini adıyla ün kazanan metin okundu.

"Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi. Kanun, ABD Devlet Başkanı'na, Türkiye ve Yunanistan'a mali yardımla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı yapma, bu arada askeri ve teknik uzmanlar gönderme yetkisini vermekte ve bunun için 400 milyon dolarlık bir tahsisat ayırmaktaydı. 12 Temmuz 1947'de, Türkiye ile ABD arasında, Türkiye'ye yapılacak Amerikan yardımı ile ilgili bir anlaşma imzalandı.

Türk-Amerikan ilişkilerinde Truman Doktrini'ni Marshall Planı izledi. Avrupa, II. Dünya Savaşı'ndan ekonomik ve toplumsal bakımdan bitkin bir durumda çıkmıştı. 1947 yılının ikinci yarısı yaklaşırken, Avrupa devletleri savaşın yükünü hâlâ omuzlarında taşıyor; büyük bir ekonomik bunalım geçiriyorlardı. Buhran komünist partilerini her ülkede güçlendiriyordu. Avrupa'nın kalkınmasını sağlamak için ABD Dışişleri Bakanı General Marshall'ın öncülüğünde, dört yıl süreli bir İktisadi İşbirliği Programına yönelindi. 1947 Temmuz ayında, Paris'te 16 Avrupa devletinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda bir yandan Avrupa ekonomik işbirliğinin temelleri atıldı; öte yandan, kurulan teknik komiteler Avrupa devletlerinin ihtiyaçlarını belirlediler.

Amerikalı uzmanlar, başlangıçta, Türkiye'ye iktisadi yardım yapılmasına yanaşmadılar. Marshall Planı savaşın çökerttiği Avrupa'nın kalkınması için hazırlanmıştı. Türkiye savaştan yıkılmadan çıkmıştı; toprak altı ve

Levent Şahverdi Arşivi

toprak üstü zenginlikleriyle Avrupa'nın kalkınmasına katılabilecek durumdaydı; altın ve döviz stokları ve dış ticaret dengesi bir süre için yeterliydi; sınai kapasitesi de savaş öncesini bir hayli aşmıştı. Ancak, Türk hükümeti, Türkiye'nin durumunun siyasi ve coğrafi bakımdan çok önemli olduğunu, bu siyasi ve coğrafi durumun ister istemez mali ve iktisadi güçlük yarattığını, güçlü olmanın tek şartının ekonomik kalkınma olduğunu vurguladı. Ekonomik kalkınma ise ancak dış yardımla hızlanabilirdi. Amerikan hükümeti, Türkiye'nin talebini değerlendirdi ve Avrupa İktisadi İşbirliği Anlaşması imzalanmadan Türkiye'yi Marshall Planı içine almaya karar verdi. 4 Temmuz 1948'de anlaşma imzalandı ve ekonomik yardım başladı.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı ertesi Batı ile dialoğunun üçüncü aşamasını NATO oluşturdu. Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin Batı'da doğurduğu düş kırıklığı blokların oluşmasına yol açmıştı. Güvenlik Konseyi Sovyetler'in vetoları yüzünden işleyemez duruma düşmüştü. 1949'a kadar Sovyetler otuz defa veto kullanmıştı. Bu koşullar altında Batılı devletler güvenlik sorununa kendi başlarına çözüm aramaya giriştiler. 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Brüksel Andlaşması imzalandı. Bu Batı dünyasının savunma yolunda attığı ilk adımdı. Ancak, Batı'nın en büyük askeri gücü ABD olmaksızın Sovyet gücüne karşı koymak olanaksızdı. Sovyetlerin askeri gücü karşısında güç dengesinin Batı'nın lehine dönmesi ancak ABD'nin de Batı yanında yer almasıyla mümkündü.

4 Nisan 1949'da imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması işte bu arayışın sonucuydu. Antlaşma Atlantik sahillerini hedeflemişti; ancak İtalya ile birlikte Cezayir'in kuzey bölümlerinin de anlaşma çerçevesi içine alınması Türkiye'yi harekete geçirdi. Öte yandan Batı Avrupa devletleri uluslararası alanda savaş sonunda yitirdikleri eski etkinliklerini yeniden kazanabilmek ve barışı kalıcı kılabilmek için ,kendi aralarında siyasal birleşme yolunu arıyorlardı. Brüksel Antlaşması'nı imzalayan beş devlet, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg aralarına Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç'i de alarak 5 Mayıs 1949'da Avrupa Konseyi'ni kuran anlaşmayı imzalamışlardı.

Gerek NATO'da, gerekse Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin dışlanması Atatürk döneminden beri Batı'ya yönelen Türkiye'yi düş kırıklığına uğratmıştı. Ancak, bu durum uzun sürmedi. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 8 Ağustos 1949'da Strasburg'da yaptığı toplantıda, Yunanistan

Levent Şahverdi Arşivi

ve İzlanda ile birlikte Türkiye'nin de örgüte çağrılmasını kararlaştırdı. Ancak, NATO dışında bir Türkiye için Sovyet tehdidi sürüyordu. Türkiye NATO'ya katılmak için ilk başvurusunu 1950 Mayıs ayında yaptı. Bu başvuru yalnızca İtalya tarafından desteklendi. Bu sırada Kore Savaşı patlak verdi. Türkiye, Birleşmiş Milletler Kumandanlığı'nın emrine 4500 kişilik bir kuvvet verdi. Türkiye, Kore Savaşı'nın tüm dünyada yarattığı güvensizlik havası içinde 1 Ağustos 1950'de ikinci kez NATO'ya başvurdu. Eylül 1950'de toplanan NATO Bakanlar Konseyi yine geri çevirdi. Bu sırada Doğu blokuna dahil Balkan devletleri hızla silahlanıyordu. NATO Başkumandanı General Eisenhower, emrindeki kuvvetlerin güney-doğu kanadını güçlendirme gereği görüyordu. Amerikalı hava uzmanları da Türkiye'nin ittifaka alınmasını önemle istiyorlardı. Sovyetler'in Batı Avrupa'ya saldırmaları halinde, Türkiye'den kalkacak Amerikan uçakları Kafkaslar'daki petrol ve Urallar'daki endüstri bölgelerini bombalayabileceklerdi. ABD, 15 Mayıs 1951'de, diğer NATO üyelerine Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak alınmalarını resmen teklif etti. 18 Şubat 1952'de Türkiye NATO'ya resmen girdi.

* * *

Yirminci yüzyıl sona ererken katılımcı, çoğulcu siyasal demokrasi sorunsalının ağırlığını görmezlikten gelmek olmaz. Bu nedenle Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk onyılları ile ilgili tartışmalar derinleştiği oranda yararlıdır. Buna rağmen, Türkiye'de demokrasiyi zaman ve mekandan arındırarak test etmek "tarih dışı" bir çabaya dönüşür. Türkiye'nin bu dönemde dünyadaki gelişmelerden ve yakın çevresinden etkilenmemesi düşünülemez. II. Dünya Savaşı ertesi nasıl demokrasinin zaferi Türkiye'yi de biçimlemişse, I. Dünya Savaşı ertesi Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon gibi cezalandırıcı barış antlaşmasının peşi sıra gündeme gelen rejim bunalımlarına da duyarsız kalması beklenemez. İki dünya savaşı arası Balkanlar diktatörlüklerin yaygın olduğu bir bölgedir. Cihan Harbi sonrası Balkan demokrasileri birbiri peşi sıra çöker; yerlerini otoriter rejimlere bırakır. Bu ülkelerde İtalyan Faşizmi birçok kez örnek alınır. İlk çöküntü Arnavutluktan gelir. Ahmed Zagu kendini 1924'te Cumhurbaşkanı, 1928'de kral ilan eder. Yugoslavya 1929'dan itibaren I. Aleksandr'ın krallığında diktatörlük olur. Romanya'da Kral Karol benzer bir diktatördür. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in demir yumruğu ile yönetilir. Yunanistan General Metaxas'ın diktatörlüğünde inler.

Levent Şahverdi Arşivi

İki dünya savaşı arası liberal yapıların çözülmesinde etken olan bir diğer gelişme 29 buhranıdır. Türkiye bu buhranı siyasal bir çıkmaza neden olmaksızın devletçilikle yumuşatır. Oysa 1928'de Venizelos'la demokrasi şahsını yakalayan komşumuz Yunanistan'da 29 Buhranı ekonomik olduğu kadar siyasal bir çöküntüye de yol açar. Sonunda General Kondiles Yunan Parlamentosu'nu kapatır. Cumhuriyet lağvederek monarşiye geri dönülür. Kralın Metaxas'ı iktidara getirmesiyle Yunanistan tam anlamıyla bir diktatörlük dönemine girer.

Demokratikleşmenin yapısal yönüyle siyasal demokrasi ayrımını yapmaksızın soruna çözüm getirmek olanaksızdır. Özellikle Atatürk'ün ölümü ertesi toplanan Olağanüstü Kurultay'da parti tüzüğünde yer alan değişiklikler siyasal bağlamda demokratik kuramla bağdaşmaz. Bilindiği gibi bu değişikliklerle partiye değişmez başkan niteliğinde "şeflik" getirilmiştir. Gerekçeye göre ulusta siyasal düşünceleri örtüşen bireyler dağınıktır. Bunları ancak bir "şef" birleştirebilir ve hepsini bir teşkilat altında toplar. "Şef"in rolü özellikli parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok önemlidir. Siyasal görüşleri ilkelere dönüştürerek birleştirecek, olgunlaştıracak, zihinlere aşılayacak, sürekli besleyecek, ülke siyasetine yön verecek, bireyleri siyasal alanda yetiştirecek olan "Şef"tir. Toplumda ve Parti'de yüksek vasıflarda şahsiyetler her zaman bulunamaz. Siyasal partinin yönetimi emanet edilen makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılması "otoriteyi zayıflatmak" açısından sakıncalıdır. Tüm vatandaşların sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine getirilen yüksek şahsiyetin "Milli Şef" olması doğal olduğuna göre Parti genel başkanının yüksek şahsiyetini her dört yılda bir kurultaylarda görüşmek ve tartışmak da yersizdir. Parti genel başkanının "değişmez" niteliğini kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını sağlayacak ve otoriteyi güçlendirmek açısından ulusal çıkarlara uygun düşecektir.

Gerekçede yer alan bu görüşler 30'lu yıllarda Kıta Avrupası için doğaldır. Totaliter ve otoriter rejimlerin ortak paydası "şef"tir. Demokrasinin rafa kaldırıldığı rejimlerde "şef" karizması giderek vurgulanmıştır.

Pozitivizm Fransa'da ve diğer ülkelerde, bu arada Türkiye'de, düşüncenin evrimine ve devlet felsefesinin oluşumuna önemli katkıları olmuştur. 19. yüzyılda Fransa'da cumhuriyetçi kesim pozitivizmden büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak, 1918-1945 dönemi Avrupası'nda otoriter ve totaliter düşüncenin, bu arada İtalyan faşizminin ve Alman nasyonal sosyalizminin Auguste Comte'a ters düşmeyecek yönelimleri olmuştur. Türkiye'de de

pozitivist felsefe, bu arada solidarist düşünce, ulusçu, cumhuriyetçi, laik bir devlet kuruculuğunda yadsınamayacak katkılarda bulunmuştur. Siyasal bağlamda demokratikleşme süreci ise solidarizmin gündeminde geri planda yer almıştır.

1983-1986 arası Fransa'da üniversitelerden sorumlu bakanlığın başında bulunan ünlü Fransız siyaset sosyologu Roger-Gerard Shwartzenberg yıllardır Fransız üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan Siyaset Sosyolojisi başlıklı eserine siyasal partilere geniş yer ayırır. Gelişmekte olan ülkelerdeki tek parti rejimleriyle ilgili değerlendirmelerinde Türkiye'ye ayrı bir yer verir. Genellikle tek partinin bir oligarşinin hegemonya ya da bir kişisel iktidar aracı olduğunu vurgularken buna istisna olarak Kemal Atatürk Türkiyesi'ni gösterir. Shwartzenberg'e göre, 1923-1946 arası Türkiye, gerek ideolojisi gerek yapısı açısından totaliter bir ülke değildir. Demokratik bir ideolojiden, çoğulcu Batı demokrasisinden yanadır; Tek Parti ile bu tür bir hedefe yönelmektedir. Yapısal açıdan CHP Fransız radikal partisine benzer bir kadro partisidir. Çoğulcu demokrasiye geçişte bir okul işlevi gören Türkiye'deki uygulama ilginç ancak ender bir örnektir. Shwartzeberg bu satırları yazarken Duverger'in siyasal partiler tasnifini ve Türkiye görüşlerini bir ölçüde tekrarlar.

Siyaset sosyolojisi kitaplarında Türkiye'nin Tek-Parti deneyimi genellikle bir geçiş sorunsalı olarak ele alınır. Diğer bir deyişle 1946'nın ilerisi ile gerisi arasında bir nedensellik ilişkisi kurulur. Türkiye'de de çoğu anayasa kitaplarında açık ya da gizli olarak Duverger'nin tezleri hakimdir.

Tek-Parti rejimini ile siyasal demokrasi arasında bağlantıyı kurmakta temkinli davranmamak gerekir. Ancak iki dünya savaşı arası Türkiye siyasal yaşamının çağdaşlaştırıcı işlevi görmezlikten gelinemez. Bu işlevi vurgulayan tarihçilerin başında Eric Hobsbawm gelir. Eric Hobsbawm'un Duverger ya da Shwartzenberg gibi siyaset sosyologlarından farkı demokrasi sorunsalına öncelik tanımayışıdır. Hobsbawm'a göre demokrasi tarihsel bir kategoridir; mekan ve zamandan arındırılarak ele alınamaz. Bu nedenle de Türkiye'nin ulus-devlet oluşum sürecinde demokratikliğe art planda yer verir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye gerçeğini bütünüyle ele alan Eric Hobsbawm Türk Devrimi'nin belki de Üçüncü Dünya'da gözlenen çağdaşlaştırıcı rejimlerin ilki olarak görür. Türk Devrimi geleneğe karşı

Levent Şahverdi Arşivi

ilerleme ve aydınlanmaya, liberal demokrasi tartışmalarından uzak bir tür popülizme gönülden bağlıdır. Devrimci bir orta sınıfın da da devrimi yönlendirecek herhangi bir sınıfın yokluğunda aydınlar ve özellikle, Cihan Harbi ertesi, askerler yükü omuzlamışlardır. Atatürk, Genç Türklerini çağdaşlaştırıcı programını ödünsüzce uygulamaya sokmuştur. Türk Devrimi'nin tek zaafı kırsal kesime yeterince uzanamaması ve tarımsal toplumsal yapıyı değiştirememesidir. Bu da bir ölçüde çağdaşlaştırmacı düşüncenin doğası gereğidir. Hobsbawm'a göre İslam dünyasının gerçek devrimcileri İslam-devlet-yasa ilişkisini çözen Kemal Atatürk gibi laik çağdaşlaşmacıların en büyük açmazı kitleyle olan ilişkileridir. Hobsbawm'a göre, dünya tarihçilerin Cihan Harbi ertesi, katastrofik ve kaotik dünyada Türkiye'yi fark edememelerinin bir başka nedeni yanı başında dünyayı sarsan bir başka devrimin, 1917 Rus Devrimi'nin dünyayı sarsmasıdır. Oysa Türk Devrimi'nin tarihsel sonuçları büyük olmuştur. Cumhuriyet Türkiyesi ve gerçekleştirdiği devrim dünya tarihi yazımında gölgede kalmayı hak etmemiştir.

BELGELER

HARF DEVRİMİ VE MİLLET MEKTEPLERİ

1 Kasım 1928

Türk harfleri kanun lâyihası mevzuu üzerinde söyleyeceklerim açık ve kısadır. Büyük Reisicumhur Hazretlerinin işaret buyurdukları gibi, Türk harfleriyle Büyük Türk Milleti yeni bir nur âlemine girecektir. Biz buna samimiyetle ve vicdani itimatla inanıyoruz (Alkışlar).

Teşebbüs, esasen milleti cehaletten kurtarmak teşebbüsüdür. Tecrübelerinizle memleketin her tarafında yakında gördük ki Türk

Levent Şahverdi Arşivi

alfabesiyle bu milletin okuma, yazma mücadelesine girmesi her tarafta büyük bir açılma, büyük bir kolaylık vermiştir.

Bugünkü neslin ve büyük müteceddit mebusların aldığı tedbirleri ve gördüğü işleri istikbalde yazmak için hazırlanan münevverlerin bir noktaya bilhassa nazarı dikkatlerini celb etmek isterim: Hiçbir kanun lâyihası müzakere olunduğu anda, cidden tatbik olunacağına ve böyle büyük neticeler vereceğine bu kadar yakın bir emniyet vermemiştir. Yani hiçbir kanunun müzakeresi anında, memlekette candan kabul olunacağına, cidden tatbik edileceğine, vâsi ve feyizli neticeler vereceğine bu andan daha ziyade kani olmak mümkün değildir. Sebebi vazıhtır. Çünkü böyle bir milletin hayatına, fikrî ve mânevi yaşayışına tesir edecek olan esaslı ıslah, bütün millet içinde, her köşede esaslı olarak işlenmedikçe, teşebbüs edilmeye çok cesaret ister. Teşebbüslerinizle memleketin her tarafında ne kadar esaslı bir ihtiyaca temas ettiğinizi açık olarak gördünüz.

Arkadaşlarım; bu harfler için millette gördüğünüz tehalük ve hüsnükabul başlıca şu noktayı izah eder ki, o da milletin bir an evvel okuyup yazmak, cehaletten sıyrılmak için taşıdığı arzu derin, geniş ve samimîdir. Demek millet, hepimiz, böyle bir anahtara çoktan beri muhtazırdık. İkincisi kolaydır. Kolaylık hiç ummadığımız muhitlerde, nasıl telâkki edileceğini tahmin edemeyeceğimiz yerlerde, uğraşmak istemeyen vatandaşlarımızda, ilk iki, üç harfin ve bir iki saatlik uğraşmanın verdiği teşvik ile öğrenmek ümit ve kanaatini birden vermesindedir.

Arkadaşlarım; bu kolaylıktan hakkiyle istifade etmek ve bu neticeleri birkaç sene içinde güzel görülür bir hale getirmek için hükümet ciddî mesai raf edecektir. Hükümet, bütün memlekette millet mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşların ayaklarının ucuna getirilen, kolaylıkla öğretecek muallimlerle, kolay tedarik olunacak vesaitle bu yeni alfabeden tamamiyle istifade etmeleri için, bütün mesaisini sarf edecektir (Alkışlar). Bu mücadeleyi muvaffakıyetle neticelendirmek için, vazife münhasıran, hakikaten kendileriyle iftihar ettiğimiz muallimlerin değildir. Memurlarımızın ve bu memleketin bütün münevver evlâtları, bu sene, gelecek sene ve birkaç sene zarfında bu alfabe ile vatandaşların tamamen okuyup yazması için ellerinden geleni ifa edeceklerdir. Kanun lâyihası esas itibariyle, umumi hayatı yeni alfabe ile yazı devrine suhuletle nakletmek için işe göre muhtelif devirleri göstermektedir. Biz bu devirleri ihtiyaca tamamen tetabuk edecek kadar dikkatli intihab etmeye çalıştık. Yakın bir zamanda umumi hayat ve

Levent Şahverdi Arşivi

muamelât yeni yazı ile cereyan etmeye başlayacaktır. Tabiî bugün elimizde kullanmakta bulunduğumuz birçok matbu vesikalar vardır ki, bunların değiştirilmesine kadar, faaliyet şubesinin cinsine göre, muhtelif müddetler konulmuştur. Buna da zaruret vardır.

Bu kanun lâyihası ile Türk milletinin fikrî hayatına yeni bir devir açıyoruz.

Bir sözü tekrar ederek maruzatıma nihayet vermek isterim. O da tedbirin hayırlı ve faydalı olduğuna cidden ve tamamen inanışımızdır. Büyük işlerde samimî inanmak, o işin muvaffakiyetle neticelenmesi için muhtaç olunan başlıca kuvvettir. Bu kuvvet o kadar mühimdir ki, bunun karşısında yenilmeyecek zorluk ve alışmayacak tümsek yoktur (Sürekli ve şiddetli alkışlar).

İsmet İnönü

KADINLARA SEÇME VE SEÇİLME HAKKININ TANINMASI

ANAYASANIN 10 VE 11 İNCİ MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ MÜNASEBETİYLE

5 Aralık 1934

Yüce Saylavlar:

Kadınların saylav seçmek ve saylav seçilmek hakkına sahip olmaları için yüce katınıza teklif sunuyoruz. Kadınlarımızın Türk tarihindeki halklı yerleri, erkeklerle beraber, daima, memleketin ve milletin mukadderatı üzerinde söz ve tesir sahibi olmalarıdır. Türk kadını tarihte ne vakit haklı ve itibarlı yerini bulmuşsa, budun mukadderatı üzerinde kendi tesirini gösterebilmiş ise, erkeklerle beraber karışık ve güç yurt işlerinde el ele çalışabilmiş ise, işte o zaman, Büyük Türk Ulusu, kudreti ile, medeniyeti ile bütün dünyayı kaplamıştır (Okay sesleri, alkışlar).

Levent Şahverdi Arşivi

Arkadaşlar, Türk kadının hakkı olduğu yerden ayrılıp bir süs gibi, memleket işine karışamaz bir varlık gibi, bir köşeye konması Türk ananesi değildir (Okay sesleri). Türk ananesinin ve Tür anlayışının zıddı olan bir usuldür ki onun, Tür memleketlerinde yerleşmesi asırlarca - elemlerinizi ve acılarınızı tekrar uyandırmayayım- geçirdiğimiz felâketlerin başlıcalarından birini teşkil eder (Alkışlar, Okay sesleri).

Arkadaşlar, eski alışılmış darbımeselleri tekrar edecek değilim. Ulusumuzun bütün ihtiyaçlarını, içinden ve yakından görmüş ve yetişmiş adamlar olarak, inançla söyleyebiliriz ki Türk kadının geniş alanda ulus işlerine karışmasından istifade etmekteyiz, istifade edeceğiz.

Yakın geleceklerde, Türk Devletinin ve Türk Ulusunun geniş kudretinin sırrı anlaşıldığı zaman, bunun başında, ilk günden beri Türk inkılâbının Türk kadınına verdiği haklar esaslı bir delil olarak ileri sürülecektir (Okay sesleri, alkışlar). Bizim bugün yaptığımız bu teşebbüs, Büyük Millet Meclislerinin ve Türk inkılâbının yallardan beri güttüğü siyasanın tam bir varımıdır.

İnkılâpçılar, yüce heyetiniz, bunu, yurdun ve ulusun menfaat ve iyiliği namına anlayışlarımızın yeni bir belgesi olarak gösterip övünebiliriz.

Ancak arkadaşlar, yeni teklifimizle, Türk kadınına bu hakkı bir lûtuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimsi bu kanaatte olamaz. Bizim kanaatimiz, anlamımız, Türk kadını için böyle vazifelere girmek, esasen hakkı olduğu, zulüm olarak çoktan beri geri bırakıldığı merkezindedir.

Diğer birçok memleketlerde nasıl olduğunu şimdi izah etmek istemem ! Fakat bir memlekette ki, yurdun her tarafı istilâya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmaya uğraşırlar, elbette bu mevcudiyetlerinin yurdundun her köşesinde ve her tabakasında söz söylemeye hakları vardır (Sürekli alkışlar).

Herhangi bir ülkede, kadınlar bu kadar ağır imtihanlar geçirmiş ise orada kadınlara elbette bizim kanunen verdiğimiz haklar verilecektir. Şart, evvelâ kadınların, bizim kadınlığımız gibi çetin imtihanları göğüslemek

Levent Şahverdi Arşivi

için, bileklerinde, akıllarında ve yüreklerinde kuvvet olduğunu ispat etmiş olmalarıdır (Okay sesleri).

Yüce arkadaşlar, Türk İnkılâbını, tarih anlatırken bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir. Bu kurtuluşun muhtelif safhaları içinde de bilhassa kadınların kurtulmasını anacaktır. Bizim inkılâbımızın, bu memlekette görülen birçok ıslahat teşebbüslerinden en baş ayrımlarından biri, kadınlığa verdiğimiz mevki ve kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk inkılâbı denildiği vakit, bunun, kadının kurtuluş inkılâbı olduğu beraber söylenecektir. Şimdi almakta olduğumuz teşebbüs, bu kurtuluş istikametinin tamamlanması, neticelenmesi ve en verimli bir hale getirilmesidir. Gelecek Büyük Millet Meclisi'nde kadın saylavlarla beraber çalışmak; Büyük Millet Meclisi'nin, kuruluşundan beri, bu memlekete getirdiği feyizlerin daha çok genişlemesini, daha ileri verimlerde bulunmasını temin edecektir, kanaatindeyiz. Temiz, duru kanaatimiz budur (Okay sesleri).

Arkadaşlar, bizim inkılâbımızı, gerek ona önderlik etmekte, gerek onu feyizli ve verimli kılmakta, Atatürk en anlatıcı bir surette temsil etmektedir. Kadınları hakkından mahrum edilmekle, yarı yarıya kötürüm bir hale gelen ulusumuzun üstünden bu baskıyı kaldırması, Atatürk 'ün başlıca hizmetleri arasında sayılacaktır (Alkışlar).

Yüksek heyetinizin şimdi gösterdiği tezahürü, Türk Ulusunun ilerlemesi ve yükselmesi için çalışan Yüce Önderimiz Atatürk'ün gayretlerini sevgi ve saygılarla karşıladığımızın esaslı ve yeni bir delili olarak alıyoruz.

Arkadaşlar, fevkalâde iyi işler başaran Büyük Meclis bütün umutlarına ermiş bulunuyor. Memlekete ettiğiniz hizmetlerin en parlaklarından birini, bugün, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadili ile yapmış olacaksınız. Gelecek nesil Dördüncü Büyük Millet Meclisi'nin büyük işlerini anarken, Türk kadınına bütün hakları vermek, kötü bir sistemin kendilerini karanlıkta bırakan usullerinden onları kurtarmak için gösterdiğiniz gayretleri daima şükranla, minnetle tekrar edecektir. Türk kadının memlekete hizmetlerini, onun kurtuluşunu tamamlamakla taclamış oluyorsunuz.

Arkadaşlar, heyeti umumiyesini yüksek onayınıza lâyik görürseniz Türk Ulusu içinde yeni bir devre açacak olan kanunun müzakeresine geçilecektir. Bu kanunun müzakeresi ile, Türk kadınına, memleketin

Levent Şahverdi Arşivi

şurasında, burasında lâyık olduğu mevkii vermek için gösterilen tereddütleri zihinlerden silmiş olacaksınız. Türk kadını da, Büyük Millet Meclisi'nde, memleketin mukadderatı hakkında söz söylemek, kanunların ve alınan tedbirlerin yurt için amelî ve faydalı olması hakkında kıymetli fikirlerini millete karşı ifade etmek fırsatını haklı olarak bulmuş olacaktır (Alkışlar).

İsmet İnönü

İSTANBUL TİCARET VE SANAYİ ODASI VE GAZİ MUSTAFA KEMAL

GAZİ MUSTAFA KEMAL Türk inkılâbının yapıcısıdır. Bu büyük ve şanlı inkılâp onun eseridir.

GAZİ MUSTAFA KEMAL adı Türk inkılâbı âbidesinin başına altın harflerle yazılacak ve bu yazı asırlar geçtikçe hergün tazelenecek şan ve şevk ile ebediyyen parlayacaktır.

Tarihin en yüksek simalarından olan bu büyük başbuğ, Türk milletinin ululuğuna, medeniyetine, kudretine en önce inanmış ve onu tarihi mukadderatına doğru yükseltmeğe azmetmiş bir dahidir. Lozan muahedesi bu dehanın, bu azmin cihan tarafından takdir olunan bir vesikasıdır.

MUSTAFA KEMAL en yüce imanlı bir Türk vatanperveridir.

Garbın Türkleri ölmeğe mahkum ettiği bir zamanda Türklüğün ebedi sıhhatına emin olan Mustafa Kemal, hasta adamı ölüm döşeğinden kaldırarak yurdunu kurtarmak için yeni kudret harikaları yaratmıştır.

GAZİ MUSTAFA KEMAL tarihin en büyük kumandanlarındandır.

Bingazi çölleri onun vatanperverliğine inzimam eden askerlik teşkilâtçılık kabiliyetine kahramanlığına en önce şahit olmuştu. Balkan harbinde O; mümtaz şahsiyetini yine göstermişti. Bolayır ordusu erkâniharbiye

Levent Şahverdi Arşivi

reisliğinde iken mükemmel surette tanzim ettiği bu ordunun süvari kolları idi ki ilk olarak Edirne'ye girmişlerdi.

Sonra Harb-ı Umumi Çanakkale müdafaası.. Anafartalar... Dünyanın en heybetli ve dehşetli kara ve deniz kuvvetlerine malik olan İtilâf devletleri Mustafa Kemal'in azmi önünde ric'ata mecbur kalmışlardı. Harbi umumide Türklüğün en büyük şan ve mertlik destanını O; Çanakkale'de yazmıştı. Oralardan başlayıp Dumlupınar, Sakarya ve Baş kumandan harplerinde memleketi düşman istilâsından kurtarırken yüksek askeri dehasını dünyaya teslim ettiren bu Türk Kumandanı, umumi harpten sonra zayıflamış sanılan Türk ordusundan, demir iradesi, geniş bilgisi ile Türklüğün ilerideki tarihi vazifesini görecek vakarlı, fedakâr yepyeni bir askeri kudret, bir milli istiklâl ordusu vücude getirmiştir.

MUSTAFA KEMAL en büyük müceddıtlerdendir.

Milletler hayatında bir tarih devresinin bittiğini, yeni açılan devrin karakterlerini, prensiplerini anlayarak onları memleketin kabiliyetine psikolojisine göre tatbik etmek müceddıtlere has olan bu kudrettir. Mustafa Kemal bu yüksek kudreti göstermiştir.

Hayat değişir, fikirler yürür insaniyet daime yeniliğe doğru gider. O yenilik yollarını takip etmeyip hurafeler dünyasında karar kılan milletler inkıraza mahkumdur.

Hilkatin asıl mahiyetine ilim ve fennin yüksek hakikatlarına uymayan teokratik inanlarla devlet idaresi yürütmekte ısrar etmek, cemaatlerin ruhunu anlamamak, bilgi ışıklarına göz yummak yani mahvolmak demektir.

Mustafa Kemal Türk milletinin karakteri, ruhu itibarile bütün yenilik esaslarını kabule son derece müstait olduğunu görmüş ve asrın fikirlerini, fennin hakikatlerini arayan açık düşünüşlü serbest vicdanlı milliyet inanına terakki fikirlerini katarak ilerlemeğe azmetmiş bir Türk milliyeti mefhumu yaratmıştır.

Cemaat hayatımızın en büyük rüknü olan Türk kadınlığını asırlardan beri yaşadığı mahsur ve esir hayatından kurtarmak taâli yolunda milletin aldığı vazifede, Türk analarına Türk hanımlarına en yüce rütbeyi vermekle onun

Levent Şahverdi Arşivi

mevkiini yükseltmek, asri mütefennin mes'uliyetini müdrik bir Türk kadınlığı yaşatmak Türk inkılâbının en parlak safhasıdır.

MUSTAFA KEMAL en büyük mütefekkirlerdendir.

Milli varlığın, milletin doğuşundan itibaren son zamanına kadar olan tarihini bilmekle payidar olacağını takdir ederek hümayunnamelerin, hilâfetnamelerin riyakâr sahifeleri arasında gürbüz, saf çehresi kaybolmuş olan Türk milletinin hayatını seciyesini öz kaynaklarından itibaren tetkik ederek, Türklerin tarih devrelerini, cihan medeniyetine ifa ettikleri büyük vazifeleri velhasıl insaniyet destanındaki şerefli, iftiharlı şiirlerini meydana çıkarmış, tarihi bir Türklük asaleti kurmuştur.

Türk milletinin eski ve yüksek tarihinin topraklarının derinliklerinde mevcudiyetini muhafaza eden eserlerin de vatan mefhumuna gireceğini ve milletin dil kültür ve mefkure birliği ile bağlı olan vatandaşların teşkil ettiği bir birlik olduğunu ilân etmiştir.

Terakki, teceddüt ve kültür ancak milli terbiye ve irfan ile baka bulur. Cumhuriyet devresinin ölmez eserlerinden biri de maarife verilen yüksek payedir. En önce harf inkilâbından başlayan bu terakki gittikçe parlamış ve öz dile doğru yürümekle en parlak safhasına girmiştir. On senelik Cumhuriyet hayatımızda bir Türk irfanı çıkarmakla müftehiriz. Mektepler ve Üniversite Türkiye'de kadın ve erkekten mürekkep bilgili, seciyeli hararetli bir gençlik hayatı uyandırmıştır.

MUSTAFA KEMAL en büyük bir devlet müessiridir.

Payitahtını işgal eden düşmanın süngülerine boyun eğerek sarayında oturmağa tercih eden aciz Osmanlı hanedanının ve hanedana kör körüne itaat eden saray nazırlarının inkıraza sürükledikleri ülkedeki, çürümüş İmparatorluk idaresini yıkmış ve yeni Türkiye'de genç, mukadderatına sahip, ilerinden emin bir Türk Cumhuriyeti kurmuştur.

On senelik cumhuriyet hayatımız Türklerin yalnız askerlik sahasında kudretlerini ilân etmekle kalmamış; memleket idaresindeki kabiliyetimizi de ispat etmiştir. Yıkılan bozuk bir idare yerine vakit geçirmeksizin; halkın ihtiyacına uyğun, medeniyetin terakkilerinden istifade eden sağlam bir idare makinesi kurmak ve onu muntazam surette işletmek; başlangıcından en müşkül devirlerine bile milleti refaha eriştirmek

Levent Şahverdi Arşivi

vazifesini daima göz önünde tutarak hükümet işlerini döndürmek en büyük medeniyet kudretlerindendir. Bu, bir harikadır. Mustafa Kemal'in kurduğu hükümet ve yetiştirdiği hükümet adamları bu harikayı göstererek Türk medeniyetinin yüksekliğini cihat tarihine bir kere daha kayt etmişlerdir.

MUSTAFA KEMAL Cumhuriyetin zekâ kuvvet ve kudret kaynağının halk olduğunu takdir etmiştir. Bu hükümette vatandaşlar ahenkli bir iş bölümü sayesinde ilerleyecek, inkişaf edecektir. İlerlemek, kuvvetli yaşamak için en doğru yol budur.

GAZİ MUSTAFA KEMAL, asri ve müteceddit Türkiye Cumhuriyetinin istinat ettiği yüksek esasları tayin ederken, milli iktisadiyatın devlet idaresinde en birinci derecede geldiğini ilân eden yegâne devlet reisidir. Şu sözleri milletin iktisadiyat programının yıldızıdır:

"Türk milleti bütün tarihinde harp meydanlarında birçok zafer taçları giyinmiştir. Bununla müftehirdir. Daima müftehir olacaktır. Ancak bu mefharet tacını daha çok tezyit ederek milletin başında tutabilmek için diğer bir sahada behemahal muvaffak olması lâzımdır. O da iktisadiyat sahasıdır. "

BÜYÜK REİSİCÜMHURUMUZUN memleketin iktisaden inkişafı sayesinde refah ve servete nail olacağı tarzındaki takdirlerinden ilham alan hükümet adamlarımız milli iktisadiyatı yükseltmek için pek meşkur hizmetler ifa etmişlerdir.

Bu on senelik Cumhuriyet idaremizde milletimizin iktisadiyat yolunda elde ettiği terakkiler görür gözler, duygulu yürekler için derin şükranlara lâyıktır.

T.C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, *Türkiye'de 10 Yıl Cumhuriyet Hayatı 1923-1933*, (Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalâde Nüshası), 29 Teşrinievvel 1933, s.1-5.

Levent Şahverdi Arşivi

YERLİ MALI - DEVLETÇİLİK

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

Aziz dinleyicilerim,

Bundan yeni yıl önce Millî İktisad ve Tasarruf Cemiyeti yeni kurulduğu zaman, yerli malı davasında halka tavsiyelerimiz pek basit birkaç maddeye münhasır bulunuyordu. Yine bundan yedi yıl evvel, çeşidi pek az olan yerli mallarımızın kalitesi de o kadar düşüktü ki, halka yerli malı kullan demekle büyük bir külfet yüklediğimizi biliyorduk. Bugün ise millete yerli malı kullanmanın bir külfet değil bilâkis bir menfaat olduğunu söyleyecek vaziyetteyiz. Yerli mallarımız umumiyet üzere hem çeşit bakımından hem kalite bakımından çok büyük terakkiler göstermiştir. Ekonomi Bakanlığı'nın büyük bir hassasiyetle takip ettiği tesis ve kalite kontrolu yerli malını çürüklük ve kötülük damgasından kurtarmıştır.

Devlet, kendi fabrikalarında iyi, sağlam ve ucuz mal çıkarmağı şiar edinmiştir. aynı prensibin hususî fabrikalar tarafından da benimsenmesini istiyoruz. Bunu kendi şuurlarile yapmayanlara millî menfaatların koruyucusu olan devlet ergeç bu vazifelerini hatırlatacak ve yaptıracaktır.

Çünkü devlet, kötü ve pahalı malın himayecisi olamaz. Bunu sanayicilerimizin iyice bilmeleri ve ona göre işletmelerinde rasyonel, yani hesaplı ve bilgili bir tarzda çalışmaları lâzımdır.

Milli Ekonomi ve Arttırma Kurumu Reisi
ve Millî Müdafaa Vekili
Kazım Özalp (Ankara Radyosu)
12.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

Levent Şahverdi Arşivi

Sayın arkadaşlarım,

Türk parası, tasarrufa en ziyade liyakat kazanmış ola paradır. Türk parası biriktirenler, Türk parasının sağlamlığına inananlar bu akıllı hareketlerinin mükâfatını gördüler. Çünkü zarar etmediler. Bir yandan tasarruf terbiyesinin halk arasında yayılması diğer taraftan da Türk parasına karşı halkın itimadı neticesindedir ki tasarruf hareketi emin adımlarla ilerlemektedir.

Küpler ve çıkınlar gittikçe yerlerini banka kumbaralarına ve tasarruf hesaplarına bırakıyorlar. Fakat bütün küplerin ve çıkınların yok olduğunu iddia edemeyiz. O halde tasarruf terbiyesini halk arasında yaymak vazifemiz de henüz bitmemiştir. Türkiye'de tek küp ve tek çıkın kalmayıncaya kadar ve her vatandaş bankada küçük de olsa tasarruf hesabına malik oluncaya kadar; biz de halka "tasarruf etmek demek bankada bir tasarruf hesabına malik olmak demektir" demekten bıkmayacağız.

Bu büyük terbiye seferberliğinde de muallimlerimizden büyük hizmetler bekliyoruz.

Çünkü nerde talebesine tasarruf itiyadını aşılamasını bilen bir muallim varsa, oradaki bankaların tasarruf hesapları da artıyor.

Bütün bankacılar bunun adeta şaşmaz bir kaide olduğunu hep bir ağızdan söylemektedirler.

O halde bankalardaki tasarruf hesaplarını 100 milyon liraya çıkarmak hedefinin tahakkukunu da büyük bir emniyetle muallimlerimizden bekleyebiliriz.

Milli Ekonomi ve Arttırma Kurumu Reisi
ve Millî Müdafaa Vekili
Kazım Özalp (Ankara Radyosu)
12.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

TASARRUF - YERLİ MALI - MİLLİ EKONOMİ

Sayın dinleyicilerim,

Tasarruf ve yerli malı haftası millî bir anane, millî bir müessese olmak yoluna girdi.

Her yıl tasarruf ve yerli malı haftasının yapılması, bütün yurttaşların yürekten buna iştirâk etmesi ekonomik anlayışta bir ilerlemenin eseridir. Cumhuriyet'ten önce ne kadar çalışılmış olsaydı bir netice elde edilemez ve bugünkü millî anane haline konamazdı.

Bugün bizim anladığımız mânada tasarruf etme, bugün istediğimiz şekilde yerli malı kullanma arzusu memleketimizde millî ekonomi fikri doğduktan sonra husule gelebilirdi. Lozan'dan önce millî ekonomi düşüncesine ne maddeten imkân vardı, ne de İmparatorluk zamanındaki zihniyet buna müsaitti. Millî ekonomi hiçbir kayıt gözetmeksizin yalnız milletçe iktisadî sahada ilerleme imkânlarını arama ve düşünmeyi icab ettirir. Bunun için iki şart lâzımdır. Birinci şart şudur: memleketin ekonomik hayatına yalnız millet sahip olmalı ve millî hükûmet bu hususta faydalı gördüğü tedbiri alabilmelidir. İkinci şart: halk iktisadî işlerde iktisada yabancı kanaat ve itikatlardan sıyrılmış bulunmalıdır.

Cumhuriyet'ten önce bu iki şart da yoktu. Memleket iktisadına biz hâkim değildik, halkın refahı için tedbir alınmazdı. Her yıl yabancı memleketlere ve yabancı keselere servetin gitmemesi için düşünülecek tedbirlerin hiçbiri yapılmazdı.

Mehmet Emin (Erişirgil)
Siyasal Bilgiler Okulu Direktörü
Ankara Radyosu
13.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

TASARRUF - MİLLİ EKONOMİ - YERLİ MALI - MİLLİ SERMAYE

Sayın dinleyiciler,

Her millî ananenin, her millî müessesenin bir fonksiyonu, bir hizmeti vardır. O anane bu hizmet bir fonksiyon itibariyle kıymetlidir. Tasarruf ve yerli malı haftası bizi millî ekonomi alanında düşündürmek ve vazifelerimizi hatırlatmak işini görüyor.

İşlerimizin verimini arttırmak, kazancımızdan tasarruf yapmak doğrudan doğruya istikbalimizi emniyet altına koymak demektir. İstikbalimizi emniyet altına korken millî sermayeyi arttırmak suretiyle millî hayatımızın ilerlemesine de yardım etmiş oluyoruz. Yerli malı kullanırken Türkiye'de iş sahasını genişlettiriyor ve çocuklarımızın verimli iş bulmasına hizmet ediyoruz. Milli vazifenin şahsî menfaatlerimizle bir arada bulunduğunu tasarruf haftasının telkin ettiği düşünce pek açıkça bize gösterir.

Mehmet Emin (Erişirgil)
Siyasal Bilgiler Okulu Direktörü
Ankara Radyosu
13.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

MİLLİ EKONOMİ - MİLLİ SERMAYE - MİLLİ BANKA

Sayın dinleyicilerim,

Tasarruf ve yerli malı haftası münasebetiyle gelecek yılda daha fazla tasarruf ederek millî sermayeyi arttırmak azmini beslerken memleketin inkılâptan önceki haliyle sanayi istatistiklerini ve tasarruflarımızı işleten

Levent Şahverdi Arşivi

millî bankaların bilânçolarını ve kısmen bizim tasarruflarımızla yapılan demir yollarındaki terakkiyi mukayese etmeyi hatırlamayı unutmamalıyız. O zaman milletçe övünmeğe ne kadar hakkımız olduğunu daha kuvvetle duyarız.

Sayın dinleyiciler,

Bütün bu eserler Atatürk inkılâbının feyzidir. Cumhuriyet Hükûmetinin millî ekonomi anlayışının mahsulüdür. Paralarımızı millî bankaya koyarken, yerli malları kullanırken büyük dâhinin yarattığı inkılâba ve Cumhuriyet Hükûmetinin millî ekonomi anlayışına neler borçlu olduğumuz düşünmek en mukaddes bir vatan vazifesidir.

Mehmet Emin (Erişirgil)
Siyasal Bilgiler Okulu Direktörü
Ankara Radyosu
13.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

TASARRUF - MİLLİ SERVET

Aziz vatandaşlar,

Tasarruf fikrinin günden güne yayılmış, ve artık itiyatlarımız arasına girmiş olduğunu görüyoruz. Bu hayırlı itiyadın yakın bir atide millî bir anane olarak kökleşmiş olacağında kimsenin şüphesi kalmamıştır. Bundan böyle, tasarruf, Türkün diğer millî meziyetleri arasında anılacak, bizim de, İsviçre ve Fransızların "yün çorabına" müşabih keselerimiz dillere destan olacaktır. Millî servetin tezayüt ve terakümünü ifade eden bu hal, ekonomik ilerlemenin mahsulüdür.

Şükrü Saracoğlu

Levent Şahverdi Arşivi

Adliye Vekili
Ankara Radyosu
14.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

TASARRUF VE KADIN - ULUSAL EKONOMİ - YERLİ MALI

Sayın dinleyicilerim,

Ailede tasarrufun en önemli âmili kadındır. Türk kadını, tarihin en eski devirlerinden beri Türk ailesinin nazımlığı vazifesini en verimli bir şekilde yapmış ve atalarımıza: "Yuvayı yapan dişi kuştur" hakikatını söyletmiştir. Türk kadını, bir taraftan Atatürk'ün nurlu ve uğurlu eliyle kendisine açılan muhtelif mesleklerde Türk ekonomisinin istihsal cephesinde nasıl mühim bir unsur olmakta ise, ailede üzerine düşün nazımlık vazifesinde Türk ekonomisinin istihlâk cephesinde de o kadar müessir bir rol oynar. Kadın ailenin hemen bütün masraflarında bir taraftan ailenin ihtiyaçlarına ve gelirlerine, öte taraftan millî menfaatlara en uygun olan madddeleri seçmekte müessir olmakla Türk ekonomisinde tasavvur edemeyeceğimiz derecede mühim bir vazife görür. Kadının evde yiyecek, giyecekleri ve kullanılacak maddeleri seçmekte olan hâkim ve nazım rolü, memleketin istihsali üzerine de müessir olur. Meselâ Türk fabrikaları kumaş çıkarırken, ancak Türk kadınının beğenebileceği kumaşları piyasaya atmak mevkiindedir. Çünkü bu işte Türk kadını ekonomik tâbiriyle "taleb"i temsil etmektedir. Bugün de yarın da bir memlekette "taleb"in en müessir müemessili kadındır. Bunun içindir ki yerli mallarımıza rağbeti artıracak, yerli mallarımızın şu veya bu sahada nefasetini yükseltecek en önemli unsur, Türk kadınıdır. Türk kadını bu zevkini, ailede erkeğe ve çocuklarına aşılamakla Türk ekonomisindeki mühim mevkiini gittikçe genişletecek bir vaziyettedir. Bugün yerli mallarımıza rağbet alanında Türk kadının açtığı parlak çığır, ulusal ekonomimizin inkişafında büyük bir hamle oldu. Bundan böyle de Türk kadınının bu yolda sebatla, ısrarla devam etmesi Türk kadının asırlardan beri millî gayeleri şuur ile tahakkuk

Levent Şahverdi Arşivi

ettirmekte gösterdiği yüksek basiretten beklemekten daha tabiî ne olabilir ?

Aile kadını, eve getirilen her şeyin yolunda ve yerinde kullanılmasını, bozulmaktan, kırılmaktan ve yıpranmaktan korunmasını iş edinmekle tasarrufa başka bir cepheden de yardım eder.

Aile kadını, çocuğun ilk mürebbisi olmak sıfatiyle de ailede tasarruf itiyadının teessüsüne hizmet etmek imkânına maliktir. Çocuklarına faideli itiyadlar kazandırmak her zaman, ailenin ve bilhassa aile kadının elindedir. Artırma, bir itiyad olduğu için bu itiyadı çocuklara ana kucağında vermeğe başlamak o itiyadın yerleşmesi için en emin bir yoldur.

İhsan Sungu
Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye
Dairesi Reisi
Ankara Radyosu
15.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

KUMBARA

Memleketimizde İş Bankası, Ziraat Bankası gibi ulusal kurumlarımızın çocuklar için yaptırdıkları kumbaralar, onları tasarrufa alıştırmak için müessir bir vasıtadır. Yalnız kumbaralara çocuğun ana ve babası doğrudan doğruya para atmamalı, çocuk elindeki paradan arttırdığını kumbaraya kendiliğinden atmağa alıştırılmalıdır. Kumbarayı sık sık çocuğun kendi eliyle bankaya götürmesi çok faidelidir. Bu suretle çocuğun ayağını bankaya alıştırmalı, çocuğun nazarında banka, ancak zenginlerin girebileceği lüks bir yer olmaktan çıkmalıdır. Her Türk çocuğu, ne kadar az olursa olsun elinde toplanan parayı, bir Türk bankasına yatırmaktan zevk duymalı, daha küçük yaşta bankada kendisi için bir hesap açtırmağa alışmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

İhsan Sungu
Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye
Dairesi Reisi
Ankara Radyosu
15.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

OKUL - TASARRUF - MİLLİ MALLAR

Okul, kız ve erkek çocuklarının elbiselerini, önlüklerini, kasketlerini, kunduralarını, çantalarını, kitaplarını çabuk eskitmemeye, temiz tutmaya, defter, kalem, kağıt, boya, mürekkep gibi malzemeleri kullanırken son derece tasarrufa riayet etmeye talebeyi alıştırmakla da onların tasarruf terbiyesi almasında önemli bir âmil olur. Bilhassa okul, çocuklara, okulda duvarları, sıraları, tahtaları, camları tahripten, tebeşir gibi malzemeleri israf etmekten azamî derecede sakınmayı göstererek millî malları, kendi mallarından ziyade itina ile korumayı talebede bir itiyad ve zihniyet haline getirir.

Okulun ve çocuğun bulunduğu muhitin manevî havasını dolduran tasarruf zihniyeti talebenin tasarrufa alışmasına en müessir bir saiktir.

İhsan Sungu
Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye
Dairesi Reisi
Ankara Radyosu
15.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

ÇOCUK - GENÇ - TASARRUF

Çocuk, vücuduna bakmaması, sıhhatına muzır itiyadlar kazanması yüzünden bütün hayatınca bedbaht olacağını öğrenmelidir. "Sağlam vücudda sağlam kafa" düsturunu, çocuk daha aile kucağında iken kavramalı ve hayatına ona göre doğru bir cereyan vermelidir. Türk genci, her türlü suistimallerden kendini kurtarmak için başka milletlerin gençlerine nümune olmalı ve her milletin dilinde yaşayan "Türk gibi kuvvetli" sözünün hâlâ doğruluğunu muhafaza ettiğini isbat etmelidir. Öte yandan Türk genci parası, eşyası, sıhhatı ve enerjisi gibi vaktini de israf etmemek mecburiyetindedir. Her Türk genci vaktin nakitten daha önemli olduğunu, bilhassa gençlikte boşuna geçirilen zamanı telâfiye imkân olmadığını takdir ederek evde ve tahsil hayatında intizamı ve en makul bir yolda çalışmayı hayat düsturu olarak almalıdır.

İhsan Sungu
Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye
Dairesi Reisi
Ankara Radyosu
15.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

OKUL

Okul hayatı, çocuğu tasarrufa alıştırmak için aile muhitinden daha geniş ve daha mütenevvi imkânlara maliktir. Okulda her çocuk, canlı bir cemiyet hayatı içinde yaşadığı için cemiyet hayatının bütün müessir telkinlerinden istifade edecek bir mevkidedir.

İhsan Sungu

Levent Şahverdi Arşivi

Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye
Dairesi Reisi
Ankara Radyosu
15.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

TASARRUF - MİLLİ TERBİYE

"Tasarruf ve yerli malı hareketi" zinde bir fikrin ifadesi olarak benimsediğimiz yeni millî terbiye hareketidir.

Bataktan ve malaryadan kurtulan memleket topraklarında bahçe ve park gibi, memleket çocuklarının feyizli vicdanında da millî terbiye filizlenmiş ve kökleşmiştir. Tasarruf ve yerli malı haftasında ikibin ilk mektepte bayram var. İkibin ilk mektebi talebelerinin adediyle, talebelerin adedini de muhitleriyle zarbediniz. Adedi milyonlara varan vatandaşların bu bayrama iştirâkini göreceksiniz. Türkiye bayram yapıyor. Bayramınız kutlu olsun.

Nurullah Sümer
Sümerbank Genel Direktörü
Ankara Radyosu
16.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

ŞEF

Levent Şahverdi Arşivi

Millet, kendine ad ve temayüllerine istikamet veren büyük Şef'e inanı ve onun kuvveti ile yeni tarihi yazıyor.

Nurullah Sümer
Sümerbank Genel Direktörü
Ankara Radyosu
16.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

KEMALİZMİN EKONOMİK SİSTEMİ - MİLLİ TERBİYE

Türk kurtuluş hareketi kayıtsız ve şartsız bir istiklâl sistemidir. İnkılâbın ilk hedefi, memleketi istilâdan, parçalanmaktan ve paylaşılmaktan kurtarmak idi.

İkinci hedef kurtarılanı yeniden inşa etmektir.

Türkiye'nin hayatını, politik, ekonomik ve sosyolojik bakımlardan baştan başa ve kökünden değiştiren büyük bir reform devrindeyiz.

Bu reformların gayesi hep ana maksat olan istiklâlin muhafazası ve teyidi olduğuna göre, milleti müdafaa silâhlarıyla teçhiz etmek lâzımdır...

Bu yeni içtimaî şekillenmeyi milletin kıskançlıkla muhafaza etmesi için ona bu şuuru vermek ve ayni zamanda milleti yüksek menfaatlerini müdrik bir kitle olarak bizatihi müteharrik bir unsur haline getirmek ve onu teknik ile teçhiz etmek yeni millî terbiye dediğim hareketin hedefidir.

Ve Türk kurtuluş hareketinin destanı, bu terbiyenin zaferi, diğer bir tâbirle Kemalizm'in ekonomik sisteminin zaferiyledir ki tam ve eksiksiz yazılmış olacaktır.

Nurullah Sümer

Levent Şahverdi Arşivi

Sümerbank Genel Direktörü
Ankara Radyosu
16.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

ENDÜSTRİLEŞME - MİLLET EKONOMİSİ - DEVLETÇİLİK

Muhterem vatandaşlar,

Türk ekonomisin geçirdiği derin bünye tahavvülü kendiliğinden olmuş insiyakî bir cemiyet hâdisesi olmaktan ziyade devletin teşkilâtçılığının bir eseridir.

Tarihin kaydettiği endüstrileşme inkılâplarıyle bizimkinin arasındaki büyük fark da buradadır.

Bu hâdisenin ehemmiyetini bütün şumuliyle ihata etmek için düşünmek kâfidir ki, Türkiye'nin endüstrileşmesi, Türkiye'yi bir ekonomi sisteminden daha mütekâmil bir ekonomi sistemine intikal ettirecek ve Türkiye'nin ekonomik bünyesini en ileri modern teknik ile cihazlandırmanın ifadesi olacaktır.

Türkiye'nin endüstrileşmesi, bu itibarla Türk inkılâbının başardığı en ehemmiyetli dâvalardan biridir. Hedef, muasır devrin zihniyet ve telâkkisi müvacehesinde, milletin kendi toprakları üstünde kültür ve tekniği benimsemek suretiyle kalkınmasıdır. Bizim idealimizdeki Türkiye, bu mânada yoğurulmuş ve şekillenmiş Türkiye'dir. Derhal bir kanaat olarak ifade edeyim ki, Türk milleti bu tekniği, bütün tamamlığı ile almak yolundadır.

Türkiye'de vazih bir hedef olarak endüstrileşme hareketi, devletin yüksek otoritesinin millet ekonomisine fiilen müdahalesiyle başlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu müdahalenin mevzuu, Türkiye'de ana sanayii devlet eliyle kurmak ve Türkiye'yi hava gibi, su gibi ve güneş gibi artık ihmal edilmez birer ihtiyaç halini almış olan ana endüstri branşlarında muhtar bir hale getirmekten ibarettir.

Nurullah Sümer
Sümerbank Genel Direktörü
Ankara Radyosu
16.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

DEVLETÇİLİK

Atatürk zihniyette, şekilde ve teknikte inkılâp demek olan yeni ekonomik sistemimize direktif diye şu formülü verdi:

Türkiye Cumhuriyeti'nin tatbik etmekte olduğu devletçilik prensibi 19 uncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'ye hâs bir sistemdir. Devletçiliğin bizde mânası şudur: Ferdlerin hususî teşebbüslerini ve şahsî faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak."

Bu direktif, yalnız memleketi kalkındırmak, ihya etmek için salim ve emin bir yol değil, aynı zamanda Türkiye'nin masuniyeti, mevcudiyeti ve istiklâli için de bir nizamdır.

Nurullah Sümer
Sümerbank Genel Direktörü
Ankara Radyosu
16.12.1936

Levent Şahverdi Arşivi

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

TASARRUF

Büyük ve mesut Türkiye idealinin en kısa bir zamanda hakikat olması için inan ve güvenle beraber, tasarrufu israr ve inatla bir millî karakter edinmekte devam edelim.

Türkiye'nin yeniden kurulmasında çalışan Türk vatandaşları dünyanın en mutlu insanları olduklarını anlamak ve görmek arifesindedirler.

Büyük bayram kutlu olsun.

Nurullah Sümer
Sümerbank Genel Direktörü
Ankara Radyosu
16.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

MİLLİ EKONOMİ - ENDÜSTRİ

Arkadaşlar;

Türkiye Türklerinden, Türklere ait kalacaktır, diyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun mevzuumuz itibariyle manâsı, yaratacağımız endüstrinin yurdumuza aid varlıkların, biz sahibi, biz hâkimi kalacağız demektir.

Memleketin bir koloni gibi şunun bunun hesabına, şunun bunun tarafından değil, kendi hesabımıza, kendi evimiz olarak imârı, kalkınması Kemalist davanın temelidir.

Celâl Bayar
İktisad Vekili
İstanbul ve Ankara Radyosu
18.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

TÜRK MALI - MİLLİ TASARRUF - KEMALİST İNKILAB

Türk malı dâvasını, millî tasarruf dâvasiyle yanyana gütmemizin sebebi, tasarrufa yeni ve hakikî mânasını verdiğimiz içindir.

Türk camiası bu yeni anlayışladır ki, artık, bir lokma, bir hırka cemiyeti olmaktan çıkmıştır. Kemalist inkılâbının bütün nimetlerinden eksiksiz istifade etmenin yolunu bulmuş, bu yolda devama azmetmiş bir cemiyettir.

Bu cemiyet, artık, kültürü, şuuru, tamamen benimsediği tekniğiyle, kendi topraklarında kendi emniyeti, kendi refahı, kendi saâdeti ile, kendine ve dünyaya faydalı olmak yolunu tutmuştur.

Kemalist inkılâp içinde Türk vatandaşı, zahmetsiz, gösterişsiz, kendi öz ve hakikî hüviyetini bulmuştur.

Celâl Bayar
İktisad Vekili
İstanbul veAnkara Radyosu
18.12.1936

Levent Şahverdi Arşivi

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

Memlekette hükûmetin, yalnız endüstri, yalnız ziraat veya birinci derecede endüstri veya birinci derecede ziraat değil, bir kül halinde, Türkiye millî ekonomisi, Türk "Nationalisme économique"i, yani "ekonomik milliyet" hedefini takip etmiş ve edecek bulunduğunu bir kere daha ifade etmek isterim.

Celâl Bayar

İktisad Vekili
İstanbul veAnkara Radyosu
18.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

ARTTIRMA VE YERLİ MALI HAFTASI
12 - 18 Birincikânun 1936

ENDÜSTRİLEŞME - DEVLETÇİLİK - KÜÇÜK SANATLAR

Türkiye'nin endüstrileşmesini istiyoruz. Endüstrileşmeyi, ziraî istihsalâtı çok ve çağalabilir bir memleket olmak bakımından da hayatî bir zaruret gördüğümüz için, bugünün en büyük millî dâvasıdır diyoruz.

Bundan dolayıdır ki, ferdî sermayenin bugün gitmediği veya yetmediği büyük işleri devlet üzerine alıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Ferdin yaptığı, yapabileceği veya yapmak istediği büyük küçük sanayiin ise, her türlü tedabirle himayesine koşuyoruz.

Yurdumuzda yalnız mühim bir vatandaş kütlesini değil, memleketin bu bakımdan ana politikasını alâkadar eden küçük sanatlar da bilhassa meşgul olduğumuz mevzulardandır.

Celâl Bayar
İktisad Vekili
İstanbul ve Ankara Radyosu
18.12.1936

1936 Arttırma ve Yerli Malları Haftası - 12-18 Birincikânun Nutukları, Ankara; İktisat Vekâleti Neşriyatı, 1937.

Levent Şahverdi Arşivi